

VALIK LUGUSID KONKURSILT

Elust uuel kodumaal



Selection of stories from the competition
“My life in a new home country”

Väljaandja - Rahvusvahelise Migratsiooniorganisatsiooni (IOM) Eesti esindus

Avaldamise aasta - 2012

Koostaja - IOM Tallinn koos konkursitööde autoritega

Konkurss “Elust uuel kodumaal” korraldati ning e-raamat anti välja Rahvusvahelise Migratsiooniorganisatsiooni projekti „Avalikkuse teadlikkuse ja sallivuse tõstmine Eestis: Põgenikud, pagulased ja immigrandid“ (PAREM) raames ning seda kaasrahastavad Euroopa Liit Euroopa Pagulasfondi kaudu ja Eesti Vabariigi Siseministerium.

E-raamatu lugude seisukohad väljendavad autorite arvamust ega vasta IOMi ametlikele seisukohtadele.

Lugude ja intervjuude keel vastab originaaltekstide keelekasutusele.

© 2012 Rahvusvaheline Migratsiooniorganisatsioon (IOM)

Esikaane fotod © Public Archives of Canada 1946 - HCA0005 ja © IOM 2006 - MIT0032 (Photo: Peter Schatzer)

Kõik õigused kaitstud.

Ühtegi antud dokumendi osa ei tohi reprodutseerida ei elektrooniliselt, mehaaniliselt, koo-
piat tehes, salvestades ega muul moel ilma IOMi kirjaliku loata.



IOM International Organization for Migration



Euroopa Pagulasfond



SISEMINISTEERIUM
Estonian Ministry of the Interior

Published by - International Organization for Migration (IOM) office in Estonia.

Published in - 2012

Compiled by IOM Tallinn in cooperation with the authors of the competition.

The competition “My life in a new home country” was organized and the e-book was published in the framework of the project “Public Awareness Raising in Estonia: Refugees and Migrants” (PAREM) financed through the European Refugee Fund and Estonian Ministry of the Interior.

The opinions expressed in the e-book are those of the authors and do not necessarily reflect the views of the International Organization for Migration.

The style of the language corresponds to the original texts.

© 2012 International Organization for Migration (IOM) Front page photographs © Public Archives of Canada 1946 - HCA0005 and © IOM 2006 - MIT0032 (Photo: Peter Schatzer)

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise without the prior written permission of the publisher.

ISBN: 978-9949-9199-6-3

SISSEJUHATUS

Eesti ajalugu nagu ka paljude teiste riikide oma, on täis keerukaid ning köitvaid sündmusi, mis koosnevad sageli inimeste vapratest ja dramaatilistest lugudest. Täna tunneb pea igaüks kedagi, kes on Eestist hiljaaegu parema tuleviku nimel lahkunud. Me tavatseme seda käsitada kui normaalset osa elust ning inimeste vaba tahet. Samas räägib ajalugu ka inimestest ja peredest, kes oma põhivabaduste säilitamise nimel, sõdade tõttu ning muudel neist endist sõltumatutel põhjustel olid sunnitud Eestist põgenema. Täna meenutame me neid sündmusi küll läbi ajalooprisma, kuid inimeste soovid, unistused ja hirmud on tihti ajast sõltumatud. Oma kodumaalt lahkumine ning uude maailma integreerumine, ükskõik, mis põhjusel seda ka ei tehta, on alati väljakutse täis ebakindlust, raskusi ja uue õppimist.

Käesolev e-raamat on kogumik lugusid eestlastest, kes jätsid oma kodumaa ebaselge tuleviku nimel umbes 60 - 80 aasta eest koos ühe hiljutise looga ühe eestlase taastõimumisest Eesti ühiskonda. Konkursi "Elust uuel kodumaal" raames palus IOM Tallinn saata mälestuslugusid Eestist põgenemisest, elust pagulasena ning integreerumisest uues riigis. Meile saabus hulganisti lugusid kogu maailmast ning antud raamatusse on valitud neist 12, mõned inglise, mõned eesti keeles. Igale loole eelneb intervjuu kas autori või isikuga, kes on loo konkursile saatnud.

Raamatus on nii isiklikke kui ka perede lugusid - kogutud nii lapselaste poolt kui ka neid, mis on kirjutatud üles asjaosaliste endi poolt. Väljavalitud lood näitavad põgenike erinevat ajaloolist tausta - nii mõnigi lugude autoritest veetis aastaid põgenikelaagris ning jõudis turvalisse riiki peale pikki aastaid kestnud lootust peatselt kodumaale naasta. Mõne inimese teekond uuele kodumaale kulges küll logistiliselt lihtsalt, kuid nad kogesid raskusi integreerumisel uuel kodumaal. Suurem osa kirjeldatud sündmustest toimus küll kaua aega tagasi, kuid samalaadseid lugusid juhtub kogu maailmas ka täna iga päev.

Rahvusvahelisest Migratsiooniorganisatsioonist

1951. aastal asutatud Rahvusvaheline Migratsiooniorganisatsioon (IOM) on juhtiv valitsustevaheline migratsiooniga tegelev organisatsioon, kes teeb koostööd riiklike, valitsustevaheliste ja valitsusväliste partneritega. Oma 146 liikmesriigi, lisaks 13 vaatleja staatuses oleva maa ning esindustega enam kui 100 maailma riigis on IOM pühendunud humaanse ja korrapärase migratsiooni edendamisele kõigi hüvanguks.

Tänuavaldus

Käesoleva e-raamatu valmimist rahastasid Euroopa Pagulasfond ja Eesti Vabariigi Siseministerium projektist "Avalikkuse teadlikkuse ja sallivuse tõstmine Eestis: Põgenikud, pagulased ja immigrandid" (PAREM).

Projekti eesmärgiks on suurendada ajakirjanike, üliõpilaste ja avalikkuse sallivust ning mõistmist varjupaigataotlejate, põgenike ja teiste sisserändajate suhtes. Projekti keskmes on edendada kultuuridevahelist mõistmist Eesti avalikkuses, sallivust varjupaigataotlejate ja põgenike raske olukorra ning samuti teiste sisserändajate suhtes, kes on pärit eri kultuuridest ning erineva taustaga.

IOM Eesti esindus tänab kõiki, kes lugusid kirjutasid, kõiki organisatsioone ja inimesi, kes konkursi kohta teavet levitada aitasid ning mõistagi lugusid hinnanud juhtkomitee liikmeid.

Soovime Teile meeldivat lugemist lootuses, et üha vähem inimesi satub uuel kodumaal olukorda, kus nad puutuvad kokku sallimatuse ja ksenofoobiaga. Mitte keegi pole ära teeninud oma kodu kaotamist ning me kõik väarime uut võimalust - andkem teine võimalus ka neile, kes seda tänases Eestis vajavad.

Hans Peter Bøe,
IOM Eesti esinduse juht

INTRODUCTION

History of Estonia, as in other countries, is full of complicated and interesting events that often form into dramatic and brave personal stories. Today almost everyone knows someone who has recently left Estonia to find better possibilities to make the future. We usually consider this as a normal part of life and free will of people. Yet there are also many stories of people and families who once had to flee Estonia in search for the basic freedoms, because of wars and other reasons beyond their control. Today we look back to these events as history, but hopes, dreams and fears of people in similar or close to similar situations are often quite alike and independent of time. Leaving one's home country and integrating into a new world - for whatever reasons - is always a challenge full of uncertainty, difficulties and learning.

This e-book is a collection of stories of Estonians leaving their home country for an uncertain future some 60-80 years ago together with one recent story of an Estonian re-integrating into Estonian society. During a competition called "My Life in a New Home Country" IOM Tallinn asked for recollections of stories about fleeing Estonia, living as a refugee and integrating into a new country. We received many stories from all over the world, and in this book there is a selection of twelve of them, some in Estonian and some in English. Every story is preceded by an interview - either with the writer of the story or with the person who composed or sent the story.

The stories are both personal experiences and descriptions of the lives of families, either recollected by grandchildren or written up by people who experienced it themselves. Chosen stories cover the diversity of different histories of people in fleeing - some spent years in refugee camps and reached a safe country after living many years in hope to return to their home country soon. Some people's journey to new home country was easy (from logistic point of view) but they faced difficulties when integrating into new home country. The majority of the stories described happened a long time ago, though similar stories still happen day to day all around the world.

About International Organization for Migration

Established in 1951, International Organization for Migration (IOM) is the leading inter-governmental organization in the field of migration and works closely with governmental, intergovernmental and non-governmental partners. With 146 member states, a further 13 states holding observer status and offices in over 100 countries, IOM is dedicated to promoting humane and orderly migration for the benefit of all.

Acknowledgements

This e-book was financed by the project "*Public Awareness Raising in Estonia: Refugees and Migrants*" (PAREM), which in turn was financed through the European Refugee Fund and Estonian Ministry of the Interior.

The project aims at enhancing the tolerance and understanding of journalists, students and the general public towards the situation of asylum seekers, refugees and other types of immigrants. The project focuses on promotion of cross-cultural understanding among the Estonian public towards the plight of refugees and asylum seekers, as well as other migrant groups representing diverse cultures and backgrounds.

IOM Estonia would like to thank all the people who submitted the stories, all the organizations and people who helped to spread the information about the competition, and finally the members of the steering committee who evaluated the stories.

We wish you pleasant reading hoping that less and less people will be in situations where the people of the "new home country" welcome refugees with intolerance and give rise to xenophobia. Nobody deserves to lose home, and everybody deserves a new chance - let's give this second chance to those in need of it in today's Estonia.

Hans Peter Bøe,
IOM Estonia Chief of Mission

KANADAS SÜNDINUD

INTERVJUU LOO AUTORIGA

Kirjutanud: Mari Ann Tammark

Vanus: 55

Isa pärit: Väike-Maarja

Ema pärit: Hiiumaa

Praegune elukoht: Toronto

Auhinnaline koht: 1. koht eestikeelsete lugude kategoorias

Kuidas inimesed uuel kodumaal teid, kui pagulasi, vastu võtsid?

Kuna pagulasteks olid minu vanemad ja Kanada on pagulastest ja immigrantidest pungil, olid töökoha leidmise, arvete maksmise ning kodus Eesti keele ja kultuuri elushoidmine nende koorem. Minu väljakutseks jäi leida aega võtta osa nii Kanada kui Eestiga seotud tegevustest ja teha pidevat tööd oma eesti keele oskuse kallal.

Kus tunnete ennast kõige enam kodus?

Tunnen ennast kodus, kui olen koos oma pere, sõprade ja tuttavatega, olgu see Kanadas või Eestis. Õnneks on mul Eesti sõbrad ja sugulased mõlemas riigis.

Kas sulandumine uue kodukoha ühiskonda oli Teie jaoks lihtne? Kui ei, siis millised raskused kõige suuremaks proovikiviks kujunesid?

Raske oli panna kanadalasi mõistma, miks ma käisin Eesti koolis, Eesti rahvatantsu rühmas, Eesti võimlemistrennis, Eesti kirikus, Eesti laagrites, kus üldse on Eesti, kus olid minu vanavanemad, onud, tädid, kaugemad sugulased? Kooli tegevuste vaheldamine minu Eesti huvidega oli kohati raske. Teadmine, et erinesin oma klassikaaslastest, kes olid enamasti šotlased, iirlased, inglased.

Kas Teie olukord pagulasena oli tänapäeva maailma pagulastega võrreldes ka mingil moel sarnane?

Jah, keele- ja rahaprobleemid on siiani tuttavad enamikule immigrantidele. Lisaksin ka, et välismaiseid dokumente ja haridust ei pea kanadalased kunagi kohalikega võrdväärseks. Samas suhtutakse suurema poolehoiuga pagulastesse, kes on oma eelmisel kodumaal pidanud kohtuniku või arsti ametit. Sellisel juhul kerkib aga küsimus, miks nad üldse oma kodumaalt lahkusid.

Millist abi saaksid ja peaksid pagulastele pakkuma kohalikud elanikud?

Kanada immigrantid peavad valmis olema selleks, et kui nad just ei plaani töötada naftapuur-tornis, koristada maju, või ei ole leidnud endale enne Kanadasse saabumist kindlat töökohta, ei saa nad õnnelikuks. Väga vähestel immigrantidel avaneb võimalus töötada edasi oma varasemal ametikohal. Praegu on haruldaseks erandiks näiteks apteekrid, aga isegi nemad peavad enne sama ametikoha saamist läbima maakondliku eksami.

VÕÕRAMAA LIBEDAL JÄÄL

MARI ANN TAMMARK

„*Hands out.*“ Kolm laksu langesid kätele. Käed kipitasid. Vaikus valitses lasteaia klassis. Mind juhiti tagasi oma laua taha. Mul polnud õrna aimu, kuidas olin ära teeninud seda karistust. Käisin koolis. Olin ainukene, kes rääkis eesti keelt.

Ma ei tundnud teisi lapsi ja tüdrukutel olid oma sõbrad, kellega nad mängisid nukkudega, ja ma ei tohtinud nende nukke puutuda. Sellepärast sattusin poistegruppi, kellel olid autod ja plokid. 1962. aasta kevadel oli test, mille järgi jagati lasteaialapsi esimestesse klassidesse. Ma olin kõige pikem tüdruk ja mu kõrval istus kõige pikem poiss, lätlane, kelle nimi oli Calvin.

Meie klassis oli kolm lugemisrühma ja poole aastaga jõudsin kõige paremate lugejate gruppi. Õppisin inglise keelt koolis ja oma tänava laste käest, kuna kodus rääkisime ainult eesti keelt. Kevadel, kui meie klass esines näidendiga, Calvinit ja mind pandi peaosadesse. Näidendit nimetati „*The Old Woman, who lived in a shoe*“. Ema pani mulle rätiku pähe ja põlle ette ja astusin lavale. Laval oli paar tooli, laud ja seinale oli kleebitud suur king. Alguses läks kõik nagu harjutatud, aga siis hakkas king seina küljest lahti tulema. Calvin sosistas mulle, et vajuta tagasi seina külge, ja tegingi seda. Natukese aja pärast tuli suur osa kingast seinalt jällegi lahti ja ainuke viis seda hoida seinal oli ise ennast seljaga selle vastu sirutada, ulatades käed laiali. Seal ma seisin nagu Jeesus ristil ja hoidsin seda kinga seinal. Näidend läks edasi. Klassikaaslased itsitasid ja saalist kostis naer. King hakkas igalt poolt lahti tulema ja ähvardas mind matta. Olin tänulik, kui õpetaja sosistas mulle lava tagant, et lase minna. Astusin eemale ja paraku langes terve king põrandale. Rahvas naeris ja mul pole aimu, kuidas Calvin ja mina saime näidendi lõpuni laval seista.

Elasime Toronto äärelinnas ja meie koduaed oli Massey Estate'i kõrval. Massey Estate kuulus Vincent Massey'le, kes oli Kanada kindralkuberner, 1952–1959. Teda tunti firma Massey-Harris, hiljem Massey Ferguson'i omanikuna ja mitme suure annetuse eest Toronto ülikoolile (Massey College, Hart House jne). Seal oli tore mets, mitu väikest mäge ja Massey oja. Hoolimata sellest, et seal oli suur silt, mis ütles „*No Trespassing*“, meie mängisime cowboy'd ja indiaanlasi, ehitasime okstega kindlusi, kaevasime koopaid ja käisime soos usse otsimas ja talvel kelgutasime.

Ühel päeval ootasime külalisi. Ema pani mulle selga New Yorgi tädide poolt saadetud ilusa valge kleidi, millel olid mitmevärvilised kevadlilled, valged sokid ja uued kingad ja saatis mind õue. Istusin trepil ja naabripoisid tulid rääkima, et üks uss oli sünnitanud mitu ussi ja kas ma ei tahaks seda imet näha. Muidugi läksin nendega. See *red belly* uss oli oma pesa teinud suure kivi kõrvale põõsa alla ja tal oli mitu vastsündinud ussi. Poisid tahtsid terve pesa koju viia. Varsti ema hüüdis mind ja hakkasin rada järgi kodu poole minema. Maa oli pehme ja mõnes kohas olid isegi väiksed loigud. Hoidsin, et kleit ei määrduks või ei jääks põõsastesse kinni, ja lõpuks jõudsin meie tagaaiapeenrasse. Külalised olid kohal. Mind nähes ema pahandas, et kuidas ma jõudsin nii kiiresti ennast mustaks teha. Minu arvates olin ainult paar mudapritsi saanud kleidile, aga kingad vajasid küll puhastamist. Polnud midagi parata, kingad puhtaks, uued sokid, ja tupp. Sellepärast ütleski mu ristiema, et elasime nagu maal.

Meie naabrid olid inglise päritoluga lesed. Ühel pool oli missus Johnson ja teisel pool missus Richardson, keda me kutsusime missus Witcheson. Mrs Johnson oli alati sõbralik, naeratas

ja käis katoliku kirikus mitu korda nädalas. Mrs Witcheson oli rohkem omaette ja tema suure krundile meie ei tohtinud minna. Tal olid suured sirelipõõsad maja ees ja suur õunapuu tagaaias, kus oli veel peldik ja vankrikuur. Suvel toodi talle jääd ja meie alati saime jäämehe käest jäätükke. Sel ajal käisid ka piimamees ja leivamees majast majja. Aeg-ajalt ikka hiilisime mrs Witchesoni aeda kas palli järgi, peidumängus või mesilasi püüdmast ja tema tuli õue ja ajas meid alati minema. Ühel suvel naabripoisid läksid kuuri, kui vihma hakkas sadama. See oli pime ja nad arvasid, et teeme tule. Korjasid oksid ja varsti oligi väike lõke. Lõunaks kutsuti kõiki koju. Pärast lõunat nägime tagaaias suitsu ja keegi helistas tuletõrjujad kohale. Küll oli põnev. Sireeniga sõideti kohale ja kõik lapsed jooksid vaatama. Vankrikuurilt tulid suured leegid ja vett purskas suure survega, nii et katus vajus sisse. Tuletõrjujad lahkusid. Tänavastega meenusime seda ajaloolist päeva. Hiljem söögilauas isa ja ema arutasid, et ei tea, kuidas see tulekahhi hakkas, aga meie ei teadnud mitte midagi ja olime vait.

Sügisel läksin teise klassi. Jällegi tegime näidendit ja seekord anti peaosas Estrile. Minu arvates tema kostüüm oli tõesti ilus ja hiilgas just nagu printsessil. Riiehoiust ütlesingi temale, et sa oled nii ilus kui juudi printsess¹. Järgmisel päeval õpetaja palus, et seisaksin püsti, ja küsis, mida ma olin Estrile ütelnud. Kordasin. Ta vaikis ja käskis mind nurka, et niimoodi ma mäletaksin seda mitte korrata ja et nii pahasti ei tohi kellelegi ütelda. Jälle ei olnud mul selge, miks mind karistati.

Kuna olin seitsmeaastane, sain lõpuks eesti kooli ka minna. Seni käisin ainult pühapäevakoolis. Eesti koolis oli palju lapsi ja mõned käisid Eesti Majas esmaspäeval, teised teisipäeval ja kolmas grupp käis isegi Keele tänava koolis. Esmaspäeval oli kolm esimest klassi. Meie klassi õpetaja oli proua Lüdigi. Lugesime kukeaubitsast ja õppisime, kuidas tähti kirjutada. Kanada koolis meie alles kirjutasime trükitähtedega, nii et ma tundsin, et eesti koolis olin rohkem nagu vanemad lapsed. Laulutund peeti keskmises saalis, sest meid oli umbes 100 last, kuna siis pandi meid teise klassi õpilastega kokku, poisid ühel pool ja tüdrukud teisel pool saali. Hr Iltal mängis klaverit ja poisid, kes liiga palju askeldasid, pandi lambi alla seisma. Laulsime „Tiiu talutütrenene“, „Uhti-uhti uhkesti“, jõululaule, Eesti hümnid ja emadepäevalaule.

Vabariigi aastapäeval ema pani mulle rahvariided selga ja nii käisin koolis. Mulle meeldisid Mustjala rahvariided ja ema seletas, kuidas seelik on kangastel kootud, pits on käsitsi tehtud ja nii käidi vanasti Eestis riides. Kanada koolis pidin seletama, kuidas täna oli Eesti sünnipäev, et minu sugulased elasid kõik seal ja pahad kommunistid ei luba neid välja ega meid neile külla ja et kommunistid olid eestlasi piinanud ja tapnud ja sellepärast minu ema ja isa põgenesid sealt. Teised lapsed arvasid ka, et need kommunistid olid pahad, ja nendel oli heameel, et Kanadas neid ei olnud. Alles hiljem, kui olin palju vanem, sain aru, et kommunistid ei olnud mitte rahvas, vaid poliitiline partei ja et see partei oli ka Kanadas, aga kunagi ei võitnud ühtegi kohta Kanada parlamendis, kuna elasime demokraatlikus riigis.

Vabariigi aastapäeva puhul oli alati suur aktus, kus kõik käisid. Mina kandsin rahvariideid, mõned vanemad lapsed kandsid gaidi- või skaudivormi ja olid lipuvalves. Mäletan, et Massey Hall (kuhu mahub rohkem kui 2700 inimest) oli peagu täis ja lapsed istusid puutoolidel neljandal korral. Muidugi kõned olid pikad ja kõnesid ja tervitusi oli palju. Nii tähtsad eestlased kui Kanada valitsuse esindaja ja teised poliitikud võtsid sõna. Pärast hümnid meie lastena jooksime treppe mööda igale poole, kus saime, isegi keldrisse. Aktus kestis mitu tundi. Kohtasime teisi eestlasi, keda ema ja isa nii tihti ei näinud, ja ema vahest sosistas, et vaata, see on hr Markus (konsul) või keegi sarnast. Vabariigi aastapäeva pühitseti ka kirikus ja eesti koolis aktustega. Sama lugu. Pikad kõned, paar laulu ja lipuvalve.

1 Juudi printsess - aastaid hiljem õppisin, et inglise keeles *Jewish American Princess* tähendas, et tüdruk oli ülekäte läinud laps, kes ei osanud midagi, ja seda peeti suureks solvamiseks.

Kanada elanikud armastavad *hockey*-mängu. Öeldakse, et meil on neli aastaaega, aga tegelikult on suvi ja *hockey*-hooaeg. Peagu kõik lapsed oskasid uisutada ja igas kooliaias tehti jääväli, kus me käisime pärast kooli ja nädalalõppudel koos naabrilastega. Minu ema ei osanud uisutada ega ujuda. Isa oli tööl. Sel ajal käidi kuus päeva nädalas tööl. Meie vennaga saime pruugitud uisud ja õppisime uisutama naabrilaste käest ja hiljem meie siis õpetasime õele. Naabrilapsed imestasid, et meie ei osanud, ja olid nõus meid aitama. Nad tirisid meid ja andsid nõu - nii tagurpidi, nii ringi - ja lõpuks saime Kanada talisporti nautida. Parimad uisutajad said *hockey*'t mängida jääl, aga kõik poisid mängisid tänaval *hockey*'t aasta ringi. Isa sai kusagilt pruugitud murdmaasuuski ja ütles, et õige talvesport on ikka suusatamine. Kui tema oli noor, ta pidi mitu kilomeetrit kooli suusatama ja eestlased oskasid nii hästi suusutada, et Soome Talvesõjas see aitas neid võidelda venelaste vastu. Meie pidime seda ka õppima. Seda proovisime aias ja natuke pargis, aga teised naabrilapsed ei osanud ja meie varsti kaotasime selle vastu huvi. Uisutamine oli palju parem. Seda saime iga naabrilapsega teha.

Mäletan, kuidas metsas hakkasid suured masinad tööle ja suve jooksul käisime vaatamas, kuidas töö edeneb. Niipea kui asfalt pandi teele ja töömehed läksid koju, terve tänav otsustas, et see on paras koht pidada kergejõustikuvõistlusi ja isegi rattaga sõita, kuna tee oli veel autodele suletud. Kujuta ette umbes 25 last ühes pikas reas koos oma sõidukitega. Mõnel oli kolme rattaga, teisel täiskasvanu ratas, kolmandal rulluisud või *scooter* ja üks vanematest lastest hüüdis: „Kohtadele, valmis olla ja *go!*“ Kõik lükkasid ja sõitsid nii kiiresti, kui jõudsid, mäest alla ja tagasi. Nii me õnnistasime Victoria Parki tänavat enne, kui autod seal sõita said.

Sügisel ema viis mind mitu korda rahvatantsu. Siis algasid ka võimlemistunnid Chesteri kiriku keldri võimlas. Võimlemist õpetas Anu Jõe ja mina ja Viivi olime kõige nooremad. Marssisime ringi, tegime harjutusi, mängisime palliga ja proovisime muusikaga liigutada nagu suuremad tüdrukud. Võimlemine toimus umbes samal ajal kui eesti lasteaed. Nii et mina käisin võimlemas ja ema viis mu venna ja õe siis Toronto eesti lasteaeda. Kevadel oli esinemine suvepäevadel, kus oli mitu tuhat eestlast, valiti missi ja vihma sadas. Mäletan, kuidas õhtu hilja oli suur lõkke ja käisin vaatamas tantsu ja Harry Liiv laulis „*I found my thrill, on blueberry hill*“.

Suvel saadeti mind maale paariks nädalaks. Seal pidin lugemist harjutama ja ainult eesti keelt rääkima. Talus olid lehmad, sead, kanad, põllud, vaarikad, suur kiik ja saun. Kõigil olid oma ülesanded. Mina pidin iga hommiku mune korjama, kanadele süüa andma, vaarikad noppima ja õhtul lehma tooma lauta lüpsmiseks. Pärast lõunat pidin valjusti lugema, aga arvan, et see toimus ainult paar korda, enne kui taluproua sellest tüdines. Tavaliselt käisin vaatamas, mida poisid tegid, käisin laudas ringi ja harjutasin rattaga sõitmist. Õhtul tegin vihikusse rehkendusharjutusi, ingliskeelsed õigekirjaharjutusi ja lugesin raamatut. Seal televisiooni ei olnud. Mul oli heameel sealt kodu saada.

Mäletan, kuidas isa rääkis, et hakatakse uut allmaaraudteed ehitama (Bloori ja Danforthi tänaval) ja linnaplaanide järgi tuleb üks peatus meie tagaia metsa. Samal ajal meie tänava majad osteti üksteise järgi üles, et ehitada suurt korterimaja. Isa arvas, et ootame veel, et hiljem tulevad paremad pakkumised. Linnavalitsus saatis ühte meest isaga rääkima. See ei läinud nii, nagu linn oli lootnud. Mäletan, et mul oli piinlik, arvasin, et isa ei saanud sellest mehest vist õieti aru. Isa viskas mehe uksest välja ja ütles talle, et niisuguse hinnaga ta ei müü, et see on vähem kui turuhind ja kui linnavalitsus tahab tema käest varastada maad, siis võtku, nagu kommunistid tegid Eestis. Ema ikka rahustas isa, et kas ei peaks ikka pakkumist vastu võtma. Isa oli maruvihane. Meie olime vaikselt teises toas. See jama käis mitu aastat. Lõpuks linnavalitsus andis isale alla. Tal oli nii hea meel ja selle rahaga osteti suvilakrunt. Victoria Parki jaam avati 1968. Ülejäänud linnakrunti ta lõpuks müüs ka korterimaja ehitajatele ja samuti hea hinna eest. Isa oli käinud linnavalitsuses plaane uurimas ja tuli väl-

ja, et meie krunt ja maja olid seal, kus oli ettenähtud korterimaja liftid, mis tähendas, et ilma meie maja ja maata nad ei oleks saanud seda korterhoonet ehitadagi.

Kolimine tähendas uut kooli ja mul oli siis võimalus muuta oma nime. Ann oli minu meelest inetu ja kuna mul oli Mari eesnimeks, uues koolis hakati mind hüüdma Mari Ann. Kui kolisime, ema sai lõpuks omale söögitoa koos ilusa kasepuumööbliga ja meie vennaga saime klaveritunde. Vend hakkas hunduks, mina gaidiks ja õde käis veel lasteaias. Nii et esmaspäeval isa viis mind ja venda Eesti Majja eesti täienduskooli, teisipäeval viis ta mind ja venda klaveritundi prl Claudia Voiko juurde, kolmapäeval, neljapäeval ja reedel olime veel vabad ja laupäeval olin mina võimlemas ja hiljem eesti gaidikoondusel, õde eesti lasteaias, vend eesti hundudes ja õhtul oli vahest isegi Eesti Teater ja pühapäevadel oli kirik. Vahest isa kaebas, et ta tundis ennast kui meie voorimees, ja pidime ise bussiga sõitma.

Uues koolis olime ainukesed eestlased. Teised olid peamiselt inglise, šoti ja saksa päritoluga. Paari aastaga sooritasin viis konservatooriumi klaverieksamit ja hakkasin eliitvõimlemisrühmas käima paar korda nädalas, gaidides ning rahvatantsus ja nüüd tuli eesti algkooli lõpueksam ja Kanada algkooli lõpetamine. Eesti algkoolist ma palju ei lootnud. Teadsin küll, et kes minu klassis käisid, olid väga tugevad ja isegi tänapäeval imestan, et ma nende klassi sattusin. Eksamitulemus oli 84, nii et *cum laude*'st puudus üks punkt. Meie lõpuklassieksamit kirjutas umbes 85 last. Arvasin, et sellega lõppes eesti kool.

Ootamatult isa küsis üks õhtu, et kas ma tahaksin gaididega Saksamaale sõita. Minna Euroopasse! Wow. See oli mu unistus, et reisida ja näha neid vanu kuningalosse ja Euroopat. Teadsin, et reis oli kallis ja mina ei julgenud ise niisugust asja paludagi. Varsti tulid juurde gaidikoori harjutused, mida juhtis Olav Kopvillem. Laulsime „Mängi mulle seda vana viit“ ja „Rohutirts“ jt. Uus gaidivorm, uus magamiskott, pakkimine ja panka, et Travelersi tšekke osta. Kahjuks laenasin oma õe ratta, et panka minna. Tulin pangast välja ja ratas oli läinud. Kutsuti politsei, aga seda ratast me enam ei näinud.

Varsti istusingi Pan Am lennukis koos Elleniga, meie olime kõige nooremad ilma vanemateta sellel reisul. Küll oli põnev, pakuti kõikidele šampust. Saime ka mängukaarte ja hommikul maandusime Frankfurtis. Viidi bussidega skaudilaagrisse või õigemini sinna liigidale. Torontos olime endale selga pannud gaidivormid ja kotsadega valged sandaalid jalga. Bussipeatusest oli paar kilomeetrit ülemaailmsesse eesti gaidi- ja skaudilaagrisse. *Ühendaja – juuli 1970*. Vihma oli sadanud enne meie kohalejõudmist ja suured porilombid katsid laagriteed. Nii me kuidagi kõndisime, hüppasime ühest porilombist teise oma ilusate sandaalidega.

Õhtuks oli telk püstitatud, kuid põrandad puudusid ja saime maitsta laagritoitu, mida valmistati telksööklates. Kuna külmetuskapp puudus, piima hoiti jões. Õhtul tehti lõkketuled igas alllaagris, st gaidilaagris, skaudilaagris, vanemgaidilaagris jne. Noori oli kohal nii Kanadast, Ameerikast, Rootsist, Argentiinast, Austraaliast, Uus Meremaalt, Saksamaalt, Belgiast ja vist isegi Brasiiliast. Siis hakkas vihma sadama ja öörahu sundis meid telkidesse. Mäletan, kuidas enne lõket olin oma kummisaapad jalga tõmmanud ilma sokkideta. Nüüd oli igavene tegemine neid jalast ära tõmmata. Telgis olime Imbi, Anne, Mai ja mina ja meie kella järgi oli see vist õhtusöögiaeg. Kuulsime, et mitmed inimesed kõndisid ringi. Kõikidel olid vist kellaajad segamini. Varsti keegi koputas telgiuksele.

„Tere õhtust, laagripolitsei.“ Taskulamp näitas valgust, nii et me midagi ei näinud. Varsti selgus, et polnudki laagripolitsei, vaid Saksamaa eesti skaudid, kes käisid iga telgi juures ennast tutvustamas ja abi pakkumas. Kuulsime hommikul, kuidas vanemgaidid ja -skaudid olid laagrist välja hiilinud. Laagritegevusest on mul meeles ainult Kanada ja USA skautide jalgpallimäng, võrkpallimängud, laagri pood, laagri saun (mis oli telk), metsamäng, Rheini laevasõit ja Idar-Obersteini sõit.

Kõige toredam oli Idar-Obersteini sõit. Ainult kaks gaidi ja skauti igast riigist valiti, et sinna minna, et lipuvalves olla mingil aktusel. Kuid kui kohale saabusime, leiti, et lipud puudu-

sid, ja lipuvalve jäi ära. Meile anti vabad käed linna peale minna. Ellen ja mina olime Kanada gaidid. Ellenil oli üks perekonnatuttav Kalju, kes oli Ameerika skaut ja minu ristiema poeg Jüri oli Rootsi skaut, kumbki võttis oma sõbra kaasa ja nii me kuuekesi läksime linna peale otsima toredat kohvikut, kus poisid saaks õlut proovida. Selles linnas on üks kirik, mille inimesed raiusid kivikaljusse, aga seda nägime ainult kaugelt. Ei mäleta, millest me rääkisime, aga tean, et õpetati, kuidas õlut tellida saksa keeles ja jutt käis eesti keeles. Nende poistega oleme tänapäevani sõbrad.

Pärast laagrit toimus bussiringreis Šveitsi, Liechtensteini, Austriasse ja lõpuks rongiga Rootsi. Bussis laulsime nii eesti keeles kui inglise keeles. Šveitsi oli puhas ja kallis ja igal pool pidime omale muretsema lõunat, nii et Elleniga tellisime ikka *hors d'oeuvres* (mida me hääldasime *horse-d-uuvres*). Ringreisul peatusime kord Berchtesgadenis ja päeval sõitsime Saltzburgi. Innsbrucki ligidal läksime ilusti bussi oma lühikeste pükstega ja ilusate sandaalidega ja esimene peatus oli suusamägi, kus peeti taliolümpiaad. Saime sõita mäe otsa ja seal tegime augusti alguses lumepallisõda oma sandaalides. Viinis käisime Austria-Ungari Schönbrunni lossis, mis minu mälu järgi on uhkem kui Versailles. Bussisõit lõppes Frankfurtis, kus, mis ime, kohtasime Ameerika eesti skautide ja gaididega. Nemad juhuslikult peatusid omal viimasel ööl hotellis otse üle tee raudteejaamast ja meid kutsuti nende juurde lõpupeole, millest saime õigel ajal minema ja jooksime keskööl rongi peale. Taanis sõitis rong laevale ja teised läksid *smorgasbord*'i sööma, aga ma olin nii haige, et oksendasin iga natukese aja pärast ja lihtsalt lamasin rongitoolis. Stockholmis kohtasin oma ristiema Riidet esimest korda ja isegi ristiisa Harald sõitis kohale Göteborgist. Jüri ja mina käisime uhkel õhtusöögil ühes väga uhkes restoranis teiste gaidide ja skautidega. Sain esimest korda süüa *Baked Alaska*'t ja käisin Rootsi kuningalossis, mis oli palju väiksem ja tagasihoidlikum kui Viini loss. Kohtasin esimest korda ka esimest katoliiklast, kes oli eestlane, Vello Salo, keda aastaid hiljem kohtasin jällegi Torontos.

Sügisel algas Kanada keskkool ja Wexfordi koolis oli natuke rohkem kui 1000 õpilast. Mind ei sunnitud edasi õppima eesti keskkoolis reedeõhtuti, kuid isa nõudis, et enne kui ma midagi muud teen, pean oma vanaemale Eestisse kirjutama kirja eesti keeles. Kuu aega kirjutasin kirju ja lõpuks vanaema kirjutas isale, et mida sa tüdrukut piinad. Kui ta vanemaks saab, tal aega küll kodus olla. Ma andsin samal ajal alla ja astusin eesti keskkooli. Arvasin, et seal ikka parem kui lihtsalt kodus logiseda. Nii et reedeti käisin enne võimlemas, siis otse Eesti Majja ja keskkooli. Mul tihti polnud aega eesti kooli tööd teha ja vahetevahel Lembitu aitas mul seda kohvikus lõpetada vaheajal, enne kui sisse pidin andma. Mäletan, kuidas ükskord saabusin kooli ja olin ära unustanud, et pidin mingit ettekannet kirjutama ja seda esitama klassis. Samal õhtul pidi Leili oma ettekannet tegema ja sel ajal, kui tema luges ette oma kirjeldust, mina kirjutasin kui hull. Iga ettekande lõpus oli võimalik klassikaaslastel küsimusi küsida. Poisid küsisid, et kuidas läheb, kas hakkab lõpupeole saama. Mul oli veel paar minutit vaja. Nii poisid küsisid küsimusi, et mulle võimaldada seda kirjandit lõpetada ja varsti tuligi vaheaeg. Siis sain natuke seda viimistleda õigete sõnadega, mida mul enne pähe ei tulnud, ja järgmise tunni ajal kandsin ette. Minu klassiõed ja -vennad olid väga head ja mind ei piinatud küsimustega.

Eesti keskkoolis oli igal kevadel mingi väljasõit. Kord käisime Guelphi ülikoolis, teinekord Truuvverti talus ja isegi Ottawas. Teises keskkooliklassis oli parem, kuna meie esimesed klassid pandi kokku ühte suuremasse tuppä ja õpetajaks tuli hr Ründva. Tema oli meie arvates kõige parem ajalooõpetaja ja vahest loobusime vaheajast, et lihtsalt kuulda, mis järgmiselt juhtus. Tema ajalookava kattis Eesti Vabadussõda, iseseisvusaega ja metsavendlust. Ta seletas, kuidas Tallinna politseinik Andres kuulis, kuidas kommunistid olid üle piiri hiilinud, et proovida ülestõusu teha Eestis. Andres oli salaja kuulnud nende kava üle võtta telegraafihooneid ja raudteejaama ja teisi asutusi. Andres siis kiiresti teatas Eesti salaluureosakonnale,

kes reageeris kiiresti ja saatis oma üksused nendele vastu ja sellepärast see detsembrimäss ei õnnestunudki. Aastaid hiljem kuulsin, et hr Ründva oli vist Eesti politseis töötanudki ja sellepärast oskas niisuguseid jutte meile rääkida. Meie keskkooli lõppklassis oli umbes 28 õpilast ja suurem osa neist on oma lapsi ka toonud Toronto eesti täienduskooli ja keskkooli.

Peale kooliskäimist ja klaveritunde oli kõige tähtsam mulle võimlemine. Kalev-Estienne'i eliitvõimlemisrühm oli omale teeninud Kanada ambassadori tiitli ja sellepärast saime reisida ja kõiksugusi esinemisi. Nendega sõitsin Montreali Expole 1967. aastal, Soome ja Rootsi 1974. aastal, Baltimore'i ja Montreali olümpiaadile 1976. aastal. Kuna olin eestlane, sain rohkem reisida kui tavalised kanadalased, mõned ei osanud isegi allalinna sõita.

Kõige parem sõit oli 1974. aastal, sest pärast kui teised sõitsid tagasi Kanadasse, mina ja Anita sõitsime koos Soome ja pärast nädalaaegset võimlemistreeninglaagrit mina sõitsin üksinda Eestisse. Eesti reisust ma ei tohtinud kellelegi Torontos rääkida. See oli täitsa salajane. Muidugi mõned said hiljem teada ja käisid ise ka. Isa ja ema hoiatasid mind, et ma linna peal sellest ei räägiks, muidu kohalikud eestlased peavad meid kui punasteks ja sattume põlu alla. Olin üle aastate kuulnud nii ühte teist kommunistide kuritegudest ja natuke kartsin seda sõitu. Mäletan, kuidas Helsingis istusin üksinda sadama peahoones ja ootasin Georg Otsa saabumist.

Tund aega enne laevale minekut saabus üks blond daam erkroosas kostüümis koos taksojuhiga ja mitme kohvriga ja arutas kassaametnikuga saksa keeles laevapiletite ja kellaegade üle ja siis hakkas edasi-tagasi jalutama ja laeva ootama. Natukese aja pärast võtsin ennast kokku ja oma viletsas saksa keeles küsisin ta käest Tallinna laeval ööbimise suhtes. Tema seletas mulle saksa keeles, et ta oli mitu korda sõitnud ja et see on kindel, et seda me saame teha. Mulle tuli pähe, et missugune sakslane käib siis mitu korda Eestis. „Vabandage, olete eestlane?“ Noh, siis oli jutt palju kergem ja see naine juhtis mind kui oma last ühte kabiini ja sain omaette naerda, et keskkooli saksa keele tundidest oli vähemalt nii palju abi, et sain teise eestlasega tuttavaks.

Laevasõidu ajal daam puhkas oma kabiinis ja mina olin üleval ja istusin lauda, kus varsti tulid ka paar leedulast Ameerikast. Nemad tellisid meile kõigile õlut ja ajasime juttu, kuni varsti oligi Tallinn nähtaval. Siis jooksin kiiresti oma kabiini kaaslast äratama, et ta saaks ennast seada enne randumist. Mul on tänagi meeles, kuidas laev oli pardal kinni seotud ja sõjaväelased marssisid laeva ja kõik läksid järjekorda, et viisat ja passi näidata ametnikkudele. Alguses vaatas sõdur, et paberid olid valmis, siis esimene mees, kes uuris viisat, pilte, mind ja lõi templi sisse, järgmine mees vaatas passi, viisat, mind ja rebis ühe lehe viisa küljest ja järgmine mees vaatas, et templid olid löödud sisse, ja ulatas paberid mulle tagasi. Siis kui olime sellest läbi astunud, pidime jällegi oma load näitama laevakaptenile, enne kui saime treppidele astuda, ja veel kord, enne kui maale astusime.

Imelik tunne, et lõpuks olin Eestis. Kohvriga pidin veel tollimajja minema, kus täitsin ankeeti ja vaadati paberid ja kohver läbi. Ankeedil oli küsimused, nagu kas toon piiblit, padroneid, püsse või ravimeid endaga kaasa Eesti NSV-sse. Kui palju raha mul oli kaasas ja millises kursis. Noh, see oli kõige keerulisem, kuna sel ajal olid mul Taani ja Rootsi kroonid, Soome margad, Kanada ja Ameerika dollarid. Lugesin hoolega üle ja panin täpselt sendid kirja. Tolliametnik vaatas üle ja saatis mind ukse poole. Vastas olid mul onu ja tädi ja nende pered. Oma inimesed. Kuigi meie polnud kunagi kohanud, kallistasime ja onu Uno juhatus meid kõiki autodesse ja koju.

Olin oma onu juures paar nädalat. Pea kihises, kõik oli äkki eesti keeles. Onu korter oli minu arust väga ilus ja päris suur. Ta elas kolmandal korral (õppisin, et Eestis öeldi korrusel). Esimesed päevad läksid kiiresti mööda, pidin ennast esitama KGB kontoris, kus võeti minu Kanada pass ära ja küsiti, kas ma tunnen seda või seda, kas ma kuulun mingisse eesti organisatsiooni, ja kui küsisin, kas saaks Tartu minna, kuna seal oli mingi üliõpilaslaulupidu, vastati, et kui ma maksaks 100 Ameerika dollarit, siis muidugi. Mul tuli siis meelde, et

kui nüüd äkki mul oleks 100 dollarit, siis jääks vahele, kuna tolliankeedil oli ainult 20 dollarit. Tartu reis jäi ära. Siiski vanalinnas käimine jäi mulle hästi meelde, kuna mul oli õnn, et vanem onutütar oli arhitekt ja teadis hoonete ajalugu ja oskas huvitavalt seletada. Oh, kuidas oleksin tahtnud Tallinna raekoja piinakambrites käia. Tuleb välja, et piinakambrid olid hoopis kusagil mujal. Olenes, millise sajandi omad. Kuid siiski igal pool oli eesti keel ja muinakivid ja sain lobiseda omaealiste onu- ja täditütardega.

Paar päeva pärast saabumist tuli Ada minu Hiiumaa vanaema ja tädiga. Nemad olid baptistid ja see oli vanaema teine kord elus Tallinnas olla. Olin natuke pettunud, kuna olin terve oma elu mõtelnud, et küll oleks tore vanaemaga olla, nagu muinasjutt. Vanaema hakkas kurtma oma kanadest ja seast ja muretses, kas nad saavad süüa, ja rääkis, et peab varsti koju sõitma.

Sel ajal ei tohtinud külalised Tallinna linnast välja sõita ilma eriloata. Ada ütles mulle: „Pane silmad kinni.“ Küsisin, miks. „Noh, siis kui sinu käest küsitakse, sa võid vabalt vastata, et sa Tallinna piiri ei näinud.“ Läksime grillkohvikusse, mis oli mere ääres, ja Väana suvilasse. Suvilas pakuti mulle Hiiu vanaema toodud soolatud lestakala. Räägiti, et minu emale olid need eriti maitsnud ja ta oli neid noorelt söönud kui kompvekke. Panin suhu ja soolatud kala oli tõesti böök. Otsisin kiiresti servjetti, kuhu sülitada kala. Võtsin viinapitsi kätte ja neelasin terve klaasitäie. Köhisin ja vanaema lükkas oma klaasi ka minu poole. See oli minu arust kõige sandim toit, mida olin elus suhu pannud. Mõtlesin, et küll minu ema lapsepõlv oli halb, kui niisugune asi oli nagu kompvek. Adal oli ilus valge auto ja tean, et mitmed panid meid tähele, kui sõitsime mööda, kuna teised autod olid enamasti mustavärvilised.

Ada oli sel ajal abielus Mikk Mikiveriga. Ta oli meile kohad korraldanud Mündi baaris ja kui sinna läksime, oli järjekorras mitukümmend inimest ja ees seisis vene madrused. Mikk koputas uksele. Vene madrus küsis, et miks ta uksele koputab. „Et sisse saada,“ vastas Mikk. „Ma koputan ka siis.“ „Kuule, mees, sa võid koputada, aga sind küll siia sisse ei lubata.“ Kui uks avati, madrused tormasid meie ette sisse, meid tõmmati sisse ja neid visati välja. (Kuna mina ei oska tänapäevani rohkem kui paar sõna vene keeles, Mikk pidi mulle seletama, mida see madrus tahtis.) Läksime treppidest alla, vanalinna müürid ja küünlavalgus andsid tervele kohale väga müstilise meeleolu. Leiti meile laud ja toolid ja Mikk läks arveid ajama. Võõras mees tuli laua juurde ja „bla-bla-bla“, ma vastasin, et kahjuks ei oska vene keelt, ta jälle pobises, ma vastasin siis inglise keeles, et ei oska vene keelt. Mehel tärkas suurem huvi ja istus toolile ja hakkas ennast mugavaks tegema. Mikk jõudis parajasti tagasi ja paari toore sõnaga ajas mehe minema ja tükk aega pahandas, et küll on imelik, et niisugune arvab, et ta võib igale poole istuda.

Istusime tükk aega ja Mikk rääkis, kuidas ta oli Prahast olnud 1968. aastal, ja küsis ühte-teist Kanada elust. Läksime pimedas vanalinnas Tallinna hotelli, kus tuttav töötas, ja sellepärast saime ka Tõnis Mäed vaatama minna, kes Miku arvates oli üks Eesti parimatest lauljatest sel ajal. Pärast läksime Astoriasse, kus Ada esines, ja saime tema autoga koju.

Ada viis mind mitmesse kohta. Tema ema elas Dunkri tänaval ühes vanas majas, mida oli lammutada mõeldud enne Teist maailmasõda. Seal ei olnudki WC-d ja kolmekesi olid nad elanud korteris, kus oli üks tuba ja köök. Ada küsis mu käest, et kas ma olen niisugust maja enne näinud. Vastasin, muidugi, meil on vaesed ka. Ta naeris. Mina punastasin, sest et ma ei mõtelnud seda pahasti. Sain tuttavaks ühe trummimehega, balletitantsijaga ja nendega käisin varietees ja sain tantsida tantsijaga, kes oli koos Baryshnikoviga treeninud Leningradis, ja käisime Laine vabaõhukontserdil. Öhtul, kui saabusin onu korterisse, tädi küsis, et kus ma olin sel päeval käinud, ja ta oli veidi hasardis. Rääkisin ja millegipärast küsisin, et miks ta nii tõsine on. Ta viis mind akna juurde ja käskis mul piiluda salaja kardina tagant tänavale. Seal istus must auto kolme inimesega. Nähtavasti ühest jälgijast ei piisanud.

Pühapäeval käisin mitmes kirikus. Teadsin küll, et usk ja kirikud olid keelu all, ja tirisin oma onu ja täditütart luteri kiriku leeripäevale, katoliku kiriku ristsetele, Toompea õigeusu

kiriku missale ja baptisti kiriku jutlust kuulama. Rohkem meie ei jõudnud. Tundsin, et olin oma tööd teinud ja neile tutvustanud usku ja kirikuelu. Käisime Virus söömas ja äärepealt pidime hiljaks jääma Moskva tsirkusele. Teenindamine oli nii aeglane, et lõpuks läksin ise kööki, et arvet maksta.

Tädi ja onutütardega käisin linna peal, poodides ja restoranis söömas. Mäletan, et tellisime Astorias lõunaks šampust ja praed ja vaatasin, et mehed järgmises lauas nägid väga tuttavad välja. Täditütar sosistas, et need vist meid jälgivad. Naersime omavahel ja ajasime edasi oma juttu. Nagu välk lõi pähe, et mehed olid Moskva tsirkuse akrobaadid.

Sõitsime ühel päeval Haabneeme - salaja. Kõndisime mere ääres ja pistisime jaladki vette. Lõuna paiku sõitis takso maja ette ja kuulsin, kuidas vanem proua kaebas onule, et kuidas sa vana inimest kutsud külla maalt ja sõidad ise ära. Hea, et naabrid teadsid teda juhatada, muidu istuks ta ikkagi korteritreppidel. Mind kästi jääda suvilasse ja teised kõik jooksid vanaemale vastu. Äkki tuli natukest hirmu peale. Mõtles, kui ta onuga nii pahandab, mis ta siis minuga teeb.

Võhmetu vanaema oli pikem kui Hiiu vanaema ja ta kahetses, et nad ei saanud üksteisega kokku. Ta oli maalt toonud pirukaid, piima ja mõnda teist paremat. Tädi tegi teed, mida serveeriti klaasides, lusikatega. Ma midagi ei ütelnud, arvasin, et keegi oli unustanud teetassid linna. Ma ei tulnud selle peale, et niimoodi joodigi teed. Viru vanaema oli minu arust tore. Tema istus minuvanustega toas ja teised vanemad kadusid aeda. Küsis siis: „Ja kuidas need linnapreilid siis elavad?“ Jällegi ma ei saanud aru. Onutütar sosistas: „New Yorgi tädid.“ Ahh. Vanaema rääkis oma asjadest, mis Väike-Maarjas oli või ei olnud. Varsti hakkas pimedaks minema ja läksime tagasi linna.

Pidin jällegi KGB kontorisse minema oma passile järgi. Ettenähtud kellaajal olin kohal ja mees ütles, et ta ei leia mu passi, tule paari päeva pärast ja ta otsib seda vahepeal. Pahandasin, et mitu korda ma siin pean siis käima. Mees käskis mul oodata ja läks siis teise kontorisse. Natukese aja pärast oligi tagasi ja ulatas mulle Kanada passi. Tänaval sain onutütrest käest õpetust, et niimoodi ei tohi tähtsate inimestega rääkida. Ma ei tulnud selle pealegi, et temale võiks midagi pahasti minna minu käitumise pärast, aga sel ajal olid sarnased asjad veel tavalised ja natuke kahetsesin, et olin olnud nii otsekohene ja mitte alandlik.

Mäletan, et onu rääkis mulle, et ajalehte pannakse kirja, et see ja see käis oma sugulasel külas. Arutasime omavahel, et kuidas toimida, kuna seda ajalehte saadetakse ka Kanadasse ja siis tulebki välja, et käisin Eestis. Lõpuks onu korraldas nii, et temal käis Kanadast sugulane külas, ja minu nimi jäeti sellest välja.

Aeg läks kiiresti mööda. Mul on isegi pilt, kuidas lahkumisel sadamas sugulased jäid trellide taha lehvutama. Laeval hakkasid inimesed laulma „Kas tunned maad, mis Peipsi rannalt...“ Nutsin ja laulsin teistega kaasa, tänu Eesti täienduskoolile.

Olen mitu korda käinud Eestis, aga esimene kord jääb alati meelde ja südamelähedaseks, olen tänulik lellele, lellenaisele, tädile, onule, Adale ja vanaemadele. See oli ainuke kord, mil ma oma vanaemasid kohtasin. Vanaisad olid ammu juba surnud. Kõju jõudes isa ja ema imestasid, mis keelt ma rääkisin. Eestis küsiti, mis see OK tähendab. Palju on muutunud sellest ajast. Tänapäeval panen tähele, et iga eestlane teab, mis on OK. Juured on pikad, aga iga taim kasvab nii, nagu olukord lubab ehk võimaldab.

Võiks kirjeldada ka taasiseseisvumisaega, kui tegutsesin EERO heategevusega haiglatega ja koolidega ja läksin oma pojaga Eestisse: Tallinna, Tartu ja Hiiumaale.

TALLINNAST NORWALKI CONNECTICUTIS, USAS

INTERVJUU LOO AUTORIGA

Kirjutanud: Aire Kolbre Salmre

Vanus: 75

Pärit: Tallinn

Praegune elukoht: Norwalk, Connecticut, USA

Auhinnaline koht: 2. koht eestikeelsete lugude kategoorias

Kui tihti Te Eestit külastate ja millal viimati Eestis käisite?

1985ndal aastal külastasin Nõukogude Eestit koos oma 17-aastase tütre Tiinaga esimest korda pärast seda, kui minu pere oli Eestist 1944ndal aastal põgenenud. Toonane külastus jättis rusuva mälestuse. Hilisemad käigud vabasse Eestisse on aga pakkunud iga korraga aina meeldivamat kontrasti. Minu siiani viimane, üheteistkümnes, reis Eestisse toimus 2010nda aasta kevadel. Võtsime koos abikaasaga osa minu Eesti akadeemilise organisatsiooni, Korporatsiooni Filiae Patriae, 90nda aastapäeva pidustustest Tartus, mis jättis sügava mulje. Eesti on viimase 20 aasta jooksul läbinud imetlusväärse arengu.

Kui tihti kohtute Te teiste eestlastega ja kas tunnete Eesti kommete mõju oma elus siiani?

Minu abikaasa on eestlane ja kodus räägime me eesti keeles. Meie kolm last, Pia, Tiina ja Ivo, on nüüdseks küll täiskasvanud ja elavad kodust eemal, kuid ka nendega suhtleme me eesti keeles. Tiina abikaasa Rauno on Ameerika eestlane ja pooleldi soome verd ning Ivo abikaasa Krista on Kanada eestlane ja nad kõik räägivad eesti keelt puhtalt. Pia abikaasa Greg, kes on päritolult filipiin, on õppinud eesti keelt, peab lugu eesti toidust, on Eestis käinud ja on kujunenud tõeliseks estofiiliks. Me kohtume teiste eestlastega peaaegu iga nädal. Eesti kombed ja traditsioonid mängivad meie igapäevaelus väga suurt rolli.

Kuidas teid, kui pagulasi, teie uuel kodumaal vastu võeti?

Ameeriklased on sõbralikud ja siia pagulastena saabudes võeti meid väga soojalt vastu.

Kas teie olukord pagulastena oli tänapäeva maailma pagulastega võrreldes ka mingil moel sarnane?

Ma arvan, et Teise maailmasõja aegsete ja tänapäeva maailma pagulaste vahel leidub küll sarnasusi. Võõrasse riiki kolimine on igäühe jaoks suur muutus. Pagulastele on see veel raskem, sest enamasti on nad sunnitud alustama praktiliselt nullist, alguses tuleb neil äraelamiseks tihti leppida madalapalgalise lihttöoga. Sedamööda, kuidas nad oma uue keskkonnaga kohanavad ja leiavad võimalusi uues riigis haridust omandada, nende olukord paraneb.

Millist abi saaksid ja võiksid pagulastele pakkuda kohalikud elanikud?

Kohalikud inimesed peavad olema pagulaste vastu sõbralikud, mõistvad ja abivalmis. Tuge pakkuvad organisatsioonid ning pagulastest ja kohalikest professionaalide juhitud keelegrupid võivad uuel kodumaal kohanemist paljuski lihtsustada.

Kas Teie arvates on Eesti pagulastele uue elu alustamiseks hea koht?

Ma arvan küll, et Eesti on pagulastele uue elu alustamiseks hea koht. Väikene Eesti on ilus, väärrika mineviku ja rikka kultuurimaastikuga riik, sealsed elanikud on töökad, kõrgelt motiveeritud inimesed, kes hindavad head haridust ja tähendusrikast mugavat elu. Briti päritolu kirjanik Mary Foster Washburne oli 1930ndatel aastatel õnneliku riigi otsingutel ja arvas, et leidis selle Eestis. Suurbritanniasse tagasi pöördudes avaldas ta oma raamatu “Õnnelikku maad otsimas” (1940).



Meie pere Whistleris British Columbias 2011 suvel.

Taliolümpiarõngaste ees: vasakult Greg, Pia, Ivo, Krista, Mikko, Karl-Heikki, Villu, Aire, Madis, Tiina ja Markus-Aare. Puudub Rauno.

PAGULASENA AMEERIKA ÜHENDRIIKIDES

AIRE KOLBRE SALMRE

„Võõramaa libedal jääl oli palju raskem ennast püsti ajada kui kodukandi tuttavatel pinnal,“ kirjutab Erich Maria Remarque „Triumfikaares“. Võõramaa kirjaniku lause puudutab ka meie, 80 000 eestlase elusid, kes Teise maailmasõja keerises pidid lahkuma oma sünnimaalt ja otsima omale uue kodu võõrsil, võõra rahva, võõra keele ja võõra miljöö keskel. Raske südamega läksid põgenikud tundmatule tulevikule vastu. Traumaatiline ajastu muutis inimesi ja rahvaid. Olen veendunud, et eesti põgenikel oli kindel soov tagasi tulla oma kodumaale, kui Teise maailmasõja lõppedes Nõukogude Vene oleks tunnustanud Eesti suveräänsust ja välja tõmmanud oma sõjaväe. Põgenejail jäi maha kodu, omaksed, tihtipeale vanemad, kel õde, vend, kallim, ja kõik, mis oli armas ja kallis. Ajaratas muutis meie elu ja perekondi ning aastate möödumisel said põgenejaist uue kodumaa elanikud. Iga aasta, mis on veedetud võõrsil, on muutnud meid. Meie ei ole enam needsamad inimesed, kes ajutiselt 1944. a sügise sõjakeerises põgenesid Nõukogude Vene okupatsiooni eest läände, me oleme uue kodumaa elanikud ja paljudel juhtudel asukohamaa kodanikud.

On meeles: kui ema pakkis Tallinnas kohvreid ja tahtis kohvrise panna albumeid, ütles isa, et ei ole mõtet neid raskeid albumeid kaasa võtta, sest maailm ei lase ülekohtul püsida ja mõne nädala pärast oleme tagasi oma kodus. Kiiruga kodumaalt lahkumine venis ligi poole sajandi pikkuseks Nõukogude Vene okupatsiooniks Eestis.

Tagasi vaadates seda tormilist ajastut, nii irooniline kui ka see ei ole, olid tookordsed läbielamused ja seiklused lastele mõnikord huvitavad ja põnevad, mille tõsidust hakkasime alles mõistma aastaid hiljem ja nendest aru saama täiskasvanuina. Mäletan põgenemist, mis tõi ellu uut, ennenägematut põnevust ja mõnikord oli hea meel, et ei olnud vaja tundide viisi viibida koolis ja teha koolitööd, mis alati ei olnud just eriti põnev ajaviide. Siiski ka laps tundis hirmu pommirünnakute ajal, samuti palvetasin, et ameeriklased teisel pool Elbe jõge päästaksid meid lähenevate venelaste käest. Ettenägelikult oli põgenikuteele asudes ema kaasa võtnud mu 1. klassi lugemiku ja J. Luuri ja A. Arumäe „Usuõpetus algkoolile I ja II õppeaasta“, mis on nüüd mu raamaturiiulil meie Connecticuti kodus, kuid mu esimest lugemikku, mis pagulasrännakuil käis käest kätte, mul enam ei ole.

Olin kaheksa-aastane, kui meie pere, ema, isa ja minust kaks aastat noorem õde Kaare, lahkus Saaremaalt 28. septembril 1944. a. Tallinn oli juba okupeeritud Nõukogude Vene vägede poolt ja rinne liikus Eesti saarte suunas. Soov oli neutraalsesse Rootsi minna, kuid Saksa sõjalaev viis meid Saksamaale. Isa Karl Kolbre, elukutselt jurist, sõjaväes kapteni auastmes, oli võidelnud venelaste vastu Vabadussõjas. 1941. a viidi ta Eesti ohvitseride koosseisus Venemaale, kus tal imekombel õnnestus põgeneda ja naasta Eestisse 1942. Ema Salme Kärner Kolbre, elukutselt õde-ämmaemand, oli sõja ajal Tallinna Keskhaigla haavahaiguste vanemõde. Mitmed meie riigitegelased varjasid end mobilisatsiooni eest Keskhaiglas. Kui nende varjamine oleks välja tulnud, oleksid osakonna vastutav arst ja ema kui osakonna vanemõde kurva saatuse osaliseks saanud. Meie vanematel ei olnud valida! Teist korda venelaste kätte jäämine oleks muutunud saatuslikuks isale ja emale. Saksamaal Blumbergi põgenikelaagris ootasime kodumaa vabanemist. Sõjas purustatud Saksamaa ei tahtnud enda kaela välismaa

põgenikke, neil olid omad mured nende oma põgenike ja elu kordaseadmise ja hirm venelaste ees tõi meie pere kaugele venelastest Ameerika Ühendriikidesse.

SAABUME AMEERIKASSE

Kolmeteistaastasena, 28. detsembril 1949. a saabusin New Yorgi sadamasse Ameerika sõjaväelaeval General Haan. Kuidas sattusime Ameerikasse? Ameeriklased, inglased ja prantslased rajasid DP- (*Displaced Persons*) laagrid välismaa põgenikele. 1945. a juunis andsid inglased loa baltlastele Blombergi DP põgenikelaagri avamiseks. Isa oli üks eesti laagri asutajatest, selle esimene laagrijuh. Looduslikult kaunis väikelinn Blomberg, Harzi mägede läheduses Westfaalia maakonnas, kandes ka Lufkurorti nime, meelitas põgenikke ja laagrist kujunes Briti tsoonis Balti Helikunstnike Keskus. Neli ja pool aastat elasime Blombergi põgenikelaagris, kus peavarju oli leidnud 150-170 kaasmaalast.

Meie sponsoriks oli USA eesti adventisti koguduse, Ameerikas tuntud ka kui seitsmenda päeva adventistid, hingekarjane õpetaja E. Mägi. Ameerika adventistide kirik oli toonud õp Mägi ja ta neljaliikmelise pere siia Saksamaalt peale sõda. Õpetaja Mägi ülesandeks oli abistada eesti adventistide ümberasumist Ameerikasse. Ta oli aktiivselt tegev New Yorgi eestlaste abistamisorganisatsioonides, kusjuures peale eestlaste abistas ta ka teistesse rahvustesse kuuluvaid adventiste. Meie tutvus õp Mägiga algas Blombergi laagris ühe ema patsiendi kaudu, kes oli adventisti usku ja kes arvas, et meist võiks saada head adventisti koguduse liikmed. Meie pere on Eestist saadik kuulunud luteri kirikusse. Isa oli huvitatud teoloogiast. Ta valis juura oma õppealaks, kuna ta ei olnud laulumees ja meie kirikuliturgia on seotud muusikaga. Õpetaja Mägi saatis meile vastutulelikult garantii, lootes, et meist saavad ka ustavad liikmed tema koguduses.

Esimene pilt Ameerikast: teatati, et hommikul kella 10 paiku hakkab paistma Ameerika. Meie, lapsed, ootasime ja pingutasime silmi, et kus on need suured pilvelõhkujad, millest koolis oli räägitud. Pilvelõhkujate asemel nägime eemal tühja maariba. Oli detsember, ootasime lund, kuid lund ei olnud kuskil, ainult must maariba kerkis silmade ette. Võttis aega, enne kui hakkas paistma New Yorgi siluett. Auväärne Miss Liberty, Ameerika vabaduse sümbol, välimuselt õrn, delikaatne ja väiksem, kui olime ette kujutanud, tervitas südamlilikult meid, kodutuid Ida-Euroopa sõjapõgenikke. Tema läheduses oli Ellis Island, kuhu viidi sisserändajad, kelle paberid ei olnud korras ja keda esialgu maale ei lastud. Seda kohta kardeti, sest sinna saatmine võis tähendada töötatud maale mittepääsemist. (Mõned aastad tagasi suleti see asutus). Kõle tunne kerkib alati seda saarekest vaadates, sest sinna ei tahtnud keegi minna, kõikide unistus oli paljutootav unistuste maa, Ameerika mander. Nii mõnelgi põgenikul laevapardal puhkesid emotsioonid vallale. Meie ees, käekaugusel oli kõikvõimas Ameerika, mis oli sõjaväe transportlaeval DP-de unistus. Ka Kentuki Lõvi O. Lutsu „Kevades“ unistas indiaanlaste maast Ameerikast. Eestlane oma reserveeritud, tagasihoidliku iseloomuga hoidis oma tundeid rohkem endale kui meist lõunapoolsem rahvas. Laeval võis olla eestlasi 30-40 ümber. Rohkesti oli valitud soost, juudi rahvusest põgenikke.

Lõuna paiku hakkasid paistma võimsad kõrged kivist ehitised, need olid siis pilvelõhkujad. Pilt oli võimas! Kõndisime oma kohvritega laevalt uuele maale. Hiiglasuures sadamaruumis oli palju rahvast ja sagimist. Kõik oli Ameerika mandril suurim, mida olime varem näinud. Olime põgenikelaagris õppinud inglise keelt, kuid sellest keelest, mida sadamateenistujad rääkisid, me aru ei saanud. Naeratavad ja hästitoidetud näod tervitasid meid. Ei olnud küll varem näinud nii palju naeratavaid nägusid ja priskeid inimesi kui nüüd suures sadamaruumis. Sõja läbiteinud inimesed põgenikelaagrites ja sõja kaotanud sakslased olid mornid ja tihti pahurad. See rõõmsameelne rahvas oli juba esimesel silmapilgul erinev meist. Mul oli vaja minna WC-sse. Ma ei teadnud vastavat ingliskeelset väljendit, nii küsisin mitmelt ko-

halolevalt ametimehelt WC-d. Muidugi tavaline ameeriklane minust aru ei saanud, ta oskas ainult inglise keelt. Hea, et meie abivalmis sponsor, õpetaja Mägi oli sadamasse jõudnud ja aitas seda probleemi lahendada.

Õpetaja päris, kas meid oli ristitud adventisti usku enne Saksamaalt lahkumist. Ta oli korraldanud, et Saksamaal elades hakkas meid külastama saksa adventisti pastor, kes tutvustas meile adventisti usku. Adventisti usk rõhutab positiivseid, tervislikke eluviise: hoidutakse sea-liha söömisest, alkoholist ja suitsetamisest. Laupäev, mitte pühapäev, on adventisti usu järgi püha. Meie vanematele oli adventisti usk üsna võõras, eriti isale. Ema, olles TNKS Tütarlaste Gümnaasiumi kasvandik ja usuteadlase, Tartu Ülikooli kuraatori Peeter Põllu õpilane, oli eluaeg karsklane ja ei suitsetanud. Isa kui korporant oli harjunud üliõpilasorganisatsioonide kommetega, kus kokkutulekul tarvitatakse kangemaid jooke, ja suitsetas, mis oli samuti kombekohane korporatsioonides ja Eesti ohvitseride hulgas. Isa oli sügavate põhimõtetega ning põgenikelaagris ei pooldanud ta salaviina, puskari valmistamist, millega paljud eluraskusesse sattunud mehed tegelesid. Kuuldes, et meid ei olnud ristitud adventisti usku, teatas meie sponsor, et ta ei olnud leidnud tööd meie vanematele! Arusaadavalt esimesena aidati oma usuõdesid ja usuvendi ja meie ei olnud ju adventisti kiriku liikmed.

Siiski oli õpetaja Mägi sõbralik meie vastu. Kui ta oli üle saanud oma pettumusest, et meid ei olnud ristitud adventisti usku, rääkis ta adventistide tuntud ülikoolist Loma Lindast Californias ja ütles, pöörates laste poole, et kui oleme adventistid, saame minna sinna ja õppida arstideks. Blumbergi laagri eesti koolis olime sõbrannadega vaimustusega lugenud Salme Ekbaumi romaani "Valge maja" ja omavahel rääkisime, et kui Ameerikasse läheme, siis suvel korjame apelsine Californias ja sügisel õpime arstideks Columbia ülikoolis. Maateaduse tunnis õppisime, et apelsinid kasvavad Californias ja kuulus Columbia ülikool, kus ka eestlased on õppinud, asub New Yorgis. Need olid meie lapsepõlveunistused. Meie energiline sponsor ütles, et peatselt peale jõuluvaheaega lähevad lapsed adventistide kooli NY-s! Seda käsku kuuldes puhkesin nutma. Mõtlesin et kui meie vanemad ei ole eriti huvitatud adventistideks saamisest, miks pidime meie õega saama adventistideks? Kaunis California ja hea Loma Linda ülikool ei meelitanud mind. Minu nutmist tõlgendati kui reisiväsimust!

Õpetaja Mägi autos algas sõit meie uude elukohta Idlewildi lennuvälja (nüüd JFK lennuväli) lähedale Ozone Park'is New Yorgi Queensi linnaosas. Söitsime mööda NY-i Eesti Majast, mis aastatega on kujunenud tuhandetele eestlastele ja ka meile teiseks koduks.

Öine tuledes särav New York oli ääretult võimas, kuid võõras. Saksamaa väikelinna Blumbergi pärastsojajaaegne valgustus oli piiratud ja tagasihoidlik. Õpetaja Mägi oli mõnusa jutuga ja tal meeldis vestelda lastega. Ta õpetas, kui on tänaval ees punane tuli, siis peab ootama, kuni tuleb roheline tuli. Kohe leidis ta, et meil õega tuleks uued eesnimed valida, enne kui Ameerika kooli läheme. Ta väitis, et Aire'st saab „air“ („õhk“) siin maal, kui ma oma nime ei muuda, ja mu õde Kaaret hakatakse hüüdma „car“ („auto“). Kooli minnes hakkas Kaare ameeriklaste keskel kasutama rahvusvahelist Kaarini nime, kuid mina jäin truuks minule antud sünnipärasele nimele Aire. Tavaliselt, kui loetakse paberil mu nime Aire, hääldakse seda „air“ – „õhk“ või „airy“ – „õhuline“, kuid see ei ole mind häirinud. Parandades oma nime hääldamist, kerkib alati üles võimalus tutvustada Eestit. Nõukogude Vene propaganda oli nii pahatahtlikult võimas Teise maailmasõja lõppedes, et tavaline ameeriklane ei olnud teadlik Eestist. New Yorgi Queensi linnaosas on rajoon, mis kannab Astoria nime. Kui newyorklased pärisid, kust tuleme, ja kui vastasime, et meie sünnimaa on Estonia, siis sageli ütlesid nad: „Oh, you're from Astoria?“ („Teie tulete Astoriast?“).

Kord Blumbergi põgenikelaagri eesti kooli joonistamise tunnis pidime joonistama oma tuleviku kodu Ameerikas. Kolm õpilast klassis, kelle perekonnad kavatsesid asuda New Yorki, joonistasid paberile oma tulevasteks elukohtadeks pilvelõhkujad, sest arvasime, et New York koosneb ainult pilvelõhkujast ja meie uus kodu asub ühes sellises pilvelõhkujas.

Pettumus oli ränk, kui ühe tunni autosõidu järel meie sponsori auto keeras Sunrise'i maanteelt väiksele tänavale 153 Lane, mis viis mäekallakult alla ja kus oli vast kümme pisikest, tagasihoidlikku elamut ja paar kahekorruselist kivimaja. Väikeste elumajade eesküljed olid dekoreeritud jõulutestikkudega, mis särasid, ja kogu ümbrus oli valge, nagu oleks keskpäev. Mõned aastad hiljem võttis JFK lennuala enda alla selle maa-ala, mis oli meie esimeseks koduks Ameerikas. Nüüd tiirlevad lennukid sel maa-alal.

Meie esimeseks eluasemeks Ameerikas oli garaažipealne väike tuba. Kahekordse puust elumaja taga oli üksik tühi garaaž, kuhu hiljuti oli ehitatud garaažipealne tuba. Oli südatalv, külm ja väljas möllas tuul. Lennuala asub Long Islandi lahe ääres, kus alati võib tunda tuult. Kõle võõramaa tuul löikas läbi luust ja lihast. Saksamaa põgenikelaagri väikelinn Blomberg asub Thurborgi mägede piirkonnas, kus küll ei olnud selliseid läbi liha ja luu puhuvaid tuuli! Ka ei mäleta selliseid kehalõikavaid tuuli Eestist. Pidime käsipuust kõvasti kinni hoidma, et tuul meid ära ei viiks, kui ronisime oma uude elupaika, ärklituppa teisel korrusel. Tugev petrooleumihais tervitas meid, kui avasime ukse. Keset tuba oli petrooleumiahi, mis pidi ärklituba soendama. Vänge petrooleumihais nagu kiiresti leviv nakkushaigus hakkas riiete külge, mille üle tundsimel piinlikkust, kui läksime kooli järgmisel nädalal. Toalagi oli vist kaheksanurgaline! Siiski oli pööningutoa kõrval pesuruum ja tualett, kus südatalvel oli külm nagu väljas. Olime päris tummad, isegi kott meelitavaid apelsine laual ei tõstnud meie tuju. Eriti pettunud olime õega. Peale apelsinikoti oli laual kaks liitrit piima, kilekott valge leivaga ja pakikene võid. Olime päevastest toimingutest väsinud ja korraga puhkesime õega nutma.

Enne kui õp Mägi naasis oma koju, ulatas ta isale väikese ümbriku vajaliku elamiserahaga ja juhatas lähema toidupoe A&P asukoha, mis oli poole tunni jalutuskäigu kaugusel, kuhu tuli kõndida mööda Sunrise'i maantee äärt. (Hiljem, kui vanemad said töökohad, tasusid nad selle kingituse.) Küsisime: kas see on tõesti Ameerika, millest olime kuulnud palju head, ilusat ja imejutte? Ameerikasse asudes oli meile räägitud, et Ameerikas hakkab meil normaalne elu, ja oletasime, et kena mugav korter ootab meid ees. Sõja ajal põgenedes olime peatunud barakkides, kasarmutes ja koolimajades, kuid see elukoht, mis meid nüüd ees ootas Ameerikas, oli šokk. Teise maailmasõja võidukad Ameerika ja Inglise sõjaväeüksused võtsid mitmel pool sõja kaotanud sakslaste elamud ja paigutasid välismaa sõjapõgenikud nendesse majadesse. Isa võttis mind kaasa, kui koos inglise komandandiga vaadati sobivaid elamuid eestlastele Blombergis. Kui jõudsimel Huxwiede Str. 20. juurde, küsis isa, kas mulle meeldiks elada sel tänaval. Mu vastus oli jah, sest sel tänaval olid huvitavad moodsad majad, tänaval oli vähe liikust ja seal võis joosta ning palli mängida. Huxwiede Str. 20 sai meie pere koduks järgmiseks neljaks aastaks. Selles sakslaste üheperekonna punaste telliskividega kõrge katusega kahe korrusega kivimajas oli seitse toakest, kus elas 5-6 kodutut eesti perekonda, koos lastega elas majas üle 20 inimese. Elupaik, mis meid südatalvel töötatud Ameerikamaal ootas, oli nagu paha unenägu.

Meie elukoha perenaine oli asunud Ameerikasse Vene revolutsiooni ajal Venemaalt ja omas nüüd kolme maja, kus olid varjupaika leidnud eesti pagulased. Perenaise abikaasa, samuti venelane, kontrollis põhjalikult iga päev kolme maja prügitätunne. Ei mäleta, et oleks kunagi kohanud peremeest toidupoes! Oma majapidamise sisseseadmine oli kulukas ja elades garaaži peal, puudus oma telefon. Vajaduse korral, kui kasutasime perenaise telefoni, võttis ta alati selle eest 10 cent'i, kui oli lühike kõne, ja rohkem, kui kõne venis natuke pikemaks. Perenaisel oli kaks Ameerikas sündinud täiskasvanud last, poeg ja tütar, kellega ta suhtles vene keeles, väikese tütrepojaga rääkis ta inglise keeles tugeva vene aktsendiga. Ta tutvusringkond koosnes peamiselt venelastest. Olles siin elanud mitukümmend aastat, tundis ta ümbrust ja vajalikke inimesi. Jaanuaris sai ema ägeda külmetuse koos põiepõletikuga. Perenaise tuttav vene päritolu juudi arst dr Lubansky oli meile abiks ja ema paranes ruttu ning arstist sai

meie perearst. Et arsti juurde minna, pidime kõndima mööda Sunrise'i maanteed kakskümmend minutit, siis ootama liinibussi, mõnikord pool tundi, ja bussiga sõitma 20 minutit. Haigele inimesele kesktalvel oli see üsna pingutav ettevõte ja taksod oli küllaltki kallid. Majaperenaine lubas meil kasutada ta isiklikku vannituba, kus sai sooja veega korralikult pesta, muidugi selle kasutamise eest tuli maksta. Iga asi maksis Ameerikas. Kogesime, et dollaril oli tugev mõju siin maal. Briti tsooni põgenikelaagris hoolitses Inglise sõjavägi sealsete põgenike hädavajalike asjade eest.

Päeval hakkasime oma uue ümbrusega tutvuma. Ühepere puust majad tänaval olid suurelt osalt roheliseks või helekollaseks värvitud. Mängides ületee maja meievanuse tütreaga, nägime ka nende maja seestpoolt. Ületee majarahvas oli itaalia päritolu, pereisa oli autosohver. Elutoas oli televiisor, mis 1949. a talvel oli üsna haruldane asi. Seda vist vaadati terve päev, sest alati, kui meid majja kutsuti, käis televiisor ja rohkesti oli laudadel krõbinaid ja krõmpse. Seal võis iga päev näha *cowboy*-filme ja mulgi kerkis soov *cowboy*'ks hakata! Huvitava ja eksootilisena näis TV ekraanil *cowboy*'de preeria Metsikus Läänes. Kui aastakümned hiljem autoga sõitsime läbi Metsikust Läänest, nägime küll eksootilisi taimi ja restaureeritud vanu kõrtsimaju, kus kunagi olid elanud ja kaubitsenud seiklejad ja õnneotsijad, kuid see võõras maa-ala ei võlunud mind enam. Huvitav on sealt kord läbi sõita, aga eestlasele on see ümbrus võõras. Meid üllatas, et keskmine ameeriklane ei olnud eriti huvitatud raamatutest, televiisor täitis ta elu. Pitsat ja lihapallidega spagette tomatikastmes söödi palju. Võttis aastaid, enne kui õega harjusime pitsat ja Ameerika toite sööma. „Lane'is“ elunevad kohalikud elanikud ei tundnud eestlaste vastu ka erilist huvi, nad olid juba harjunud eestlastega, kes sinna olid varem tulnud.

Sel pisetänaval, 153 Lane'il, asus paarikümneliikmeline eesti adventistide grupp, kes oli saabunud Ameerikasse mõned kuud enne meid. Neil olid korralikud korterid ja töökohad. Majade taga kasvasid pikad kõrkjad, pikemad kui keskmise kasvuga mees. Juba esimesel päeval uuel maal hoiatati meid õega, et me mitte ei läheks sinna jalutama. Majade taha kõrkjatesse oli visatud vanu ajalehti ja pudeleid, aga see ei näinud häirivat ümbruskonnas elavaid inimesi. Ümbruskonna rahvas ei tundnud erilist huvi oma ümbruse ilusamaks tegemise vastu. Eestlasel on hea ilumaitse ja oma kodu ja koduümbrust püüab ta kaunimaks teha. Ka eestlased ei tundnud seal erilist huvi oma kohaliku ümbruse kaunimaks tegemise vastu. Päeval käidi tööl, õhtul koolis ja koguti dollareid, et oma maja osta. Eestlase unistus on „oma tuba, oma luba“.

Uute tuttavate kaaseestlaste seltsis jätsime jumalaga 1949. aastaga ja tervitasime 1950., uut aastat! Vanem generatsioon oli õnnelik, et oli välja pääsenud Saksamaa põgenikelaagrist, kuigi elu alustamine uuel kodumaal oli raske. Oldi tänulikud, et nad olid Ameerikas ja olid vabad inimesed, kuid lihtsad töökohad vabrikutes, majades majaabilistena või koristajatena ei andnud eesti hingele rahuldust. Noored tundsid puudust põgenikelaagri koolikaaslastest, kes olid veel Saksamaal või olid välja rännanud vanematega eri maadesse, kes Inglismaale, kes Aafrikasse, kes Austraaliasse, kes Kanadasse, või olid teisel pool Ameerika mandrit. Olime, nagu laulusõnad ütlevad: „Me, latse, nagu essind linnu kik ilmalaanen laiali“.

Aja jooksul otsiti üles endised koolikaaslased ja põgenikelaagri sõbrused on kestnud kuni siitilmast lahkumiseni. Meie, kes olime sündinud Eestis ja käinud Saksamaa põgenikelaagri eesti koolis, ei amerikaniseerunud nii kergesti. Meist nooremad, kes oma kooliteed alustasid Ameerikas, assimileerusid kiiremini siinses ühiskonnas. Olin pool aastat käinud Tallinna Õpetajate Seminaris (Eesti esimese iseseisvuse ajal Riiklik Inglise Kolledž). Mälestused sellest koolist on ilusad, sisseastumise eksam direktori juures, avarad klassiruumid, koolivõimla, joonistuse tunnid, külaskäigud Tallinna Draamateatri lasteetendustele, kooli jõulupuu jne, aga ma ei mäleta ühtegi kaasõpilast sellest ajast.

Meie sealses rahvusgrupis ei olnud kõik adventistid, oli luterlasi ja ka paar ateisti. Kõik oli uus ja võõras, isegi meie väikeses rahvusgrupis oli palju erinevusi. Üks abielupaar oli katkes-

tanud Saksamaalt lahkudes ülikooliõpingud ja üsna õnnetult kommenteerisid nad oma elu vabrikus. Saime tuttavaks perekond Sildojaga, kes olid luterlased. Neid sidus sugulus pastori perega. Nende kaks tütart olid meist paar aastat nooremad. Perekond oli väga eestimeelne ja nad osalesid innuga väliseesti laulukoorides. Meie esimene peolaud vana-aastaõhtul Ameerikas uute tuttavate korteris oli rikkalikult kaetud eesti lemmikpühadetoitudega, kus ei puudunud sealihaga ega õlu. Viis aastat olid põgenikud pidanud unistama headest paladest ja nüüd olid need saadaval ja laual. Muidugi rändasid meie kõikide mõtted meie omaste juurde kaugel Eestis.

AMEERIKA KOOLIS

Päev peale uut aastat, 3. jaanuaril 1950. a viis isa meid Ameerika kooli. Kõndisime mööda Sunrise Highway'd, kuni jõudsime tänavale, kus asus meie uus kool. Meid, lapsi, hoiatati, et kui kõnnime maantee ääres, ei tohi kellegagi rääkida, kui autod peatuvad ja pakuvad sõitu. Õeldi, et Ameerikas varastatakse lapsi! Läksime algkooli Public School 45, kus enne meid oli kaks eesti poissi. Mind pandi 7. klassi. Mul oli laagri eesti algkooli 6 klassi lõputunnistus. Olin saanud viied, välja arvatud kaks nelja, matemaatikas ja laulmises. Eesti õpetajad ei julgenud anda matemaatikas viit, sest olin ametlikult kaks ja pool kuud olnud 6. klassis. Kaare läks 6. klassi, ta oli 5. klassi lõpetanud samuti heade hinnetega. On meeles, kui Ameerika õpetaja lugupidavalt näitas klassile mu Blombergi eesti kooli tunnistust ja õpilased aupaklikult vaatasid mu poole. Olime Saksamaa eesti koolis õppinud inglise keelt, aga alguses küll ei saanud aru siinse maa inglise keelest.

Kõik oli jällegi uus ja võõras. Suur koolimaja tuletas meelde mu esimest koolimaja Eestis, Tallinna Õpetajate Seminari, hiljem „Peda“, Narva maanteel. Blombergi eesti kool koos eesti gümnaasiumiga töötas alguses sakslastelt võetud koolimajas, kuid hiljem kasutati sakslaste korterimaja, kus sageli mitu klassi õppisid samas klassiruumis. Ameerikas olid suured, avarad klassiruumid ja ei olnud seda vaikust, mis valitses Eestis koolis. Siinsed õpilased olid elavamad, sasistasid, jooksid ja rääkisid üksteise võidu kooli koridoris, õues ja ka klassiruumis. Eestis pidime vaikselt paaris kõndima vahetundide ajal. Registreerides saime tuttavaks 8. klassi saksa päritolu õpetaja Mrs E. Procteriga. Kuuldes, et me tuleme Saksamaalt, oli tal rõõm kasutada saksa keelt meiega suheldes. Tundus, et meeldisime talle, sest ta hakkas erilise huviga meie eest hoolitsema. Saksamaa eesti koolis olime küll õppinud ka saksa keelt, kuid sakslased ja saksa keel olid meile, eesti noortele, vastumeelt. Eesti koolis õppisime, et Saksamaa alustas Teist maailmasõda ja nende pärast olid meist saanud põgenikud ja nende pärast olime võõrsil. Peamine saksakeelne jutuajamine toimus rohkem isa ja Mrs Procteri vahel. Meie Kaarega, nagu head lapsed, kuulasime vaikselt pealt.

Koolijuhataja juhatas meid klassidesse. Klassiruumid olid suured, nagu nad olid Eestis. Igas klassis oli üle 20 õpilase. Õpilased uurisid uut välismaalast. Mina omakorda uurisin õpilasi ja õpetajaid. Paljudel olid itaalia perekonnanimed, aga nad rääkisid ainult inglise keelt. Imetlesin kahe vanema naisõpetaja juukseid, need olid huvitavat lilla-halli värvi. Tookord ei teadnud ma, et nende juuksed olid värvitud, arvasin et Ameerika vanemad naised on ilusamad kui Euroopa naised. Olime ju tulnud sõjas purustatud Saksamaalt. Esimesel nädalal Ameerika koolis elasin läbi elamuse, mis on hiljem kordunud teistes variantides. Oli olnud mingi arusaamatus õpetaja ja ühe poisi vahel. On meeles stseen klassiruumis, kus keskmist kasvu imeilusate lilla-halli värvi juustega naisõpetaja jooksis ümber klassiruumi. Teda ajas taga suur poiss pika puust joonlauaga. See oli ennenägematu stseen. Meid oli alati kodus õpetatud respekteerima ja hindama õpetajaid. Hiljem, kui olin seotud pedagoogilise tööga Ameerikas, olen olnud tunnistajaks, kus õpilased on vigastanud õpetajaid. On üsna tavaline, et siinsed õpetajad, eriti suurlinna koolides, kardavad õpilasi ja nende vanemaid. Tänapäeva

Ameerika üks suuremaid pedagoogilisi probleeme ongi tihti nõrk distsipliin siinsetes koolides, eriti suurlinnades, kus sageli õpetaja elukutse ei ole küllaldaselt hinnatud. Eesti koolis oli distsipliin, kord ja respekteriti õpetajaametit. Olime harjunud, et pidime püsti tõusma, kui õpetaja või külaline sisenes klassiruumi või lahkus klassist. Samuti, kui õpilasel oli küsimus, tuli käsi üles tõsta. Siinsetes klassiruumides on rohkesti vabadust, tihti õpilased räägivad või küsivad küsimusi, arutatakse ja diskuteeritakse, mis puudus Eesti koolis.

Saksamaalt lahkudes oli ema lasknud õmblejal õmmelda meile uued riided. Mul oli kaks ilusat seelikut ja kolm nägusat pluusi. Oma arvetes olime hästi riides. Koolis olid teistel õpilastel natukene teistmoodi stiilis riided ja keegi ei kandnud järgmisel päeval sama riietust, mida ta oli kandnud päev varem. Põgenemise ajal ja põgenikelaagris ei olnud me kandnud teiste kasutatud riideid. Olin küll kandnud tähtsatel rahvuslikel tähtpäevadel mu ristiisa tütre eesti rahvarõivaid, millest Anne oli välja kasvanud Rootsis. Nägime välja teistmoodi ameeriklaste seas. Meie heatahtlik uus tuttav Mrs Procter organiseeris koolis kasutatud lasteriiede korjanduse meie heaks. Ta mõtles hästi ja meil ka muud üle ei jäänud kui võtta vastu kokkutoodud kasutatud riided. Oli vastumeelt neid kanda, aga palju valida ei olnud. Ei tahtnud ka nii palju teistest teistmoodi välja näha! Õpilastele meeldis, kui kandsime nende ja nende sugulaste kingitud riideid. 1950. aastatel oli Ameerikas komme, et kevadpühadeks kõigil naissoo liikmetel pidi olema peast jalatallani uus garderoob. Me olime siin maal elanud mõned kuud ja natuke raha oli kogutud. Ühel päeval enne kevadpühi viis ema meid suurde poodi ja ostis meile kevadpühadeks uued mantlid, Kaare sai punase ja mina helerohelise uue mantli. Need värvid olid moes ja me nägime välja nagu korralikud ameeriklased. Hiljem elus ei ole me kunagi tahtnud kanda kasutatud riidesemeid.

Tänu Mrs Procteri ettevõtlikkusele anti meile, eestlastele, koolis prii lõuna, mis meile maitsetes. Ameeriklastele ei meeldinud koolitoit, võileivad, purgivirsikud ja punased, rohelised ja kollased tarretised (*jello*) lendasid tihti prügikänni. Tulevad meelde Kaare ja minu ristsed Eestis. Olude sunnil ristiti meid, kui isa tuli tagasi Venemaalt 1942. Torte kaunistasid värvilised tarretised. Punased tarretised olid kujundatud roosideks ja rohelised tarretised olid rooside lehed. Hiljem sõja ajal, viibides Karksi-Nuias, on meeles, kui talu naispere valmistas samasuguseid punaseid ja rohelisti tarretisi tortide dekoreerimiseks perepoja ristseteks. Elades Saksamaal, olin mõelnud nii mõnigi kord nendele imekaunitele ja maitsvatele Eesti tortide tarretistele. Ameerika koolis tutvusin uuesti tarretistega, mida kaunistas vahukoor, aga mälestusis on maitsvamad Eestimaa värskete marjade tarretised.

Ameeriklaste populaarsed toidud, nende kotletid (*hamburger'id*), friid (*French fries*), maapähklikreem (ahvi higi, nagu me maapähklivõid põgenikelaagris kutsusime) lilla viinamarjamoosiga valgel leival (*peanut butter and jelly sandwiches*) ja pitsa olid meile võõrad. Võttis aastaid, enne kui hakkasime nendega harjuma. Vanem generatsioon ei harjunud kunagi pooltoore kotleti ega punase toore lihaga.

Televiisor oli võrdlemisi uus asi 1950. aastal. Koolis õpetajad olid huvitatud: kes sai jõuludeks televiisori? Mitmed särasilmised lapsed tõstsid oma käed. Siis küsiti, kellel juba oli enne pühi televiisor, ja jällegi tähtsate nägudega lapsed tõstsid oma käed üles. Ma inglise keelest palju aru ei saanud, aga sõna TV teadsin. Kevadel, kui õpetajad jälle pärisid, kellel on TV, oli juba veerand klassi õpilastel see aparaat. Ikka küsiti, kes vaatas seda või teist programmi. On meeles, et varsti peale jõulupühi näidati TV-s „Hamletit“, mida soovitati õpilastel vaadata kodus või sõprade juures. Vaatasin „Hamletit“ kaasmaalaste TV-ga. Me õega ei tundnud puudust TV järele ja meid ei häirinud, et meil ei olnud TV-d meie kooliskäimise ajal. Eriti oli hea tunne, kui nägime, et mitmetel klassi parimatel õpilastel ei olnud ka kodus TV-d. Küllap olime selle tõttu paremad õpilased kui paljud kohalikud kaasõpilased, kes tundide kaupa istusid TV ees.

Tundus, et Saksamaa eesti koolides nõuti õpilastelt rohkem kui paljudes siinse maa koolides. Pidime rohkem lugema ja kodutööd oli rohkem. Siinne koolipäev on viis päeva, Saksamaal

käisime eesti koolis ka laupäeval, kuigi laupäevane koolipäev oli lühem. Kõik oli Ameerikas suurem ja suuremalt organiseeritud. Põgenikelaagris pidime Rootsist trükitud eestikeelseid õpikuid õpilaste vahel jagama, tihti, kui oli kodutöö tehtud, tuli õpik viia teisele õpilasele, kes elas teisel pool linna. Ameerika koolis sai iga õpilane vajaliku õpperaamatu ja õpperaamatuid oli palju. Need olid tihti mahukad raamatud, mida andis tassida kodu ja kooli vahet. Ka ei olnud siin puudus paberist, pliiatsitest ja sullepeadest, neid oli alati koolis rohkem, kui vaja läks. Siin maal on suur vabadus ka koolitöös. Kes on huvitatud õppimisest, võib õppida eluaeg. Kes ei hooli koolist, võib siin maal koolist lahkuda 16-aastaselt. Muidugi, kes õpib, saavutab paremat elu. Kui lapsed olid päeval koolis, käisid vanemad, nagu enamik kaasmaalasi, õhtul koolis, täiendati end inglise keeles ja uute teadmiste alal.

Paar korda nädalas hakkas meid külastama üks adventisti koguduse liige, kelle ülesandeks oli tutvustada meile adventisti usu põhimõtteid. Ta rõhutas, et viimnepäev on tulemas. Hakkasingi mõtlema, et miks vaeva näha inglise keele õppimisega, kui viimnepäev on lähedal. Päevad ja kuud möödusid, aga viimsetpäeva ei tulnud. Leidsin pea, et elu liigub edasi ja peab eluga kaasa sammuma. Üle poole sajandi on möödunud, kui siia maale asusime, ja maailm elab ikka edasi!

Olime tulnud Ameerikasse Eesti Adventisti Kiriku vahendusel, kuid meist ei saanud adventisti koguduse liikmed. Meie vanemad otsustasid jääda Eesti Luteri Kiriku juurde, kuid sõprus õpetaja Mägi perega püsis kuni õpetaja lahkumiseni. Meie pere astus New Yorgi Eesti Pauluse koguduse liikmeteks, kuid mulle meeldis Võrust pärit rahvuslikult meelestatud EELK New Yorgi Eesti Evangeeliumi Luteriusu Kiriku praost Rudolf Kiviranna jumalateenistustel käia (rahvasuus Lexington Avenue kirik). Kui tuli aeg leeri minna, astusid me vanemad Lexington Avenue kiriku liikmeteks, kus isa oli aastaid tegev kiriku juhatuses.

KOOLIS, TÖÖL JA ELU AMEERIKAS

Meie vanemal generatsioonil, kes oli oma kõrghariduse saanud Eestis, iseäranis humanitaaraladel, ei olnud kerge Ameerikas. Suur enamus Tartu Ülikooli diplomiga haritlasi pidi siin maal töötama mitteakadeemilistel kohtadel. Ameerika vajab töölisi. Nüüd teevad seda tööd peamiselt illegaalsed immigrandid, suurelt osalt latiinod. Mitu kuud olid vanemad ilma tööta. Elasime laenatud rahast. Laupäeviti käisime eesti adventisti kirikuteenistustel NY-s. Sõit linna võttis umbes kaks tundi. (Tuli kõndida ca 20 minutit bussipeatusesse, siis oodata bussi, bussisõit metroopeatuseni võttis 30 minutit ja sõit metrooga NY südalinna jällegi 30 minutit (paar korda tuli metrooronge vahetada) ja siis tuli kõndida, enne kui jõudsimme sihtkohta.) Ühel päeval tulid meid vaatama kaks eesti naist, kes olid Saaremaalt siia maale asunud Eesti Vabariigi algaastail. Nad tõid meile kotitäied toitu, aga manitsesid rangelt, et meie sellest ei räägiks nende abikaasadele.

Ema esimene töökoht oli juudi naisprofessori ema eest hoolitsemine. Ta igatses haiglamiljööd. Kuud möödusid ja meie sponsor mõistis, et meie pere on rohkem kodus meie traditsioonilise eesti luteri usu kirikuga ja meist ei saa adventisti koguduse liikmeid. Ühel heal päeval läks õp Mägi emaga Jamaica Hospitali Queensis, kus ema sai töökoha, kuigi mitte õe-ämmaemandana, vaid operatsioonitoa tehnikuna. Talle meeldis alati töötada haiglamiljööd ja ta töötas 70. aastani. Mitmel korral hinnati ema tööd tunnustusmärkidega. Ema töötas pealelõunases vahetuses tihti keskööni. Hommikul, enne tööleminekut, tegi ta sisseostud ja valmistas meile toidud. Kui tulime koolist, ootas soe maitsev toit. Isa, nagu enamik ta kolleege, ei saanud oma Eestis omandatud elukutset (sõjaväelane ja jurist) kasutada. Meil oli võimalus Saksa- maalt asuda Rootsi, kus isa oleks leidnud teenistust arhiivitööl, aga venelaste lähedalolek tõmbas sellele kriipsu. Isa esimene töökoht (leitud ajalehekuulutuse kaudu) oli suures juudi kultuurikeskuses Queensi linnaosas, kus tema ülesandeks oli, et kõik pidi olema puhas ja

korras. Sageli toimusid selles eksklusiivses juudi keskses elegantsed pulmapeod. On meeles harukordselt maitsvad hõrgutised ja koogilõiked, mida isa tõi koju peale tööd. Üldiselt hoiavad juudid kokku ja hoolitsevad hästi oma inimeste eest! DP-de seaduse alusel saabus Ameerikasse hulgaliselt kõrgharidusega juute, kes olid pedagoogid, ülikooli õppejõud, juristid jt. Humanitaarkõrghariduse saanud vanematel juutidel ei olnud ka kerge rakendada end siin maal. Juutide keskorganisatsioon oli rajanud NY-s kutsekooli humanitaarkõrgharidusega isikutele, kuhu soovitati ka isal minna. Tuli kevad ja isa nagu paljud ta aatekaaslased asus ehitustööle, kus olid kõrgemad palgad. Tegi päeval ehitustööd, käis õhtukoolis ja hiljem töötas tehnilisel alal samuti 70. aastani.

1950. kevadel saime garaažiomaniku perenaiselt väikese kahetoalise korteri suure köögi-ga tema isiklikus majas, mis asus garaaži ees tänaval. Pidime ise sisustama oma elamist ja iga asi, mida oli vaja, tuli osta.

Saabus esimene kuum ja niiske New Yorgi 1950. a suvi. Kui jõulude ajal saabusime Ameerikasse, rääkisid kaasmaalased, kui kohutavalt ebamugav on New Yorgi suvi. Me seda enne ei uskunud, kui saabus esimene suvi Ameerikas. Kord nädalas sõitis väikese veokiga meie tänaval „kuiva jää“ (*dry ice*, süsinikujää) kaupmees, kes oma tulekust teatas valju häälega: „*Ice man, ice man!*“ (jäamees). Esimeseks külmkapiks esimesel suvel oli meil väike puust kapike, mille hoidis külmana kuiv jää. Selle puust külmkapi laenas majaperenaine, muidugi tasu eest. Selles kapis hoidsime võid. Või oleks toatemperatuuriga veerand tunniga üles sulanud. Esimene suur kulutus oli külmiku muretsemine. Kogesime, et ilma refrigeraatorita ei saa siin maal elada.

Olin 14-aastane meie esimesel suvel siin maal. Väljas oli palav olla. Nii veetsin suurema osa ajast toas lugedes. Lähim raamatukogu asus 20 minuti bussisõidu kaugusel. Raamatukogus soovitati võtta Charlotte Brontë „*Jane Eyre*“, Jane Austini „*Pride and Prejudice*“ ja Mark Twaini „*Tom Sawyer*“. Neid ei olnud kerge lugeda ja raamatute miljöö oli tundmatult võõras. Ühel päeval juhuslikult leidsin raamatukogust ingliskeelses tõlkes A. Hitleri autobiograafia „*Mein Kampf*“. Ingliskeelne kirjandus oli võõras, kergem oli lugeda ja sisse elada eesti kirjanike töödesse. Eesti koolil ja eesti kodul oli suur mõju meie elu kujundamisel võõrsil.

Meie New Yorgi kodus oli rohkesti eestikeelset kirjandust, mis köitis mu huvi. Iga kuu saabus uus ilukirjanduslik teos Eesti Kirjanike Kooperatiivilt Rootsist ning järjekindlalt ilmusid raamatud ORTO-lt ja teistelt kirjastustelt. Tookord ei rõhutatud siinses linna algkoolis eriti raamatute lugemist suvel. Eesti keel ja kirjandus olid mulle lähedasemad kui ingliskeelne kirjavara. Kodus rääkisime eesti keelt. New Yorgis hakkas ilmuma ka 1950. a suvel eestikeelne nädalaleht Vaba Eesti Sõna. Kui koolist koju tulles leidsin postkastist eestikeelset kirjandust, hakkasin seda kohe lugema. Eriti köitis mind Salme Ekbaumi autobiograafiline „Ilmapõllu“ seeria, mis viis tagasi kirjaniku kodupaika Viljandimaale. (Peale 9. märtsi Tallinna pommitamist viidi meid, lapsi, Viljandimaale, kus olid kaunid uhked mulgi talud.) Salme Ekbaumi sentimentaalselt kirjutatud teoseid ei saanud enne maha panna, kui olin raamatud otsast otsani läbi lugenud. Teine päev lugesin teist korda raamatut ja vaimusilme ees ootasin järge loetud raamatule. Ilukirjanduslikud raamatud iseseisvuseaegsest Eestist meeldisid kõige enam. Neid lugesin huviga, aga Salme Ekbaumi teosed neelasin alla. (Aastad hiljem kohtasin Salme Ekbaumi Jõekäärul Kanadas, kui viibisin lastega Toronto Naisseltsi Jõekääru Suvekodus. Meie tutvus kestis kirjaniku jäädava lahkumiseni.)

Eesti kirik ja rahvuslik tegevus täitis meie pere elu. Tundsime end rohkem eestlastena kui ameeriklastena.

Isa, nagu ta aatekaaslased, sai rahuldust eesti rahvuslikust tööst. Elati eestlusele. Ta oli aktiivselt tegev NY Eesti Evangeeliumi Luteriusu Kiriku koguduse nõukogus ja oli aastaid koguduse nõukogus abiesimees, tegutses NY Eesti Ohvitseride Kogus, NY Eesti Vabadussõjalaste Ühingus, korporatsioon Revelias ning teistes organisatsioonides. Ema oli kiindunud

haiglatöösse. Tal oli hea ilumaitse ja hoolitses, et meie kodu oleks alati armas ja ilus. Kui ema läks pensionile, hakkas ta tegutsema Ülemaailmses Eesti Naisklubis ja NY Eesti Haridusseltsi Naisringis.

1951. a lõpetasin PS 45 (algkooli) ajaloomedaliga (*American Legion*'i). Lõpetamise tseremoonial (*graduation*) kandsid tütarlapsed pikki valgeid kleite, mida nad olid ise valmistanud. Mäletan, et kooli poolt kingiti kleidiriie, aga ise tuli kleit valmis õmmelda. Majapidamise klassi elektrioõmblusmasinad olid mulle võõrad ja kuna meil kodus puudus õmblusmasin, siis õmblesin peagu terve kleidi käsitsi. Õmblused tuli teha topelt. Õpetajad ja õpilased imestasid, et olin käsitsi õmmelnud oma koolilõpetamise kleidi! See näitas eestlase püsivust ja tahtejõudu.

Jätkasin kooliteed John Adams High Schoolis (keskkool). Kool asus suures hallis kivimajas. Sõitsime bussiga kooli. Pidime kõndima bussipeatusse mööda Sunrise Highway maanteed. Tihti peatusid autod ja pakkusid sõitu. Jooksime kiiresti, kui mõni auto peatus. Lagedal maanteel puhus lennuvälja poolt tulev tugev tuul. Koolis õppis üle paari tuhande õpilase ja koolis valitses hea distsipliin. Esimene kord elus tegime looduslootundides koolis katseid. Saksa maal Blombergi põgenikelaagri koolis õppisime looduslugu ainult teoreetiliselt, puudusid laborid. Siiski andsid põgenikelaagri eesti koolid meile tugeva akadeemilise tagapõhja. Kõikjal välismaa koolides on eesti noored saavutanud tunnustust. Koolis eraldati õpilased klassidesse vastavalt õppetulemustele. Näiteks, 9. klassis oli 22 paralleeleriklassi, kusjuures parimad õpilased oli esimeses kahes klassis ja kõige nõrgemad viimastes klassides. Peale selle olid eraldi klassid, nn *honor*-klassid parimatele õpilastele, kus tuli rohkesti lisatööd teha. Eraldi korraldati *honor assembly*'d, parimate õpilaste kokkutulekud aulas, kus olid ettekanded ja austati kooli paremaid õpilasi. Siia maale asudes tavatsesid nii mitmedki meie vanema põlve eestlased öelda, et Ameerika koolis ei ole vaja õppida. See ei olnud kaugeltki õige. Siin on suurepärased õppimisvõimalused neile, kes tahavad õppida. Iga korralik õpilane tegi kodutööd, luges vajalikke raamatuid ja kirjutas mitmesuguseid kirjutisi.

Hommikul valmistas ema meile ja isale rukki- või nisuleivast võileivad, mida võtsime kooli koos puuviljaga. Koolis ostsime piima. Keskkooli lõuna maksis dollari ümber. Enamik õpilasi ostis iga päev ikka midagi kooli sööklast, mis pikapeale oli küllaltki kulukas. Meil olid omad võileivad kaasas, nõnda oli ökonoomilisem. Kaasõpilased, kes esimest korda nägid minu rukki- või nisuleivast võileibu, ütlesid imestusega, et süön halvaks läinud leiba. 1950. ja 1960. aastatel söödi siin maal peamiselt ainult valget leiba! Ka ülikoolis õppides võtsime kodust kaasa oma lantši. Vahetevahel, kui tuli tähistada mõne tähtsa töö või eksami saavutusi, ostsin koolis magustoitu. Tavaliselt kevadel, kui kooliaasta oli edukalt lõpule viidud, ostsin poest kirsse, pesin need ja läksin vaatama Ingmar Bergmani või mõnda teist head välismaa filmi.

Keskkooli ajal oli tugev amerikaniseerumise ajastu. Meid oli John Adams High Schoolis kolm eestlast. Peale meie kahe oli veel üks eesti tüdruk ja üks leedu tüdruk (Aldonaga on kontakt püsinud siiani). Meie, eestlased, kuulusime NY Linnutee gaidide lipkonda ja leedu tüdruk oli leedu gaid. Mu keskkooli akadeemilisele nõuandjale ei meeldinud see, et me ei olnud Ameerika gaidid ja ta ütles resoluutselt: „Te tulite siia maale, et saada ameeriklasteks, ja peaksite olema Ameerika gaidid”. Seletasin talle, et meie, baltlased, olime sunnitud põgenema Eestist, sest kommunistlik vägivald oli me maa okupeerinud, ja et meie ei olnud tulnud siia, nagu enamik immigrante, paremat elujärge leidma. Õpetaja kaebas isale, et mu kohus olewat saada ameeriklaseks. Jäin kindlalt oma rahvuslike põhimõtete juurde. Olime fanaatilised rahvuslased. Kõikjal eesti üritustel räägiti meile meie ikestatud sünnimaa raskest saatusest ja me olime veendunud, et meie tõeline kodumaa on Eesti, mitte Ameerika. Palvetasime, et Eesti saaks vabaks. Keskkooli ja ka ülikooli ajaloo ja inglise keele kirjandites kirjutasin alati Eestist. See näis Ameerika õpetajatele meeldivat, nad ei teadnud ju palju väikesest Eestist. Mulle tõi see alati häid hindeid ja õpetajad soovisid, et rohkem kirjutaksin Eesti kohta.

Ootasime reedeõhtuid. Päeval olime Ameerika koolis. Meie esimeses korteris lennuvälja lähedal ei olnud meil pesumasinat, rääkimata pesukuivatajast. Reedel peale kooli algas meil Kaarega meie väikese korteri kraamimine ja pesupesemine, mis toimus vannis. Isa tuli töölt hilja õhtul ja ema alles kesköö paiku, sest ta töötas õhtupoelses vahetuses. Tihti tegid vanemad ületunde, mis tõi rohkem raha sisse. Kui olime kraamimise ja pesupesemisega valmis, läksime New Yorgi Eesti Majja. Sõit linna võttis umbes kaks tundi, kokku üle nelja tunni läks sõiduks, sest õhtuti tuli oodata kauem metrood ja busse, aga see oli seda väärt. Saime kokku oma eesti sõpradega ja rääkida eesti keelt, milles olime rohkem kodus kui inglise keelega. Reedel toimusid gaidlipkond Linnutee koondused. Tundsime, et meil oli rohkem ühist eestlastega, kuigi saime kokku ainult kord nädalas, kui Ameerika noortega, keda nägime iga päev. Ameeriklased on sõbralikud ja tihti ka rohkem abivalmis kui reserveeritud ja endassetõmbunud eestlased. Meid tõmbas ja sidus tugev tahtmine olla koos eestlastega, meid sidus eesti keel ja põgenejate ühine minevik. Nii ei pannud me pahaks pikki sõite ja sõitudega kaasas käivaid kulusid. Ka toetasid meie vanemad meie huvisid ja soove suhelda kaaseestlastega.

NY Eesti Maja oli tulvil täis eestlasi, kes sõitsid maha pikad maad, et olla mõned tunnid eesti seltskonnas. Seal toimusid rahvatantsuharjutused, gaidide ja skautide koondused, koosolekud ning igasugused eestialased üritused. Hea oli seal kohata Saksamaa põgenikelaagri kaaslasi ja olla koos oma rahva keskel. Eestlaste tegevus New Yorgis oli vilgas. Laulukoorid, kontserdid, aktused, jumalateenistused, peod hõlmasid eestlaskonna vaba aja. Laupäeval toimusid kontserdid, teatrietendused või muud huvitavad üritused, mis tõmbasid Saksamaa põgenikelaagrites kasvanud noori. Kena oli kanda eesti gaidide rukkilillesinist vormi meie üritustel, kus võtsime vastu pileteid ja juhatasime rahvast istekohtadele. Pühapäeval olid rahvuslikud jumalateenistused meie eesti kirikutes. Käisime eesti leeris; toredad ning suurejoonelised olid eesti leeripeod. Eestist toodud traditsioonid olid osa meie elust. Suvel kutsus Järvemetsa laager Lakewoodis New Jerseys ja Lakewoodi peod meelitasid noori. Elasime eestlusele ja hea meelega sõitsime maha pikad otsad, et olla koos oma inimestega, kellega meil oli rohkem ühist ja ühine keel.

16-aastasena läksin suvel tööle õeabilisena Jamaica Hospitali Queensi linnaosas, kus ema töötas. (Tänapäeva seaduste järgi peab õeabiline olema täiskasvanud ja sooritama vastavad kursused.) Töötasin kella 2-10 õhtul, sest olin liiga noor, et töötada õhtupoelses vahetuses 3-11. Kui lõpetasin töö, pidin haigla ooteruumis ootama ema, et koos kesköö paiku asuda koduteele. Töötasin sisehaiguste osakonnas, viisin haigetele värsket vett, olles rohkem nagu õdede jooksupoiss. Pean tunnistama, et mulle see töö eriti ei meeldinud. Tunnitasu oli 50 cent'i, mõnikord sain dollari jootraha. Kooliajal töötasin ka laupäeviti. Nõnda töötasin kaks suve. Teisel suvel määrati mind vastsündinute osakonda. Seal oli parem töötada. Pidin peamiselt lilli ja värsket vett viima sünnitajatele. Õhtul pidin lilled tubadest koridori viima. (Tookord arvati, et süsihappegaas, mida lilled annavad öösel, kui nad hapniku ei võta, mõjub kahjustavalt tervisele. Tänapäeval ei viida patsiendi toast õhtul lilli koridori). Sünnitusosakonnas oli suvel mugav töötada, sinna oli paigaldatud konditsioneer ning värsked emad olid ka helled jootrahaandmisega, nad olid ju terved õnnelikud emad.

1954. aasta kevadel ostsid meie vanemad kena seitsmetoalise maja Richmond Hillis, mis asus heas rajoonis ja oli keskkoolile lähemal. Olime Ameerikas elanud neli ja pool aastat. Meie Kaarega andsime ka oma panuse maja ostmiseks. Muidugi osteti maja järelmaksu peale. Meie tänavat kutsuti ümbruskonnas Hollywoodi tänavaks, sest see nägi välja nägus. Ümbruskonnas elasid kooli paremad õpilased ja õpetajad. Saime Kaarega endale omad toad. Perekonnatuttavad leidsid, et see oli suur luksus. Oli üsna tavaline nähe, eriti Toronto eestlaskonnas, et kui osteti maja, üüriti peagu kõik toad välja ja pere noored tegid oma koolitööd köögis. Maja asus metroo lähedal ja meil oli kiirem ühendus NY-ga. See oli tähtis faktor, mis võimaldas meile soodsat kontakti NY linna ja eestlaskonnaga. Naabritel olid autod, mis meil

puudus. See, et meil ei olnud autot, ei seganud mind, sest meie elu keerles eesti ühiskonnas. Ainult keskkooli lõpetamise päeval oli piinlik sõita liini-bussiga kooli, kui teised sõitsid oma perekonna autos, ja pärast lõpetamise tseremooniat oodata bussipeatuses liinibussi. Kaunid mälestused on jäänud koosviibimistest meie Richmond Hilli kodust. Emale meeldis keeta. Ta oli end täiendanud Rootsi laua toitude valmistamises Tallinnas. Rosolje kujunes üheks meie pere lemmik-toiduks.

Lõpetasin John Adams High Schooli teise õpilase klassis veebruaris 1955. a 150 õpilase hulgast, kolme ja poole aastaga, tavalise nelja aasta asemel. Lõputseremoonial sain saksa keele medali kui kooli parim saksa keele lõpetaja. Olin varemalt saanud medali kahe aasta saksa keele õpingute eest. Peale lõpetamise tseremooniat tuli mu juurde pisarates kaaslõpetaja. Ta isa, kes omas kohalikku Saksa delikatessi poodi, oli tütrele lubanud \$20 (ca \$400 praeguse rahakursi järgi), kui ta lõpetab kooli saksa keele medaliga! Kui keskkooli läksin, leidis ema, et kuna ma Saksamaal saksa keelt ei olnud ära õppinud, siis nüüd tuleks seda õppida. Alguses õpetajad arvasid, et tulles Saksamaalt, peaksin ma ka oskama saksa keelt. Nad arvasid, et tahan mööda viilida ja koolis elu kergelt võtta! Õpetajad uurisid meie eesti keele õpperaamatuid ja ilukirjanduslikke teoseid. Järgnes saksa keele eksam. Selgus, et olin üsna võhik saksa keeles, ja mind pandi saksa keele esimesele kursusele. Saksa keel, mida ma Saksamaal elades vihkasin, hakkas meeldima. Ka soovitati mulle saksa keelt edasi õppida ülikoolis, kuid südamelähedased hobid kirjandus ja ajakirjanduslik tegevus pidid elus võtma teise koha. Vanemate soovil õppisin öendusteadust. Elukutse pidi olema praktiline. Kuna ema meditsiiniline elukutse võimaldas meie perekonnale suhteliselt head elu Saksamaa põgenikepäevadel, suunati mind ka õppima seda ala, kui oli aeg ülikooli astumiseks.

Õppisin Hunter College'is New Yorgis, kus õppemaksu ei olnud ja kuhu võeti NY keskkoolide parimaid lõpetajaid. Hunter College'is õppis tosin eestlast. Koolis oli neli aastat minu kursusekaaslasteks Aet Lannus Sandström. Enamik eesti tüdrukuid kuulus korp! Filiae Patriasse, mille liikmeks astusin 1955. a. Tihti lõunatasid eestlased koos ja siis kõlas tugev eesti keel meie lauast. Kõrvallaudadest võis kuulda läti, leedu, ukraina või poola keelt. Reedeõhtuti mindi Eesti Majja gaidide-skautide koondustele, rahvatantsuproovidele või lihtsalt kohtama sõpru. Talvel oli tore uisutada Central Parkis, kuhu kogunes kena arv eesti noori. Hiljem kõndisime Eesti Majja. Meie ei tahtnud kuidagi amerikaniseeruda. See oli McCarty ajastu, kui Ameerikas hakkas äge kommunistivastane võitlus ja hakati rõhutama väliskultuure ning keegi ei pannud enam pahaks, et rääkisime eesti keelt. Omavahel rääkisime igal pool ainult eesti keeles, nagu oleksime olnud Eestis. Tegime muret Ameerika politseivõimudele, kui käisime protesteerimas Eesti lippudega UN-i juures või Nõukogude saatkonna UN-i delegatsiooni elamu ees, mis muide asus Hunter College'i vastas. Marssisime gaidi-skaudivormis või rahvariides Viiendal Avenüül, protesteerides Nõukogude Vene okupatsiooni vastu Eestis. Meie elasime Eestile ja meie välisvõitlus oli meie rahvuslik kohustus. Tegutsesime ja tegime mis võimalik, et Eesti saaks vabaks.

1955. a suvel otsisin suveks töökohta, aga keegi ei tahtnud bürootööle võtta üliõpilast. Ei aidanud, et olin keskkooli lõpetanud kiituskirja ja medaliga ning õppisin hea mainega NY linna *college*'is. Üks töökontor, kuuldes, et olen eestlane, juhatas mind eesti punaste ajalehe Uus Ilm toimetusse (mõned aastad hiljem lõpetas see ebapopulaarne ajaleht ilmumise). Lõpuks jätsin tööavaldusel märkimata, et olen üliõpilane, ja kaardifirma Norcross võttis mind vabrikulindile tööle. Istusime, tosin naist laua ümber. Kui liikuval lindil tulid tervituskaardid, pidime roosidele kleepima säravaid märke, „teemante”, asetama sulgi Davie Crocketi mütsile või muljuma lilleliste kaartide nurki. Kui suve lõpus teatasin, et lähen kooli, ütles mu otse ülemus, lindi eestöoline, et ta oli lootnud, et minust saaks kunagi tema järeltulija! Uhke välimusega firma medõde ütles, et oli alguses kohe arvanud, et ma ei ole lindil töötaja, ja soovis, et korjaksin raha ja õpiksin medõeks.

Järgmistel suvedel töötasin ettekandjana, olid küll madalad palgad, aga hea jootraha. Kord paasapühade ajal töötasin kallis „valitud rahva”, juutide suvituskohas NY osariigis. Kuna mul oli aktsent inglise keele juures, pärisid kohe mu kunded minu päritolu. Ütlesin, et olen eestlane, tulime DP-laagrist Saksamaalt. Mu rikkad kunded ajasid segi DP-laagri kontsentratsioonilaagriga ja paasapühade nädala lõpul sain suurima jootraha osaliseks.

Üliõpilasorganisatsioonides valitses tugev 1930. aastate rahvuslik Tartu vaim. Akadeemilised üliõpilasorganisatsioonid olid väliseestluse hällid. Enamik Eestis sündinud ja põgenikelaagrites eesti koolis õppinud noori NY-s ja eesti keskustes astusid eesti akadeemilistesse organisatsioonidesse. Meie rahvariided, eeskujulik käitumine ja esinemine, esinduslikud vastuvõttud ja peod, kus on eestipärased toidud - sünnipäevakringlid, tordid, eesti peenleib, maitsvad pirukad, omapärased süldid jne - on tunnustust teeninud meie Ameerika sõpradelt. Noored, kes kasvasid üles rahvuslikes eesti kodudes, osalesid eesti organisatsioonides, abiellusid ka suurelt osalt eestlastega. Tihti vaadati viltu siinsetele elanikele, kelle esivanemad olid maha jätnud oma rahvuse. Olime uhked, et olime eestlased. Tundsime, et eestlane olla on uhke, hea ja huvitav. Meie ülesandeks oli tutvustada ameeriklastele meie rahva saatust, võidelda Eesti vabaduse eest, hoida eestlust ja eesti keelt au sees.

1960. a saavutasin B.S. (bakalaureusekraadi) õendusteaduses Hunter College'is ja jätkasin õpinguid Columbia University Teachers College'is, kus saavutasin magistrikraadi kooli tervishoiupedagoogikas 1967. aastal. Kuna olin ülikoolis võtnud mitmesuguseid teadusteaineid, siis samaaegselt tervishoiuõpetaja litsentsiga sain bioloogia-, keemia- ja füüsikaõpetaja litsentsi. Mu õde Kaare Kolbre saavutas bakalaureusekraadi biokeemias New Yorgi linna City College'is, magistreerus raamatukogunduse alal ja töötas NY koolisüsteemile. Ta on olnud aastaid tegev Eesti Kultuurfondis Ameerika Ühendriikides, olles selle esimees.

MEIE PEREST

1961. a abiellusin *mag. chem.* William Salmrega ja kolisime NY-st naaberosariiki Connecticutisse. Perekondlikult ja seltskondlikult käisime peamiselt läbi eestlastega. Süda oli eesti asjade juures ja välisvõitlus Eesti eest käis täies hoos. Elame umbes 100 km New Yorgi Eesti Majast. Meie kolm last Pia, Tiina ja Ivo on lõpetanud NY Haridusseltsi eesti alg- ja keskkooli, on olnud eesti gaidid ja skaudid, on käinud eesti leeris ja Järvemetsa laagrites NJ-s ja Jõekääru Suvekodus Kanadas. Aastakümneid on väliseestlus mänginud tugevat rolli meie elus. Mind on alati huvitanud eesti kirjandus ja eestlus. Olin väliseesti kodu- ja perekonnaajakirja Triinu USA idaranniku toimetaja 1985-1995, kuni ajakiri lõpetas publikatsiooni.

1991. a organiseerisime koos kolme Connecticuti kaasmaalase Lilian Beini, Iri Lutsu ja Marta Tammega abistamisaktsiooni Eesti Kodu, kus koostöös Eesti Naise peatoimetaja Aime Paalandiga abistasime noori ja vanu Eestis. 1989. a suvel kutsuti mind USA eestlaskonna nädalalehe Vaba Eesti Sõna toimetajaks. Meie kolm last õppisid ülikoolis. Eestlus ja eesti ajakirjandus on alati olnud mul südamelähedane, kuid reaalne elu seab oma nõuded ja tihti ei saa me teha, mida igatseme. Nii otsustasin õe-pedagoogina edasi töötada Connecticuti keskkoolis. Olen aastate jooksul kuulunud meie VES juhatusse, praegu kuulun nõunikuna ajalehe kolleegiumi ja olen aastaid olnud ajalehe revisjonikomisjoni liige. Olen teinud kaastööd meie ajalehele ja mitmetele väljaannetele. Kui meie lapsed olid NY eesti koolis, olin seal õpetajaks 20 aastat, siis tuli 20-aastane vaheaeg ja nüüd, kui Tiina kolm poega on seal õpilased, olen tagasi NY eesti koolis. Meie kolm last Pia, Tiina ja Ivo on huvitatud eestlusest. Pia töötab kommunikatsiooni (*Ph. D.*) alal, on abielus filipiini päritolu ameeriklase Gregory Romeroaga, kellest on saanud hea estofiil. Tiina, pedagoog, on abielus Rauno Jõksiga, arstiga, ja neil on kolm poega: Karl-Heikki, Markus-Aare ja Madis Erik. Ivo, arvutiteadlane, on abielus Krista Leesmentiga, majandusteadlasega, ja neil on väike poeg Mikko Andres.

TAGASI VAADETES

Oleme nüüd üle poole sajandi elanud siin maal. Uue elu algamine uuel kodumaal ei ole kerge, eriti raske oli see vanemale generatsioonile. Eesti kool ja eesti kodu formeerisid suurel määral minu generatsiooni elu siin maal. Oleme siin maal üles kasvanud, saanud siin kõrghariduse, meist on saanud USA kodanikud, aga tunneme end kodusemalt väliseesti keskkonnas. Meil on rohkem ühist meie väliseesti rahvuskaaslastega kui siinse maa pärisrahvaga, kes on abi- valmis ja huvitavad, kuid ikkagi võõrad inimesed. Oleme korduvalt viibinud taasiseseisvunud Eestis, kus on palju ilusat ja meeldivat. Siiski tunnen end kodusemalt väliseesti ühiskonnas. Aastad on oma töö teinud. Meie lapsed on siin maal sündinud, kuid nende esimeseks keeleks oli eesti keel. Nad on osa võtnud väliseesti elust, külastanud Eestit ja uhked oma eesti päritolule. Nagu nende väliseesti sõbrad, on nad rohkem kodus inglise keelega ja lapsepõlvest saadik harjunud Ameerika eluga. Mis pidi olema 1944. a sügisel lühiajaline kodumaalt lahkumine, on muutunud pikaajaliseks eluks võõrsil. Tunnen end uue kodumaa liikmena, kuid süda ja juured on Eestis.

TÄIENDAV INFO PILTIDE KOHTA:



*Blomberg 1945.
Blombergi DP-laagris.
Huxwiede Str. 20. Selles
sakslastelt rekvireeritud
majas teisel korrusel
paremal oli meie kodu 1945-
1949.*



P.S. 45. 1951.

Alghool, New Yorgi Public School 45, Queensis klassilõpetamise pilt 1951. Aire kolmandas reas keskel prillidega.

Lakewoodis 1953. Linnutee gaid 1953. a, Lakewood, NJ.





Vana-aastaõhtu 1956.
Oma majas Richmond Hillis
NY-s sõpradega.
Vasakult teine rida: Kaare,
Tõnu Maasik, Carmen
Täht, Harald Raudsepp
(VES toimetaja), Jüri Täht,
Eugenia Raudsepp. Ees: Ants
Loor, Aire, ema ja isa.



Vanematega oma kodus 1956.
Oma majas Richmond Hillis
NY-s 1956, vasakult Aire, isa,
ema ja Kaare.

EESTIST ROOTSI, ROOTSIST AUSTRALIASSE JA AUSTRALIAST CALIFORNIASSE

INTERVJUU LOO AUTORIGA

Kirjutanud: Valentine Treiman

Vanus: 94

Pärit: Võru

Praegune elukoht: California

Auhinnaline koht: 3. koht eestikeelsete lugude kategoorias

Kus tunnete ennast kõige enam kodus?

Minu kodu on nüüd Californias, kuid osa sellest jääb igavesti Eestisse.

Kuidas inimesed uuel kodumaal teid, kui pagulasi, vastu võtsid?

Rootslased võtsid meid Rootsis väga soojalt vastu. Austraalias puutusime austraallastega tihedamini kokku vaid äri rajamise perioodil. Meid koheldi samamoodi nagu äri alustavaid austraallasi. Ameerika Ühendriikides võeti meid vastu soojalt, abivalmilt ja hoolivalt, alates naabritest kuni poja koolikaaslasteni.

Kas sulandumine uue koduriigi ühiskonda oli Teie jaoks lihtne? Kui mitte, siis millised raskused kõige suuremaks proovikiviks kujunesid?

Rootsi ühiskonnaga me väga ei kohanenud. Austraalia ühiskonda sulandusime osaliselt – kui ärisuhted välja arvata, käisime peamiselt läbi ikka teiste eestlastega. Sulandumine Ameerika Ühendriikide ühiskonda oli edukaim, kuid mitte kunagi 100%-line. Kõige raskemaks kujunes inglise keele kõnelemises vilumuse saavutamine.

Kas Teie olukord pagulasena oli tänapäeva maailma pagulastega võrreldes ka mingil moel sarnane?

Usun, et üldiselt ootavad kõiki pagulasi samad põhiprobleemid, olenemata ajast või geograafilisest asukohast. Minu olukord võis olla mõnevõrra erinev, sest maailmasõda oli just lõppenud ja Ameerika Ühendriigid olid selles olnud ühed peamistest osalistest.

Millist abi saaksid ja peaksid pagulastele pakkuma kohalikud elanikud?

Parim abi, mida kohalikud elanikud pagulastele pakkuda saavad on olla vastutulelikud ja võimaldada neil ennast teostada võrdsetel alustel.

VENEMAALT EESTISSE

VALENTINE TREIMAN

Mina, Valentine, olen sündinud 21. jaanuaril 1918. aastal Venemaal Tšudovos. Isa oli raudteeülem ja rongide kontrollija.

Isa sündis Eestis 1877 17. augustil, nimeks pandi Juhan Samuel Uibu. Seitsmeteistaastase-na pidi minema tsaarisõjaväkke, ta saadeti kuhugi Musta mere äärde. Ajateenistus oli mitu aastat. Kui ajateenistus oli läbi, jäi isa Venemaale. Venemaal oli töö valik suur. Nii alustas isa oma elu, ostis maa ja maja. Ainult elukaaslane oli puudu. Tuli Eestisse naist otsima. Isa vend oli valinud temale noore ilusa neiu, kellega tehti kokkusaamine, kas isale meeldib see neiu või ei meeldi, samuti kas tüdruk on nõus väljavalituga. Tüdruku nimi oli Maria.

Kokkusaamine oli tüdruku isa ja Juhani (minu isa) vahel. Istuti laua juures ja kümnelipudel keset lauda. (Seletuseks, mis on kümmel: magus alkoholijook kümmeli- (kõõmne-) maitsega.) Kümmelijook oli traditsiooniline kihlusejook. Kui mõlemad pooled kokku leppisid, siis kutsuti väljavalitu tuppa ja noori tutvustati teineteisele. Isa ütles, et oli esimesest pilgust armunud. Kui kokkulepe oli sõlmitud, siis avati kümmelipudel ja tehti pulmaplaanid. Noore abielupaari elukoht peale pulmi sai olema Tšudovos, kus isa töötas. Ema avas õmblustöökoja, kus tegi kleite tellimise peale.

Aasta pärast hakkas pere suurenema. Sünnitama mindi Eestisse. Esimesena sündis tütar, kellele pandi nimeks Rosilda. Kahe aasta pärast sündis poeg Kalju, järgmise kahe aasta pärast poeg Aleksander ja veel kahe aasta pärast mina - Valentine. Mina sündisin Tšudovos, sest revolutsiooni tõttu ei saanud ema Eestisse minna sünnitama.

Olin kuuekuune, kui ema haigestus koolerasse ja suri. Nii jäi isa üksi nelja lapsega ja seitsmekuune vajas piima.

Rahal ei olnud väärtust, ainult vahetuskaubaga sai toitu osta. Isa oli läinud maale, vahetuskaubaks ema minkkasukas, mille eest sai liitri piima. Kodus leidis, et piim oli veega pooleks. Kuidas isa mind toitit, on minule praegugi mõistatus.

Eestil oli Venemaaga kokkulepe, et kõik Eesti kodanikud võivad tagasi minna Eestisse, see pidi toimuma ühe aasta jooksul. Nii isa pakkis vajalikud asjad ja neli last. Algas rongisõit Narva. Narvas olime kaks kuud garantiinis, peale seda viis teekond Võrumaale, Lõuna-Eestisse, Säna. Isa vend oli muretsenud meile elukoha Säna kohtumajas, mis ei olnud enam kohtu kasutuses. Endine kohtumaja asus peatee ääres, mis viis Rõuge ja Võrru. Teisel pool teed oli magasiait, massiivne kiviehitus. Kahel pool teed kasesalud. Pärlijõgi jaotas meid suurtaludest ja koolimajast. Kevadel, kui lumi sulas, siis oli jõgi nii suur, et ujutas isegi kõrge silla üle.

Taud oli võimust võtmas. Rõuged, see haigus tuli kõrge palaviku ja keha katvate vistrikega. Väike protsent haigestunuist jäi ellu. Rõuged jätsid sügavad haavad näole ja kehale. Suremus oli suur. See oli 1920, 1921, 1922. Elasime peatee ääres, mis viis Võrru ja Rõuge kirikusse ja surnuaiale. Ei olnud päeva, kui vähemalt kaks või kolm surmarongi mööda ei läinud.

Naabritalus suri poeg. Matmiseni oli mitu päeva. Öhtul tulid naabrid. Istuti surnu ümber ja lauldi pühalaule. See toimus igal öhtul kuni matusepäevani. Mind võeti alati kaasa. Minule ei meeldinud kaasa minna, palusin, et keegi ei sureks. Taud oli möödas, surnurongid jäid väheseks, elu võttis normaalse ilme.

Kohtumajas oli kolm tuba ja endine vangikamber, esik ja esikus väljakäik. Vangikamber oli väike tuba, väikese aknaga, pliit ja ühes seinas voodi. Selles toas elas vanem naine, keda kutsuti Pühaks Maiks. Temast sai minu eest hoolitseja. Kambri uks viis esimesse tuppa, kuhu isa säadis ülesse oma töökoja. Isa tegi lusikaid, nuge, kahvleid ja ämbreid. Ärimees tema ei olnud. Kui küsiti asja kohta, palju maksab, siis oli vastuseks: „No mis see siis ikka maksab!“ Järgmises toas oli pliit ja ruum puude jaoks, seal oli veel ruum voki ja telgede jaoks. Kolmas tuba oli suur, seal oli kaks voodit, üks isale ja teine õele, vennad magasid põrandal. Ahi oli kahekordne. Ahi soojendas tuba, ahjus küpsetati leiba, saia, kartuleid. Praeti searibi ja kõike, mis küpsetamist vajas. Ahjukorrus oli ka haigete jaoks, kellel külmetus oli, pidi ahju peale minema ja ravimiks kuuma taimeteed jooma. Alati see ei aidanud. Mäletan, kui olin haige, tundsin, et seinad vajusid minu peale, ei saanud hingata. Ja korraga seinad vajusid tagasi. Tegin silmad lahti, isa seisis voodi ääres ja nuttis. Kui nägi, et avasin silmad, tuli isa näole õnnejume. Kõhuvalu jaoks oli teelusikatäie suhkru peale kolm tilka liikvat. Magusast oli suur puudus. Nii juhtus, et läksin isale mitu korda kõhuvalu kaebama.

Õhtul oli pere koos, süüdati õlilamp. Üks lastest luges kõva häälega raamatuid, mis olid kooliraamatukogust toodud. Need olid „Nahksuka jutud“ indiaanlaste elust, Kitzbergi külajutud, Tootsi lood, Bornhöhe ajaloolised jutustused eesti rahva ajaloost, „Vaga Jenoveva“, „Õnnetu Hirlanda“, „Vallimäe neitsi“, „Aita“, „Leili“, „Vambola“, jutustused Eesti minevikust. Pärast oli arutlus loetu üle. Või isa mängis kannelt ja laulis „Savikoa venelase minu tütre kosilase...“ See ei meeldinud mulle.

Kui Püha Mai teisel pool seina kõvasti kepiga seinale löi (endine vangikong oli teisel pool seina), siis pidin ära minema - magama. See oli kõige halvem osa õhtust. Vahest oli väga põnev arutelu, millest jäin ilma. Pidin läbima kaks pimedat ruumi, mis olid täis nägematuid vaime. Tee oli tuttav, nii pigistasin silmad kinni ja jooksin, vahest ka vastu seina.

Õde Rosilda oli meist kõige vanem, tema pidi meie eest hoolt kandma. Oli suveõhtuid, kui olin jäetud üksi. Istusin väljas muru peal, vaatasin taevatähti ja laulsin nii kõvasti, kui suutsin, enda väljamõeldud viisi. Keegi ei kuulnud mind, seltsiks olid taevatähed ja vaikus, ootasin, ehk keegi tuleb. Keegi kõrgemal valvas minu üle!

Vend Kalju aitas majapidamises, ta oli alati lõbus, vahest armastas minu ja Aleksi arvel nalja teha. Mäletan, kevade äikesevihm oli möödunud, vesi jooksis mööda teed allamäge, korjasin ilusaid kivikesi ja korraga nägin konna, aga see ei liigutanud. Küsisin Kalju käest, miks konn ei liiguta. Kalju ütles, tee konna suu lahti ja puhu sisse, siis tuleb ellu. Puhusin ja puhusin, aga konnale ei tulnud elu sisse.

Suvel olid kõik lapsed taludes tööl, et talvel oleks toitu ja riideid kooli minna. Mina kui kõige noorem (viieaastane) pidin naabritalus titat hoidma - kiiget liigutama. Kiige oli üks painduv leparitv, üks ots kinnitatud lakke, teise otsa küljes korv beebi jaoks. Kui laps nuttis, siis pidin kiiget liigutama üles-alla. See oli igav töö. Palju lõbusam oli kanade või sigade järele vaadata. Eriti sigade, nendega sai juttu ajada ja leida, kumb on kavalam. Kui ruttu vana emis leiab kartulipõllu, et varastada kartul ilma minu nägemata. Või emis leidis, et on väsinud ja pani end magama, mina panin oma pea emise kõhu peale ja magasime koos.

Tuli sügis, puude lehed muutusid kuldkollaseks, maa oli hommikul külma katte all. Karjalastest said koolilapsed. Lehmad jäid lauta, kus neid toideti. Minu sõbrad sead tapeti. Liha soolati ja veri hoiti külmas keldris kuni jõuluni. Verest valmistati verivorstid. Seapraad ja verivorstid oli jõulutoit, ilma milleta ei oleks olnud täielikke jõulupühi.

Sügisel sigade tapmise aeg oli minule hingeliselt väga raske. Nende viimane karje tungis minule südamesse. Siga oli minu ainuke sõber. Rääkisin vana orikuga, tema oli alati minu poolt, see rahulik nõusolev rõhh-rõhh, teadsin, et tema saab minust aru. Siga on kõrge intellektiga. Kui siga on aeda pandud, tema teab, kust tema aeda sai, läheb väljasaamiseks õigesse kohta, kuna lehm ja hobune jooksevad aias ringi ja ei tea üldse, kus värav on.

Lehmakarjane olin 7.-15. eluaastani. Esimesel karjapäeval perenaine andis lõngakoti (võru keeles: kerakott), kus olid lõng ja kudumisvardad. Ja ütles, kellele need sukad on mõeldud. Minu lõngakotis oli aga peidus raamat või ajakiri.

Igal lehmal oli nimi. Kirjak, Mustik, Sarvik... Kui loomad sõid rahulikult, mina istusin kivi kõrvale lugema, aga väsinud lapsepea oli vajunud peatselt kivi peale ja magas, nagu oleks sulepadi ta peaalune. Ärgates oli ehmatas suur: kus on Mustik, Kirjak, nad olid karja juhid, ja ülejäänud kari? Kus mujal kui läbi metsa kaerapõllul. Hirmust värisevad jalad jõudsid vaevalt joosta. Oletus oli õige, loomad olid kaerapõllul. Näen isegi praegu vahest und karjaseelust. Keegi kirjanik kirjutab: „Kuldne karjalapse põli kaunim kõigist põlvedest“. Mina seda küll ei ütleks. Karjane pidi tõusma hommikul kell neli. Pidi lehma lüpsma. Uni on veel nii magus, tõmbad lehmanisa, piim jookseb ämbrisse, pea toetab vastu lehma kõhtu, küll oleks hea teha uinak. Karja peab varakult väljale saama. Kell 11 on juba parmud lehmadel kallal ja lehmad kas põgenevad metsa või võtavad suuna koju ja keegi neid ei suuda peatada. Kui suvi oli läbi, pidin kerakoti ja valmiskootud sukad perenaisele üle andma, minul oli ühest sukast vaid veerand kootud. Perenaine ainult ütles: „Kuidas sa tead, et saad mehe, kes sinule sukad jõuab jalga osta?“

Olin vist kuueaastane, mina Püha Maie juures enam ei maganud. Käisin igal hommikul teda vaatamas, talle tere ütlemas. Ühel hommikul läksin teda rõõmsalt tervitama, kohkusin ükselt tagasi. Püha Mai rippus laes, ta oli end üles poonud. See mõjus minule, nägin seda unes tihti. Oli paha tunne. Püha Mai võttis mind igale poole kaasa, kuhu tema läks. Magasin temaga ühes voodis. Öhtul enne uinumist pidin kõva häälega lugema Piiblit, millest mina midagi aru ei saanud. Valguseks oli pisikene lamp, mida nimetati “tattnina”, millel oli väike saba. See peideti seinaprao vahele, nii olid käed vabad ja sain Piibli lehekülgi keerata.

Iga teine pühapäev oli Rõuge kirikus jumalateenistus, kuhu tuli jalutada (ma ei mäleta, mitu kilomeetrit Sännast Rõuge on). Enne kirikut mäejalal panime pastlad jalga. Istusime kirikus esimeses reas. Mõnus oli istuda peale pikka jalutamist ja imetleda päikesekiirte mängu läbi värviliste klaaside. Vahest kippus uni peale, aga õpetaja kuri hää äratas üles. Õpetaja pahandas noorte üle, kes jalutasid ümber kiriku jutluse ajal. Kirikuskäik oli noortele üksteisega tutvuda ja kokku saada. Kirikust kojumine oli lõbusam, harilikult keegi kutsus oma vankrile. Olin sellele väga tänulik, kuueaastasele lapsele oli päev pikk ja väsitav.

Naaber oli suur talu, Matsoni talu, neil oli 12 last: kaheksa poissi ja neli tüdrukut. Viimane poiss oli minuga ühevanune, nimega Verner. Verneril oli ninaalune alati märg. Tema ei saanud naljast aru, läks vihaseks. Kui tahtsid nalja teha, siis pidid enne peidukoha leidma, et ennast kaitsta. Üldiselt saime hästi läbi. Temal oli mängukaaslast sama palju vaja kui minulgi. Mänguasju ei olnud, tuli leida, millega mängida. Meie maa peal oli saviauk ja seal oli sinisavi, millest sai valmistada asju, mida lapse mõistus ja oskus lubas. Kuusekäbid ja ilusad kivid olid suurepärased mänguasjad. Talvel sai kaarte mängitud rublade peale. Seda väärtusetut raha oli palju.

Ajakiri Laste Rõõm ilmus üks kord kuus, seal olid põnevad jutud, tihti jutt järgnes, nii andis järgmist ajakirja oodata.

Kevadel, kui Pärlijõgi oli täies jõus oma veekoguga, oli isa valmis ka oma õngeritvade-ga, milliseid oli temal tosinaid. Milleks nii palju? Päevane põllutöö ei väsitanud teda küllalt. Laupäeval mindi kalale. Harilikult saatsin teda kuni jõeni, istusin tema kõrvale, aga pidin väga tasa olema, et mitte kalu hirmutada. Isa oli kalal kogu öö ja tuli koju pühapäeval ilusate vikerkaarevärvi forellidega (eherustega). Minu isa oli romantiline kalamees. Ta armastas rääkida öö võludest: kusagilt külast kostis pillimäng, noorte vallatud hääled, koerte haukumine, siis suveöö vaikus, hommiku poole ööd ööbiku laul - „Öö pikk, öö pikk, laisk tüdruk, too piits, plaks, plaks“. Ta armastas rääkida kalade mängust vees. Ma kahtlen, kas isa üldse tahtis, et kala õnge neelab.

Teisel pool Pärlijõe oli Sänna koolimaja. Artur Adson nimetas: „Suur aken värvilliste ruutiga, kus istusime oma pruutiga“.

Esimene koolipäev! Tähtis tunne ja ärevus oli rinnus. Riietus oli uus kleit, tehtud küllalt pikk, kasvamise jagu. Mantliks oli isa veneaegne pintsak, ema karusnahkne müts peas, kinnaste asemel ema minkmuhv, mis oli paelaga kaelas, et mõlemad käed saaks muhvi sooja panna. Nägin, et teised tüdrukud oli teistmoodi rietatud. Ega see mind väga ei häirinud. Soojade ilmade tulekul ei olnud enam karvamütsi ega muhvi vaja. Isa pintsaku sai asendada kampsuniga. Kevadel oli ainult kleit, minule oli tehtud kleit kasvamise jagu pikk. See minule ei meeldinud. Teised tüdrukud kandsid lühikest kleiti, kui jooksid või mängisid, siis püksipitsid paistsid ja see oli ilus. Leidsin kodus paraja pikkusega nõöri. Poolel teel kooli sidusin nõöri ümber keha ja tõmbasin kleidi lühikeseks. Nii võisid ka minu püksid paista, kui jooksin või mängisin, minu pükstel ei olnud pitsi püksisäärtel.

Rõuge koolis oli internaat. Tulime koju laupäeval ja pühapäeval läksime tagasi.

Antslasse kooli minnes lõppes lõplikult kontakt isakoduga. See tähendab, et mina ei elanud seal enam kunagi. Isa oli uuesti abiellunud ja nendel oli tütar Hilja.

Antsla Kodumajanduskool asus Vana-Antsla mõisas ainult tüdrukutele, elasime internaa-dis. Minul oli sõbranna, vanem daam, kes tundis kooli juhatajat. Ta andis soovitusi minu kohta, et saaksin koolis käia võla peale. Kooli juhataja oli nõus, et kooli lõpetades kool otsib minule töökoha ja hakkab võlga tagasi maksma - 20 krooni kuus. Kooli ülesanne oli ette valmistada noori naisi, kes oleksid võimelised juhtima kodumajandusüksusi, oskama ma-jandada. Olin 19-aastane.

Kool muretses minule töökoha Tallinna - majandusministeeriumi söökla ülema abiliseks. Sööklaülem oli endine Antsla Kodumajanduskooli õpetaja prl Oja, väga meeldiv ja abivalmis töö juures ja ka eraelus. Olin noor maal üleskasvanud tüdruk, kellele suur linn Tallinn oli täis uudist ja üllatust. Prl Oja oli nagu õde minule. Olin õnnelik oma eluga. Olin täieõiguslik töötaja. Sain kuupalga. Kui olin töötanud aasta prl Oja abilisena, leidis ta, et olen võimeline iseseisvalt juhtima samalaadilist kohta. Tema sõbranna oli õpetajaks Ravila Aianduskoolis, kus asus ka rahvaülikool. Seal avanes sööklajuhataja koht. Kandideerisin ja sain koha Ravilasse.

Ravila asub Harjumaal 40-50 km Tallinnast. Ühendus Tallinnast bussi teel Kosele (väike alev). Sealt kas keegi tuli hobusega vastu või jalutasid 3-4 kilomeetrit.

Nii asus koht jällegi maal, aga palju rahvast ning uued tähtsad näod.

Korter oli teisel korrusel, väga ilus ja avar, vaatega aeda. Kõige meeldivam oli, et ei pidanud korteri eest maksma. Töötasin, sain korteri, söögi ja 50 krooni kuus. Nüüd oli võimalik kulutada rohkem isiklikult: uus kleit ja kostüüm. Tundus, nagu oleks minul miljonid. Olin ettevaatlik. Maksin koolivõlga. Kunagi ei kulutanud rohkem, kui võisin kulutada. Kleidi ja kostüümi õmblejale maksin ette. Tema ei nõudnud seda, aga mina tundsin paremini, kui teadsin, et ei ole kellelegi võlgu.

Tööd oli palju. Kahe kooli õpilased, neid oli umbes 50-60, alalisi õpetajaid oli neli ja kooli-juhataja.

Ravila, ilus Ravila! Nooruse elujõud ümbritses seda kohta. Noored mehed ja naised, igapäev olid tulevikuplaanid, ühel suuremad kui teisel. Juhtkond tundis rõõmu oma tööst.

Nagu alati elus midagi pole püsiv, nii oli ka Ravila ühiskonnas. Venemaa poolt hakkasid liikuma mustad pilved. Valitsus teeb läbirääkimisi Vene kommunistidega. Kas see on kuulujutt? Käidi Tallinnas, tuldi tagasi pahade uudistega. Käidi läbi vaid teatud inimestega. Üldine usaldus üksteise vastu oli kadunud.

Mäletan, sõitsin Tallinnast Ravila. Lasnamäel olid Vene tankid. Vene okupatsioon. Sõitjad olid murelikud ja vaiksed. Paljudel pisarad silmis. Tallinnas elav sõbranna soovitas minule uue töökoha, Tallinna Lastepolikliiniku kantseleis. Jumalaga, ilus Ravila. Rahvaülikool oli isamaalise kasvatusega kool. Sealne juhtkond oli esimesena kommunistidel silmas. Mitmed

nendest kadusid jäljetult. Tänaval kontrollimine, küüditamine, vangistused, tapmised! Tallinnas elasin Köhleri 8-2 pisikeses toas. Lastepolikliinik asus Niguliste tänaval, seal töötas meid kuus inimest.

Venelased seadsid end mugavalt elama, toodi perekonnad. Vene naised tulid lastega arsti juurde, pidi täitma paberid. Venelased ei osanud eesti keelt ja meie ei osanud vene keelt, pidime võtma vene keele kursust, mis kellelegi ei meeldinud. Peaarstile tuli ettekirjutus, et iga tööline peab üks kord kuus tööliste koosolekust osa võtma, mis oli kommunistide propaganda - „Kõigi maade proletaarlased, ühinege!“ See oli hirmus aeg. Inimene ei võinud olla see, kes tema oli, vaiki või valeta. Ei tea, kes on sinu sõber. Tuttav noor mees kutsus mind õhtust sööma, võtsin tema kutse vastu. Rääkisime õieti mittemillestki. Minu noorem vend hoiatas mind, ole ettevaatlik jutuga. Tema hoiatus oli õige. Kui tuli toidu eest maksta, siis noormees ütles: „Nüüd oleme üheõigusega, igaüks maksab enda eest.“ Maksin oma toidu, nüüd teadsin, kellega minul tegemist oli, kommunistiga.

Pommitamised, Saksa sõjavägi lähenes. Kaitsekraavi kaevamised Lasnamäe ligidal... Iga asutus pidi saatma mõned inimesed kraavitööle. Polikliiniku poolt saadeti mind. Peaarst dr Püümets oli kuulnud, et mind kui kõige nooremat oli saadetud kraavi kaevama, saatis autojuhi autoga minule järele ja pahandas, et kõige nooremaga ebainimlikult ümber käiakse. Minu poolt jäi kaitsekraav kaevamata. Sakslased vallutasid paari päeva pärast Tallinna.

Uus okupatsioon - sakslased.

Neid võeti vastu kui päästjaid. Aga mitte kauaks. Ikka kõvad reeglid, toidupuudus, inimõiguste ja vabaduse puudus. Uus okupatsioon.

Eraautod olid võetud sõjaväe käsutusse. Bussiliiklus oli siiski alles. Ühel päeval saatsin oma tuttavat bussi peale. Minu tuttav tundis Alfredi ja tutvustas teda mulle. Oli lühike seltskondlik jutuaajamine ja nägemiseni. Läksin tagasi tööle Niguliste tänaval asuvasse lastepolikliinikusse.

Elasin sel ajal Köhleri 8-2. Paar nädalat hiljem Alfred oli linnas ja külastas mind polikliinikus. Sellel päeval pidin olema öövalves ja ei saanud vabaks. Tema oli vähese jutuga, ei ütelnud minule midagi ja oligi kadunud. Teised naersid mind. Umbes kolmveerand tundi hiljem ta ilmus tagasi ja ulatas minule suure maitsva võileiva. Toasolijad hakkasid naerma: armastus käib kõhu kaudu! Minule näitas see, et ta hoolib minust ja see tähendas kõik. Toidupuudus oli suur, oli õnn saada võileiba.

Alfred elas ja töötas Võru linnas, aga leidis võimalusi külastada mind.

Aeg-ajalt venelased meenutasid end pommitamisega. See oli aasta 1941 novembri õhtu, olin just magama jäänud, kui käis suur müra ja pauk. Pomm kukkus kõrvalmajja. Maja, kus elasin, kõikus, värises ja aknad kukkusid eest. Olin teki tõmmanud üle pea ja ei julgenud pead tõsta ega vaadata, mis oli juhtunud.

Selgus, et meie maja pidas vastu raputusele, aga naabrimajast oli ainult auk järel.

Alfredi külastus sellel korral tõi muudatuse minu ellu. 14. detsembril 1942 registreerisime oma abielu Tallinna Linnavalitsuses. Tunnistajateks olid kaks Alfredi sõpra (abielupaar).

Alfred läks tagasi Võrru ja mina jäin kuni 19. detsembrini Tallinnasse, et lõpetada oma töö polikliinikus. 20. detsembril sõitsin Võrru Alfredi naisena. Kõik oli võõras, isegi Alfredi ei tundnud põhjalikult. Ilma kirikliku pühenduseta pole õige abielu. Niisiis kiriklik laulatus toimus 8. jaanuaril Pindi kirikus, umbes 16 km Võru linnast. Paks lumi kattis maad, sõit toimus saaniga. Olin mässitud saanitekki. Koju sõites voorimees ajas saani meelega kraavi, see oli vana pulmakomme, et pruut pidi end kasukast välja rabelema. Kodus oli kaetud rikkalik pulmalaud. Kust see toit saadi, seda ma ei tea. Külalisi võis olla 30-40 ümber, kellest enamus olid minule võõrad. Järgmine päev kulus puhastamisele.

Argielu oma tõsiste eluküsimustega. Elasin nüüd Võru linnas, Kasarmu tn 2a. Nii algasin elu tundmatu tulevikuga, olin kolmandat kuud rase.

Alfred oli tihti hilisööni ära, teadsin, et midagi on plaanis. Küsida seda polnud mõtet, ainult aimasin. Sakslased mobiliseerisid endiseid ohvitseride. Saksa sõjaväkke minna ei olnud Alfredil ega tema sõpradel plaanis. Oli vaid üks tee. Niisiis 8. aprillil 1943 oli jumalagajätt, väga lühike, ilma sõnadeta. Aknast mööda minnes kergitas kübarat. Nii algasid päevad, teadmata, mida järgmine päev toob.

Tuttavad, pulmameest osavõtjad, kui nägid mind, hoidusid minuga kohtumast. Oli siiski kaks perekonda, kes ei kartnud minu sõprust, vaatamata sellele, et olin Saksa võimude poolt ülekuulatu.

Enne Alfredi lahkumist arvestasime välja, millal laps peab sündima, ja oli täpne arvestus. Nii sündis meile poeg Võru linna haiglas, umbes pool kilomeetrit meie elukohast. Jalutasin haigla. Arst kontrollis mind ja saatis tagasi koju. Tema arvates pidi veel kaks nädalat olema aega. Jalutasin koju, valude ajal peatudes. Jõudsin koju, valud läksid tihedamaks ja tugevamaks. Hakkasin tagasi haiglasse jalutama. Jõudsin haigla, valud olid tihedad ja tugevad. Õde Toover oli suur ja mahukas, pressis minu kõhtu. Ütlesin temale: „Mis siis, kui ei sünni?“ Tema vastus oli: „Kus ta pääseb.“ Temal oli õigus, varsti nägin suurt ilusat poissi. Nimetasin teda kohe Jaak.

EESTIST SOOME JA ROOTSI

Hiljem Alfred, kes oli Rootsis, ütles, et teadis poja sünnist järgmine päev. Salapärisused olid väga kiired. Salajased käigud eriülesannetes olid hästi organiseeritud. Mõned ka ebaõnnestused. Septembri esimesel poolel, kuupäeva ei mäleta, tuli õhtuhämaruses isa tupp. Olin hämmastunud, olime koos mõni tund. Jaak magas kogu aeg. Nii isa lahkus hämaruses. Jälle teadmatust. Kuulujutud, et on kätte saadud. Minu maja oli valve all. Pidin olema ettevaatlik iga sammuga, kuhu lähen ja mida teen. Otsustasin, et nii ei või kaua kesta. Valmis mõte, pean iga hinna eest põgenema. Haiglas sain sõbraks noore õega, andis minule tunnistuse, et pean minema lapsega Tartu haigla. Sõitsin aga Tallinna. Tallinnas peatusin Roopa tänaval ühe vana naise juures, kes oli minule abi- ja nõuandja, kui varem elasin Tallinnas.

Pidin leidma võimaluse Soome saada. Kui oleksin Võrust liiga kaua ära, siis hakataks taga otsima. Nii oli palju võimaluste uurimisi. Kõik salaja ustavate inimeste kaudu. Kaks nädalat lootust ja lootuste kadumist. Möödus kaks nädalat. Igal õhtul Jaaku magama uinutades palusin Jumala abi. Ja abi tuli, andis minule julgust ja mõistust. Juhatas mind kokku Soome sõjalaeva meestõelise, kes mind pidi ootama sadama sissepääsu väravas, et vahtidest läbi viia kui laevatõelist. Oli oktoobri sopane õhtu, tibutas peenikest vihma. Jõudsin väravale. Kahel pool väravat olid vahid oma putkas, vihma eest varjul. Aga meest, kes pidi mind vahtpostist läbi viima, ei olnud näha. Mõtlesin, mida teha. Julgust, Valli, julgust! Tegin naeratava näo, noormehed naeratasid vastu ja astusin julgelt väravast läbi. Jalutades sadama äärt, leidsin lõpuks väikese Soome sõjalaeva, mees, kes pidi mind sadamasse sisse tooma, seisis laeva pardal ja tegi suitsu. Tema nägu oli nii üllatanud, et ta oli sõnatu. Küsisin, kas ta viiks mind kapteni jutule. Kapten oli paks, heatahtliku välimusega. Ütles, et on küll mehi viinud, aga naise ja veel laps... Jõudsin teda veenda, et olen iga olukorraga rahul. Niisiis sõepunker.

See oli õhtu. Laev lahkus hommikul. Kuulsin vahikoerte hääli ja ohvitseride juttu üleval laevalael. Laps hakkas nutma, kartsin, et kuulatakse. Püüdsin vaigistada, kiigutasin, suudlesin, raputasin, palusin Jumalat. Laps rahunes. Hääled vaibusid ja laev hakkas liikuma. Hingasin kergendatult - üks samm vabaduse poole. Jaak oli söetolmust must, nagu oleksin musta poisi sünnitanud. Laev liikus. Mida kaugemale rannast jõudsin, seda rahutumaks muutus meri. Laeva siht oli Helsingi, aga rahutu meri viis meid Hangosse, kuhu vigastatud laev jäi parandamisele.

Läksin politseisse ja rääkisin, et olen laeval messitüdruk. Laev on parandamisel, tahan minna Helsingisse, et kokku saada oma mehega, kes teenib Soome sõjaväes ja sai puhkuse. Kohe kirjutati sõiduluba rongile. Jõudsin Helsingi südaööl. Seisin raudteehoones ja kussutasin Jaaku, ümisedes eestikeelset laulu. Korraga astus minu kõrvale noormees ja kõnetas mind eesti keeles: „Kuhu teie lähete?“ Rääkisin temale oma plaani, et hommikul katsun leida Eesti Abistamispunkti, kes aitaks mind kontakti leida minu mehega, kes on Rootsis. Tema ütles, et ei saa väikese lapsega kogu öö olla raudteejaamas, ja viis mind oma korterisse. See oli üks tuba soomlase juures. Laps hakkas nutma. Perenaine tuli ja ütles: „Või teie toote võõraid oma korterisse!“ Noormees seletas, kes ma olen ja miks ta mind oma korteri tõi. Perenaine ütles, et peate välja kolima. Minu esimene mulje soomlasest ei olnud just meeldiv. Hommikul kell neli noormees võttis takso ja hakkasime hotelli otsima. Kell neli sellepärast, et siis polnud veel sõjaväerongid sisse tulnud sõduritega ja oli suurem võimalus tuba leida. Küllastasime palju hotelle tagajärjetult. Viimaks Noorte Naiste Kristliku Ühingu hotellis registreerija kuulis, et olen põgenik ja minu mees on Rootsis, ja andis minule toa. Tema kaks poega olid Rootsis ja arvatavasti see aitas kaasa tema otsusele. Nüüd sain pesta last ja iseennast. Olen aastaid tundnud piina, et ei mäleta isegi nende abivalmiste inimeste nimesid. Nad tegid seda inimarmastusest. Olen neile väga tänulik. Järgmisel päeval jätsin lapse tuppa ja läksin Eesti Abistamispunkti, kus rääkisin oma loo. Vilja Uustalu töötas seal ja lubas mind aidata. Läksin rõõmsa meelega hotelli. Jõudnud tuppa, ei leidnud last ja kukkusin paanikasse. Selgus, et vahepeal oli õhuhäire ja laps oli viidud keldrisse. Süda ja käed värisesid, kui sain lapse kätte. Vilja Uustalu abiga olid varsti Rootsi sõiduks vajalikud paberid korras.

8. detsembril 1943 oli Soomest lahkumine. Soome piirivalve kontrollis minu käekotti ja leidis käekotist Soome raha. Ei saanud palju olla. Sai minu peale kurjaks. Minu kõrval seisis eestlane, hr Laur, kes oskas Soome keelt ja tuli olukorda lahendama. Nii sain laevale. See oli teine ebameeldivus Soomes. Eesti noormehed Soomet kaitsmas. Eestlastel on olnud ainult soojad tunded Soome vastu. Ma ei tea, kas see on vastastikune?

8. detsembril 1943 jõudsin Rootsi, kus peale pikka aega oli jällenägemine Stockholmi sadamas. Küsitakse, miks valisime uue kodumaa. Elutahe! Vabadus mõtelda vabalt, avaldada ennast vabalt, kritiseerida vabalt! Ja elada oma töökspidamiste järele. Töötada oma võimete kohaselt. Vabadusel on hindamata väärtus! Diktaatori võim hävitab individuaalse elu. Vene okupatsioon, kaotasime palju rahvastikust. Saksa okupatsioon, ei midagi head. Vene sõjavägi lähenes ja hirm suurenes. Otsiti põgenemise võimalusi.

Stockholm, Subrusgatan. Alfred oli rentinud toa ja lapse voodi. Toas oli sohva, mis oli meie voodiks, väike laud ja üks tool. Köök oli perenaiselega ühine. Perenaine oli väga lahke ja arusaaja. Alfred oli töö kõrval poliitik, koosolekud, nõupidamised, põgenike aitamised. Nägin teda õhtu hilja. Pühapäeval külastasime Arvo ja Maarja Hormi, neil oli tütar aasta vanem Jaagust. Anne-Mari. Jutuajamine Hormidega, kes on välja pääsenud, kuidas aidata. Mis edasi saab. Isiklikud uudised. Arvo teadis, et Stockholmi äärelinnas ehitatakse viiekordset korterimaja, tema lubas järele kuulata, kuidas rentida ja palju maksab. Jõuluõhtul panime oma varanduse, see on meie pojakese vankrisse ja läksime linna vaatama. Poeaknad olid jõluehteis. Palju ilusaid riideid ja ihaldatavaid asju. Jõulutuledega oldi tagasihoidlik, et mitte ülevalgustada linna ja teha vaenlasele sihtmärgiks. Tagasi korterisse jõudes leidsime, et Arvo ja Maarja Hormid olid meid külastanud ja jätnud meile jõulukingi, kaks šokolaadikompvekki. Mäletan ja hindan seda kinki, kuni elan. Nad oleksid seda ise heameelega nautinud. Jõulud möödus.

Aastal 1944 21. jaanuaril, minu 26 aasta sünnipäeval Stockholmis sain väikese märkmikuraamatu oma kallimalt sõnadega, et kirjutaksin täis kõik leheküljed. Rõõmud ja mured. Ei olnud täna just rõõmupäev. Olin haige ja täna andis veel väsimus tunda. Nii väga tahan korraldada oma „mustlasekodu“. Tahaksin käia väljas, näha kedagi, rääkida kellegagi. Mõt-

ted on segased. Puhkesin nutma. Mees trööstis, piisab sellest, kui ta paneb käe minu juustele, kõik oleks nagu möödas.

Mees läks tööle. Olime pisipojaga kahekesi, ta oli hea laps. Jäi magama peale vannitamist. Hakkan mehe sokke nõeluma ja ootama tema kojutulekut. Päevad möödusid, nädalad, käes on kevad. Juuni. Ma ei tahtnud väikese lapsega jääda südalinna kogu suveks. Linn on suvel palav ja tolmune. Otsisin võimalust maale saada. Sain koha perekonda, kus oli kolm last. Hommikust õhtuni tuli kibedasti tööd teha. Õhtul hilja sain alles oma lapse eest hoolitseda. Tasu sain 60 kr kuus. Elurõõmu annab väike poiss. Temast kasvab tubli mees, vabas maailmas. Suvi on möödas, oleme jälle linnas Subrunsgatanil. Arvo tuli korteriuudisega. Hägersteinis on saadaval korterid, uued majad. Linna tuleb sõita trammiga umbes pool tundi. Tema oli üürinud endale sinna korteri. Alfred läks kuulama, kas on veel vabu kortereid. Tuli tagasi uudisega, et võime kolida nädala pärast. Majad asusid mäekülgedel. Hormi maja oli mäe otsas, korter kolmandal korrusel. Meie saime korteri neli maja allapoole neljandal korrusel. Igal korteril oli veranda, nii saime üksteisele märku anda, kui vaja oli. Meil oli kaks tuba, köök, vannituba ja väike esik. Üürisime ühe toa välja, suur tuba jäi meile. See oli meie elutuba, külalistetuba, magamistuba ja sageli põgenike vastuvõtu tuba ja öömaja. Kõige halvem oli, et mehed suitsetasid ja laps pidi seda õhku hingama. Püüdsin hoida veranda ust lahti. Seda kaua ei saanud teha. Suur jutuajamine segas alumise korra naabreid. Selgus, et Hägersteinis peaaegu igas majas elas mõni eesti perekond. Meie majas allpool elas Milvi Laid, kes Estonias mängis „Kalurineius“.

Üle tänava oli toidupood, seal kuulsin eesti keelt, oli kodune tunne.

Suur põgenemine! Slites Gotlandil paatide väljasaatmine. Pangadirektor Klaus Shul - operatiivjuhtimine ja rahastamine. August Rei - endine saadik, poliitiline juhtimine ja kontaktid Rootsi võimudega. Arvo Horm - rahastamine, kontaktid Eestiga maabumispaiakade asjus, evakueeritavate isikute nimekirjad. Alfred Treiman - kontaktid põgenejatega, saabujate nimekirjad. Rudolf Schmuul tegeleb bensini, meeskondade proviandi ja vastuvõtuga. Aleksander Veske - paatide ja meeskondade hankimine. Aksel Linkhorst - kontaktid Rootsi ametivõimudega. Tunti rõõmu iga paadi randasaabumise üle, kurbust ja silmavett iga kaduma läinud paadi üle. Sain täna kirja Alfredilt, kirjutab: „Need on veel viimased päevad, kus saab mõne inimese välja aidata. Sellepärast, kallid, ära pahanda, et ei ole veel kodus. Iga väiksegi asi, mis jääks korraldamata paadi väljasaatmisel, võib jätta sealsesse põrgusse palju inimesi. Pean siin veel olema väheaega ja siis oleme jälle koos.“

Korter on, aga see tuleb iga kuu maksta. Alfred töötab, aga sõbrad Horm ja teised tõmbasid tema poliitikasse. Sissetulek oli väike. Ühel päeval tuli mees ukse taha, üüriraha otsima, mida minul ei olnud anda. Olin üles kasvanud enda eest hoolitsema, mitte kunagi võlgu olema kellelegi. Võlg on võõra oma. Tundsin solvunud. Kui Alfred kodu tuli, tegin ettepaneku: tema töötab päeval, mina lähen tööle öösel. Sain koha Ericssoni telefonivabrikusse. Töötasin kuus kuud. Juhuslikult sain kokku tuttava perekonnaga, kelle vanaema oli nõus Jaaku hoidma, kui leian päevase töökoha.

Leidsin mingivabrikusse töö.

Viisin Jaagu hommikul vanaproua juurde, jalutasin pool kilomeetrit trammi peale. Mingivabrik ei olnud trammipeatusest mitte kaugel, Kui koha võtsin, ei teadnud, mida pean tegema, tähtis oli, et sain töö. Mink on tapetud, nahk maha tõmmatud ja ümber töödeldud. Nüüd tuli pikk karv erilise noaga välja tõmmata, nii jääb järele ühtlane, läikiv, ilus karv. Ja daamid võivad nüüd ümber kaela kanda.

Mahatõmmatud karv oli minu kampsunis. Nägin välja nagu surnud mink. Oli kahju oma vaevaga kootud kampsun ära visata.

Sain kokku Vilja Uustaluga, kes töötas Postbankis. Tema soovitas minul tulla rääkima Postbanki juhatajaga, tegin seda ja sain koha. See oli meeldiv töö, puhas, arvemasinal numbrid kokku lüüa.

Seda kohta sain hoida seitse kuud. Minu lapsehoidja vanaproua haigestus ja nii jäin ilma lapsehoidjata. Nii hakkasin otsima tööd, mida saan kodus teha.

Tegin laualampidele sirme, see töö ei tasunud.

Õmblesin beebiriideid, olin vilets õmbleja, töö ei meeldinud ja tasu oli väike. Sain tuttavaks naiseaga, kes tegi ühele kompaniile magic fun'isid. Temale ei meeldinud see töö. Tegime vahetuse. Mõlemad olime rahul, saime sellest tulevikutöö.

Alfred viis hommikul tehtud töö vabriku ja tõi õhtul uue. Tööruumiks oli köök. Omanik oli minu tööga rahul, andis meile tasuvama töö, aga palju raskema. Siidpaber tuleb riisis, selle töömehe taksoga. Üks riis on 3 x 2 jalga ja vist 500 lehte. Iga leht tuli kleepida kokku nii, et see sarnaneks meekärjega (honeycomb), kuivatada ja tagasi viia vabriku. Kuivatamiseks kasutasime kõikvõimalikke kohti, kuhu riputada riisis paber, nii isegi gaasitoru külge. Väljajäätud toa mees läks varahommikul tööle. Üles ärgates leidis, et toad olid gaasi täis. Karjus meid suure häälega. Kartis, et oleme surnud. Traat, mis rasket paberit hoidis, oli gaasitoru katki lõiganud. Üüriline keeraski gaasi kinni ja tegi kõik aknad lahti. Olime elus. Sellest peale olime ettevaatlikud.

Rootsi valitsus levitas põgenikele kirja, kus Venemaa kutsub kõiki põgenikke tagasi. Lubab neid mitte karistada, nendega ei juhtu midagi. See kiri hirmutas ja õhutas põgenikke leidma uut asukohta, kuhu Vene võim ei ulatu. Nii andsime avalduse Ameerikasse. Kvoodisüsteemi järele oleksime pidanud ootama mitu aastat. Meie ei tahtnud oodata. Austraalia võisime kohe minna. Valisime võimaluse Austraaliasse.

ROOTSIST AUSTRALIASSE

Nüüd hakkas plaanide tegemine. Millal ja kuidas? Laevaga kohe! Laev läheb San Franciscost. Peame sõitma New Yorki ja bussiga üle Ameerika. Selleks meil raha ei olnud, et kõik kolm saame seda reisi teha.

Ostsime laevapiletid Austraaliasse. Ameerika vana sõjalaev Marine Phoenix pidi lahkuma Austraaliasse mai keskel. Lootsime jõuda selleks ajaks San Franciscosse. Kuidas sinna saada? Minule ja Jaagule oli piletiraha. Alfred sai messipoisi koha Inglise laevale, mis pidi peatuma New Yorgi sadamas, kus Alfred kavatses laevalt maha tulla, lootes, et meie oleme selleks ajaks New Yorki jõudnud.

Korteri andsime piiskop Kõpp'u perekonnale. Nad lubasid meil kasutada ühte tuba, kuni lahkume Rootsist. Jaagul ja piiskopil oli lõbus. Piiskop Kõpp oli haruldaselt armastusväärse iseloomuga. Tema tundis lapse ja täiskasvanute hingeelu. Pr Maria Kõpp oli armastus ja headus ise. Minu ja Jaagu lahkumine Stockholmist oli 14. veebruaril 1947. Enne kui äratuskell sai mängida, olin voodist väljas. Jaak oli ka sõiduärevuses. Pr Kõpp oli katnud meile hommi-kusöögilaua, ei olnud isu, jõin tassi kohvi.

Oli südamlük jumalagajätt, isegi piiskopil olid silmad märjad Jaaku kallistades. Tädi Kõpp tuli tänavale meid saatma, kus takso ootas, et meid viia raudteejaama. Ärasaatjad juba ootasid meid raudteejaamas. Saatma olid tulnud Ida Poom, perekond Muld, Veske, Linkhorst, Roop, Liberik, Erik Laid, ristiema Vilja Uustalu abikaasaga. Meil kõigil olid pisarad silmis. Olime põgenikud, olime üks pere. Rong hakkas liikuma, viimased lehvitused, ja varsti olid saatjad silmapiirilt kadunud.

Olime nagu tuulest viidud mitme ilmakaare poole. Tundsin, südames oli valus. Keegi oleks nagu raudkäega pigistanud südame pisitillukeseks ja valujoon jooksis kurku, nii valus oli, et kiskus näo virilaks. Göteborgis jõudsime õigel ajal laevale.

Kodumaalt lahkudes ei olnud nuttu, oli ainult soov, et saada kaugele terrorismist, soov saada vabasse maailma, saada kokku oma mehega. Rootsi oli liiga ligidal Eestile, kust olime tulnud. Otsisime kaugema asukoha. Raske oli lahkuda, jätta sõbrad ja minna tundmata maa- le. Jõudsime Göteborgi õigel ajal, veebruaris 1947.

Laev lahkus sadamast varahommikul, oli väga külm, laev sõitis läbi jääpankade. Minu ka- jut oli laeva põhjas, raputused tegid mind merehaigeks. Nelja-aastane Jaak oli tubli, hoolitses minu eest. Ei mäleta, kaua see reis kestis, minule tundus see igavik! Sadamasse jõudsime õh- tul. Suur hoone rahvast ja pakke täis. Seisin lapsega käest kinni hoides ja ei teadnud, mida teha. Korraga seisab minu kõrval noor naine. Leida, kuidas sina siia said, kuidas sina teadsid, et mina tulen? Armas Vilja Uustalu, Jaagu ristiema, oli kõik korraldanud. Leida oli leidnud meile peatuskoha üksiku vanahärra juurde. Nüüd saime pesta, süüa ja mõtelda, kuidas saab isaga kontakti. Kas laev, millel ta töötas, on jõudnud Norfolkki? Nädal aega ei teadnud, mis on isaga juhtunud. Saatsin temale kirja, aga ei olnud kindel, et kiri temani jõudis. Teatasin Ees- ti saatkonda, kus me oleme. Teadsin, et see on ainuke tee, kuidas tema meid leiab.

Möödus nädal, teine, ühel hommikul Alfred leidis meid. Jaak oli just ärganud üles, kui isa tuli uksest sisse. Jaak lausa karjatas: „Isa, terre!“ Kuni selle ajani poiss ei öelnud r-tähte, nüüd tuli see topelt. Temal oli palju isale rääkida ja r-täht oli selge. Nüüd hakkasime plaane tegema San Franciscosse sõiduks. Kust saab raha piletite ostuks? Saime teada, et on organisatsioon, kes aitab põgenikke - Reliefcommittee. Pöördusime nende poole ja saime bussipiletid kahele San Franciscosse. Jaak oli maksust vaba. Nüüd algas bussisõit üle Ameerika. Teed olid lu- mised, peatusi palju, sõit võttis viis päeva. Enne San Franciscosse jõudmist jäin haigeks. Kui San Franciscosse jõudsime, pandi mind haigla. Oli ainult paha külmetus ja üleväsimus. Ei mäleta, kuidas Alfred leidis eesti perekonna Tambergi, nemad olid tulnud Manchuriast (Mand- žuuriast) 1920. aastal. Nemad leidsid meile ulualuse ühe üksiku mehe juurde, kellel oli maja kolme toaga, üks tuba anti meile kasutada. Tambergil oli kolm poega, üks poeg oli abielus, kaks poega käisid Standfordi ülikoolis. Meid koheldi ja kostitati kui suuri külalisi, tutvusta- ti San Francisco eestlastele. Olime San Franciscos kuu aega. Isa leidis töökoha saiatööstuses, tema tööks oli pannid pesta. Kui palju ta makstud sai, ei mäleta. Lahkusime San Franciscost soojade tunnetega südames. Meid ainult ei varustatud kõige vajalikuga, meid hellitati kõigi mugavustega ja sõidutati palju miile San Franciscos ja selle ümbruses. Õpetasid meid näge- ma California pühapäevast ja argipäevast elu, selle ajalugu, kunsti, sotsiaalset korraldust, inimesi. Meid koheldi kui kõrgeid, tähtsaid külalisi.

10. mail laeva lahkumine San Franciscost. Tambergi pere viis meid sadamasse, saatma oli tulnud paarkümmend inimest.

Enne laevale minekut kontrolliti iga reisija pabereid. Alfred oli ilma loata maal, küsiti, kui- das tema Ameerika sai. Ei tehtud probleemi, nägid, et lahkub maalt ja on perekond, nii sooviti head reisi. Ärasaatjatega jumalagajätt oli pisaratega. Laev hakkas liikuma ja ärasaatjad jäid järjest kaugemale, kuni olid silmapiirilt kadunud. Laev oli endine sõjalaev, ümber ehitama- ta reisijate jaoks. Üks osa laevast oli naistele lastega ja teine osa meestele.

Kui sadam oli jäänud kaugele, vaatasin, kuidas lained päikese käes sätendasid, muut- sid värvi. Öhtusöögini möödus aeg kiiresti. Esimese söögi ajal algas laevas toolide, laudade ja kõigi lahtiste asjade liikumine ja purunevate toidunõude klirin. Olime sattunud paraja lainetuse piirkonda. Merehaigus tabas mind ja paljusid reisijaid. Olin paar päeva armetus olukorras. Lainetus vaibus, olin jälle võimeline edasi elama. Samal ajal kui enamus reisija- test ägas merehaiguse all, mängis Jaak rahulikult palli ja oli imestunud, kui isa käskis tal kinni hoida seinäärsest käsipuust, küsis: „Miks?“ Ja mängis rahulikult edasi. Merehaigus möödus kolmandal reispäeval. Ilmad oli soojad, võeti päikesevanni. Jaak leidis peagi oma- vanuseid mänguseltsilisi.

Meie uurisime inglise keelt. Vaatasime lõputut veevälja, kus aeg-ajalt sulpsatas mõni lendav kala või puhkas mõni laevale järgnev kajakaparv. Üle päeva oli õhtuti kino - algul laevaruumis, hiljem aga lahtise troopikataeva all. Sageli istusime maheda lõunamaaöö võludes. Käsikäes mõtisklesime ja rääkisime möödunud 4-5 kooselatud aastast ja tegime suuri ja ilusaid plaane tulevikuks. Mõtlesime San Franciscos leitud sõprusele ja südamlikkusele.

Kümnenda reisipäeva hommikul jõudsime Pago Pago sadama laguuni. Sadamas oli vastu võtnud paljasjalgetest sõdur-moosekantidest koosnev orkester ja paljasjalgne saare politseiülem.

Pago Pago on õieti asula ühel Samoa saarestiku saarel. Asustatud on 150 jardi rannikuriba. Sellest alast edasi tõuseb järsk mäeseljak üles ja tundub, et sinna metsaga mäeseljakule ei ole saanud inimese jalg. Meie saabumise ajal olid peatuse ääred palistatud pärismaalastest kaubitsejatest, kes müüsid ehteesemeid, korvikesi ja vaipu. Olime imestunud äärmiselt puhtast tööst. Veel kolm päeva ja jõudsime Suvasse. Linn on tsiviliseeritud maailma ilmega. Asub Fidži saarestiku ühel saarel. San Franciscos oli kuulnud jutt ühest eestlasest Smithist Fidži saarel. Maale jõudes küsisime ühelt autojuhilt, selgus, et mr Smith on tuntud igale saareelanikule. Smith omas elektritarvete äri. Olime nende külalisteks saarel veedetud nelja tunni vältel. Suvasse olid nad tulnud 15 aastat tagasi.

Järgmine peatus oli Uus-Meremaal Aucklandis. Siin tulid mõned uued reisijad pardale. Hiljem Alfred jutles ühe Uus-Meremaa mehega. Isa nimetas, et tunneme Euroopas Uus-Meremaa kui maailma parimat maad. See härra muutus õige sarkastiliseks ja tähendas: „No jah! Kliima on siin vast hea, aga te teate ju, meil on tööliste valitsus ja seadused ja määrused on siin maal veidrad ja see kõik piirab inimese ettevõtlikkust ja tagajärg on, et oleme üks mahajäänud maa.“ Hr Smithil oli sama vaade Austraalia ja Uus-Meremaa kohta.

Aucklandist peale muutusid ilmad juba jahedaks ja sajuseks. Veel mõni päev merereisi ja jõudsime 30. mai hommikul Sydney sadamasse. Laevalt saime peatselt maale, kuid tollihoones tuli olla õhtu hiljani - ja lõpuks vaid altkäemaksuga saime oma kõige vajalikumad pakid (riideeseimed) kätte ja võisime siirduda meie garanteerija hr Selgi poolt võetud elukohta, mille üür oli 7 ja pool naela nädalas (õppinud töölise nädalatasu oli natuke üle 7 naela). Kui palusin laualampi kirjutamiseks, siis öeldi, et selle hinnaklassi toa juures ei ole laualamp ette nähtud. Tuli leppida 25-küünlalise lambiga lae all. Tuba oli külm ja niiske. Mõtlesime San Francisco mugavale korterile.

Meie garanteerija osutus meheks, kes oli määranud ette meie saatuse. Tahtis teha meist endale parajad tööorjad, võtta meie Rootsist saabunud pagasi (paberi) oma valdusesse. Ja meie elu oli temal juba planeeritud. Olime saabunud siia omal arvel, nii ei olnud meil temale kohustusi.

Teise nädala lõpul õnnestus meil saada siiski omal käel korter (poolteist naela nädalas) ja pääsesime selle läbi vaid 20-naelase korterivõlaga hr Selgile. Siin oldi huvitatud sellest, mida tahame teha. Saime vähe laenu, nii et saime tasuda hr Selgile selle 20 naela, juurde arvatud tema poolt meiega varem peetud kirjavahetus (kirjavahetus toimus õieti Alfredi ja siinse abitamiskomitee vahel, mille sekretäriks oli hr Selg).

Ees oli veel hulga raskusi, kuni saime alustada tööd. Lootsime siiski turustada meil olemasoleva paberi ja raskustest kuidagi üle saada.

Saime rentida ühe üksiku proua juurde ühe toa, kus oli kaks voodit, üks Jaagule ja teine meile. Temal oli veel üks maja, aga mitte elamiseks, seal oli vann ja kõrvalruum. Kõrvalruumi rentisime töötegemiseks. Nii seadsime üles oma tööriistad. Paberikleepimiseks palkasime kaks poissi, kes kleepisid honeycomb-paberit. Löödi vastavate nugaadega välja vastavad kujud.

Olin tööline, kes tegi lõpliku töö kauba turule saatmiseks. Alfred oli agent, kes käis müümas. Turgu oli, tööd oli. Ruumide leidmine töötamiseks oli suur probleem. Kolisime viis korda aasta jooksul, kõik olid ajutised. Viimane elukoht oli kanafarmis, kus võisime kasutada kanapoegade maja 1. maini, kuni haudejaamast kanapojad sisse toodi. Mida teha? Kuulasime järele, et on võimalik saada pangalt laenu kuni 90% majaostmiseks. Nii algas jaht majadele

müügikuulutuste järgi. Kui sobis hind, siis ei sobinud maja. Kui maja ja ümbrus meeldis, oli hind meie eelarvele kõrge. Ühel päeval agent teatas meile majast, mille hind oli vastuvõetav. Sõitsime vaatama. Koht oli ilus. Ühel pool aia piiri oli jõgi. Krundil oli kaks maja, vanad, aga elamiskõlblikud. Jõeäärne maja oli välja renditud. Aias kasvas üks sidruni-, üks apelsini-, üks ploomipuu, viigipuu ja persimmon. Kümme kana ja kukk. Ostsime selle maja. Pangalt saime laenu, maksame iga kuu üüri näol, sellega kustutame oma võlga. Teisest majast saame üüri üks nael nädalas. Puhastasime, värvisime ja tapetseerisime, nüüd on seest päris meeldiv. Esimene aiatöö, maasikamaa kaevamine ja istutamine. Asjata oli see töö, linnud sõid maasikad ära. Panin kasvama salati, spinati, herved, porgandid, kartulid, sibulad, rabarberid. Väga kuiv, peab igal õhtul kastma. Meil on veel kuus kana ja kukk.

Piimamees sõidab korra nädalas ja täidab piimasoovijate nõusid, kui hiljaks jääd, ilma jääd. Söögipoest saab osta lambaliha ja kana. Looma- ja sealihaturul ei olnud.

Majal on veel kõrvalhooned, garaaž, mida kasutame tööstuse jaoks.

Ühel laupäeval mees ütles, et mine linna, võib-olla soovid midagi osta. Võtsin nõu kuulda, läksin trammijaama, mis asus 10 minuti jalutuse kaugusel. Sõitsin hea tujuga linna ja tegin plaani, mis minul hädasti vaja osta oleks. Tramm oli peaaegu tühi. Jõudsin linna, imestasin, et tänavad olid tühjad inimestest. Leidsin suure kaubamaja, ukсед olid kinni. Ei osanud arvata, miks. Isegi soodavett polnud kusagilt võimalik saada. Sõitsin pettunult koju. Meie ei teadnud, et Austraalias laupäev ja pühapäev on puhkepäevad, ei mingisugust äri.

Oleme tuttavaks saanud aastaid siin elanud eestlastega, üks nendest abielupaar Petersonid, kes võtsid meid kui oma perekonna liikmeid. Aasta enne meid olid jõudnud Jaanson, dr Ruut ja dr Tohver, kellega töötasin lastepolikliinikus Tallinnas. Külastasime tihti üksteist ja meenutasime vahest öövalves hirmuäratavaid momente (elamusi).

Dr Ruut, nendel oli poeg aasta noorem kui Jaak. Käisime nendega vahest pühapäeval tennis mängimas.

Sarv jõudis aasta hiljem Sydneysse kui meie. Sarvel oli poeg aasta vanem kui Jaak. Lastel oli hea meel üksteist kohata, olid mänguseltsilised.

Sarv alustas plastikutööstusega.

Alfred käib kaupa müümas. Mõni päev tagasi sõitis Brisbane'i, saime kirja, mitte lootust andev. Inglismaalt on kaup tellitud. On lootust, võib-olla jõuluks saab orderid, jättis proovid.

Melbourne - 28. veebruar;

Melbourne - 1. märts 1949, mitte just suur order;

Brisbane - 19. aprill - 21. aprill, turg hakkab ilmet võtma.

Mina organiseerin kodus tööd, lootuses, et mehel on õnn neid müüa.

Hakkame otsima suuremat maja kõrvalruumiga ja Jaagule head kooli. Sel korral on meil majaleidmine kergem. Oleme raha sisseostuks varunud.

Leidsime Punchbowli alevikus kahekordse maja, paar aastat vana. Maja oli ideaalne. Ülemine kord oli elamiseks, alumisel korrusel oli üks tuba, see sobis kontoriks. Ülejäänud majaanune oli suur ruum, mis oli ideaalne väikse tööstuse ülesseadmiseks. Nii jälle kolimine.

Ülemisel korrusel oli kaks magamistuba, elutuba, vannituba, köök. Suur veranda ja veranda ühes otsas pesuköök, kus oli pliit suure pesukatlaga, kus sai pesu hautada enne pesemist. Veranda peal olid pesukuivatamiseks nõörid, kuhu pestud pesu kuivama riputada. Nõörid olid tõmmatud üle veranda, kus sai pesu kuivatada.

Elu hakkas võtma normaalse elamise ilme. Võtsime osa Eesti Majas korraldatud üritustest.

Tutvusime Austraaliaga. Külastasime Melbourne'i, Brisbane'i, Adelaide'i, Katoombat, Jeno-lani koopa. Austraalia on huvitav maa, palju vaatamisväärsusi. Võtab palju aega, et harjuda selle maaga.

Kool, kuhu Jaak läheb, on katoliku kool, see on ainukene kool ümbruskonnas. Jaagule meeldis kool väga.

AUSTRALIAST AMEERIKASSE

Äri on laienenud, tööd on küllalt, majaalune ruum jääb kitsaks. Meie pangadirektor teadis ühte ilusat tööstuskrunti ja soovitas meil osta. Ostsime selle krundi. Nii hakkasime plaane tegema, kuidas tööstust ehitada. Ei läinud kaua, kui saime Ameerika saatkonnast kirja: millal soovite sõita Ameerika? See lõi meie plaanid segamini. Mida teha? Muidugi läheme! Panga-mees soovitas mitte minna. Perekonna otsus oli - Ameerika.

Nüüd hakkavad ettevalmistused. Maja tuleb müüa, tööstus likvideerida. Sõiduvõimalus leida. Muidugi laevaga. Leidsime laevaihenduse, endine Ameerika sõjalaev Bogabilla, piletid olid saada, ostsime piletid. Laev lahkuks Ameerikasse kuu aja pärast. Müüsimise maja, tööstuskrunt jäi müümata. Andsime müügiõiguse meie pangamehele, kes korraldab raha asjad. Laev pidi lahkuma novembri esimesel nädalal Brisbane'i sadamast. Masinad ja isiklik kraam tuli saata paar nädalat enne laeva lahkumist sadamasse laevale laadimiseks. Lennupiletid olid ostetud Brisbane'i, kust saime laevale. Laev oli endine sõjalaev nagu Marinfabrik, millega tulime Austraaliasse. Naised ja lapsed ühes ruumis, mehed teises ruumis. Laeva tekk oli suur, sinna pandi basseini. Jaak õppis seal ujuma.

Laev liigub vaikselt, suur sinetav veekogu ümbritseb meid. Istun pingile, vaatlen minust möödaminejaid, näen mitmesuguseid nägusid, rõõmsaid, naeratus näol, mõned murelikud, isegi nutuilme peegeldab kogu olemist. Vaadeldes reisijaid, võis neid eraldada kolme liiki. Äritegijad, ümberasujad ja pettunud uuest elust Austraalias. Vaatlen reisijaid ja mõtlen, kui erinev on pilt nendest, kes mitte ammu läksid Austraalia ja nüüd on tagasiteel Ameerika.

Austraaliasse minnes ei teatud, mis meid ees ootas. Armunud neid, kes läksid oma kallimate juurde, leidsid peatselt, et see elu ei ole nende jaoks ja mees, kellesse oldi armunud, ei olnud enam muinasjutus esinev prints, vaid argipäeva raskelt töötav mees überpööratud maailmaosas.

Laevasõit oli rahulik lainetus, ei jäänud isegi merehaigeks. Kapten õpetas Jaagu ujuma. Jaagul ei olnud igav, oli mitmesuguseid mängu ja ujumise.

Jõudsime Los Angelesse novembris 1951, tänapühapäeval. Laev pidi minema San Franciscosse, see oli, kuhu meie mõtted olid seatud. Los Angelese sadamas teatati, et laev jääb kuuks ajaks LA sadamasse. Nii, hea küll. Tutvume selle linnaga. Kasutasime juhust külastada sõpru New Yorgis. Nemad soovitasid meil elukohaks võtta New York. Meie valik oli Los Angeles.

Agendi abiga hakkasime otsima tööstusruume. Leidsime ruumid Burbankis, Hollywood Way peal. Oli uus pikk hoone, viie eri tööstusruumiga. Ostsime ühe ruumi. Nüüd saime kõik oma varanduse laevalt ära tuua. Elukoha leidsime Sun Valley's - viie minuti autosõit tööle.

Jaak sai kooli jalutada. Tema sõbrad elasid kõik jalutuskaugusel. Kirik ja skautide tegevus. Jaak omas skautide kõige kõrgemat auhinda ja kiriku teenetemärki. Jaak oli heas ümbruses, meil ei olnud muret tema pärast. Tundsin küll pahasti, et ei olnud aega oma ainukese lapse jaoks. Tahtsime korralikku elu ja haridust anda oma pojale. Jaak oli väga edasipüüdlik.

Algasime tööd, oli mees, kes kleepis siidpaberi honeycomb'iks. Alfred lõi pressi all vastavad osad, nendest tuli valmistada, mille jaoks need osad olid mõeldud: bell, ball, magic fun...

Ühel hommikul jäin hiljaks tööleminekuks. Kui tööle jõudsin, öeldi, et Alfred läks haigla. Tema oli ühe näpu pressi alla jätnud. Niisiis ta pani näpuotsa tasku ja läks esmaabisse. Näpuotsa ei saanud tagasi panna, oli taskus rikutud. Sellest ajast peale palkasime mehe, kes töötab pressi peal.

Koolivaheajal Jaak käis kaupa müümas. Oli Metexi kaubamüüja. Minu ülesanne oli uute asjade valmistamise süsteem välja töötada. Suurem osa valmistatud kaubast oli honeycomb. See on siidipaber, mis on kleebitud meekärje kujuliseks. Kuivatatud, vastavad kujud välja löödud ja need lõplikult viimistletud, olenevalt, milleks see osa on mõeldud. Väga populaarsed olid jõulukell, pulmakell ja mitmesugused dekoratsioonid.

Aeg möödus, äri kasvas, oli moodsamaid töömasinaid. Kleepimismasin. Jaak oli sõjaväeteenistuses Washington D.C.-s. Tema võttis aega ja käis New Yorgis. Leidis kompanii, kes ehitab masina honeycomb-paberi kleepimiseks. Paari kuu pärast saime masina. See oli väga suur edu meie tööstusel.

Perekonna töö ja püüdlikkus hakkab tasuma, vilja kandma. On suuremaid ruume vaja. Jutud, et Metex vajab suuremaid ruume, olid jõudnud tööstusruumide müüjate kõrvu. Hakkasime pakkumisi saama iga päev uute ehituste jaoks. Valik oli suur.

Olime oma elukoha muutnud Encinosse, nii vaatasime tööstuskohta ligemale elukohale. Tegime otsuse, Canoga Park. Uus ehitus, kolm avarat kontoriruumi, omaette parkimisplats. Meeldis väga. Ostsime.

Nüüd kolimine, uuesti sissesäädimine. Töö ei tohi seista. Olime palganud kolm müügiagenti. Töö on organiseeritud.

Aega pidi jätkuma poliitika jaoks, see oli väga tähtis osa elust. Selleks oleme siin, et anda maailmale teada ülekohtust meie rahva ja maa vastu. Ja seda meie tegime. Koosolekud laupäeval, pühapäevadel demonstratsioonid. Kui meie Los Angelesse jõudsime, elas siin võib-olla 30-40 eestlast, väga aktiivsed. Kirik oli renditud pühapäeval jumalateenistuse jaoks, õpetaja Aarik oli õpetaja. Siin oli lahkuminevaid arvamisi. Kas ühineda Ameerika kirikuga või olla iseseisev Eesti kirik? Eesti kiriku poolt võitles noor õpetaja Neggo. Õpetaja Aarik kutsuti õpetajaks Austraaliasse. Jäime iseseisvaks Eesti kirikuks õpetaja Rein Neggo ja Eestlaste Kiriku Nõukogu juhtimisel.

Eesti Maja ostmine oli päevakorral. Hr Simm pühendas oma aja ja energia rahakorjamisele Eesti Maja ostmiseks. Tänu Simmile eestlastel on oma maja, kus käiakse koos. Eesti kool töötab nädala lõpul. Laulukoori ja näitemängu harjutused ja muud kokkusaamised on ka Eesti Majas. Oma tuba, oma luba, nii oli vanasti ütlemine.

Olime surma läbi kaotanud Los Angeleses oleva aukonsuli hr Ernst Lauri. Tema asemele oli kaks kandidaati, pr Shore ja Jaak Treiman. Ernst Jaakson määras Jaagu.

Lääneranniku päevadel 1986 Jaak tegi oma esimese kõne. Kõne sisu julgustas võitlema meie maa ja vabaduse eest.

1984. a olümpiaad Los Angeleses.

Olümpiakomitee saatis kutse Eesti, Läti ja Leedu kohalikele rahvatantsugruppidele osa võtta avaesinemisest olümpiaadii avamisel. Iga Los Angelese grupp sai sarnase kutse. Mõne päeva pärast tuli äraütlemiskiri. Baltlased ei tohi esineda avamisteremoonial. Ei ole lubatud. See tekitas suurt pahameelt. Kommunistid valitsevad meie üle vabal maal. Baltlased olid pahased. Jaak oli energiline advokaat, keda valiti olukorda lahendama. Baltlaste suur demonstratsioon. Ameerika ei tahtnud pahandust Venemaaga, nii jäime kaotajaks.

Aga see ei pidurdanud meie vabadusvõitlust. Asutati Balti ühing Baltic American Freedom League (BAFL). Ühiselt on jõud suurem. Korraldati ühiseid demonstratsioone, nõudsime Balti riikide vabastamist. Sõjavangide lahtilaskmist. Kontaktide loomine sõjavangidega. Saime kontakti Mart Niklusega. Lagle Parek käis Los Angeleses. Hiljem Kelam, Velliste, Madisson ja Niklus.

„Kui see tõesti nii on, siis oleks rõõm väga suur nii paljude aastate möödumisel taas mingite teadete saamisest. Kui aga see nii pole, siis ehk aitate otsida üles oma nimiku. Meie ei oska seda enam kuidagi teha. Mina isiklikult jään arvama, et olete seesama Valli, minu isa õde.” Ülejäänud kiri on perekonna elu ja saatused.

Noorem vend oli olnud Venemaal vangilaagris, tagasi tuli haigena ja suri. Vähemalt sai maetud kodumaa mulda. Kiri tuli kätte täpselt minu 70. aasta sünnipäeval.

Kirjutasin kohe, et olen tõesti sinu isa õde ja tahaksime teid külastada. Hakkasime luba taotlema ja järgmisel juunikuul saime loa. Pidime lendama Helsingi ja sealt sõitma laevaga Tallinna. Sugulased olid sadamas vastas. Võttis hulga aega kontrollist läbi saada. Jälleenägemis-

ne oli pisaratega. Järgmine paberite kontroll oli Tallinna vanalinnas. Küsiti, kus peatuskoht on. Ütlesin, et lähen Võrru. Selleks oli uut luba vaja. Minu vennapoja naine oli osav rääkija, mina ei tea, mis tema rääkis. Saime loa tunni aja jooksul.

Võrus oli jällenägemisrõõm. Kallistamist ja üksteise imetlemist, mis jäljed aastad on kellelegi jätnud. Järgnesid külaskäigud, igaüks tahtis meid kostitada. Võru linnas seda maja enam ei olnud, kus elasin. Sinna oli pomm kukkunud ja uut ehitust ei olnud veel ehitatud.

Vennapoeg elas Võru linna äärelinnas. Neljakordsed majad, ühtemoodi ühesugused. Lifti ei olnud, tuli jalutada neljandale korrale. Pakkidega üles minnes tuli poolel teel puhata. Tuli tähelepanelik olla, et mitte vale maja uksest sisse minna. Need majad olid kõik ühesugused.

Üle hulga aastate Eestis külaskäik oli elamus. Võrdlus: vaba maailm ja kommunism. Loodan, et kommunismi aeg on varsti läbi, et seda enam ei tule. Tõde ja õigus käivad käsikäes. Eestluse säilimine pikas perspektiivis oleneb sellest, kuidas suudame alles hoida oma identiteeti kui rahvas.

Taotlesime kahele tüdrukule loa saamist Ameerikasse kooli saamiseks. Load tulid. Tüdrukud olid aasta meil, viisin nad kooli ja töin koolist koju. Tüdrukutest on kasvanud noored naised. Ühel on kolm last, targad ja andekad. Töötab Lõuna-Eestis Krabi koolis. Tahab viia Krabi kooli esimeseks Eestis. Teise tüdrukuga ei ole kontakti.

Eesti rahvas on tugev rahvas, oleme üle elanud palju ja säilinud. Oleme tugevad kui tammed, paindume, aga ei murdu. Vanad kaovad. Alfred oli 97 aastat vana, kui jätsime jumalaga. Tema ütles, et mina elan niisama kaua kui tema. Et tema soovi täita, siis elan veel neli aastat. Olen 93. Näen veel Eesti õitseaga. Jõudu, Eestimaa! Paindu nagu tamm, aga ära murdu.

ABHAASIAST EESTISSE

INTERVJUU LOO AUTORIGA

Kirjutanud: Arnold Rutto

Vanus: 25

Pärit: Abhaasiast

Praegune elukoht: Tartu

Auhinnaline koht: Parima lõimumisloo auhind

Tulite kuue aasta eest Abhaasiast Eestisse. Kus end kodus tunnete?

Kui ma olen Eestis, siis see on mu kodu ja siin tunnen end nagu kodus. Kui ma käin Abhaasias, siis pole ka see minu jaoks võõras maa. Samas tunnen, et olen Abhaasias arengust maha jäänud ja paljusid asju ei mõista ega tahagi neid mõista.

Kui Eestisse elama asusite, kuidas Teid vastu võeti ja kas lõimumine oli lihtne?

Enamik inimesi suhtus hästi, aga leidus ka neid, kes otse ütlesid, et mis sa siia tulid. Minu jaoks ei olnud Eesti ellu sisseelamine keeruline, kuna keelt ma valdasin suhtlustasandil ja kombedki olid tuttavad.

Kas Teie hinnangul leidub sarnasusi teie olukorra ja praeguste põgenike olukorra vahel?

Ma ei saa end päris põgenikuks defineerida. Kui oleksin tulnud Eestisse 1990. a, siis oleks see definitsioon õigem. Tänapäevaste põgenike olukord maailmas on paraku väga erinev ja kui rääkida Aafrikast, siis nende olukord ei ole selline, nagu näiteks oli Abhaasias kuni 2005. a. Aasta, mida ma võin oma teiseks sünnipäeva-aastaks nimetada. Aasta, millal ma pääsesin sealt. Enne seda oli riik enam kui kümme aastat blokaadis ja sealt polnud lihtsalt võimalik välja sõita ega ka kuhugi minna. Polnud passe ega muid dokumente, mida oleks kas või üks riik tunnistanud. Euroopa oli unustanud, Venemaa ei soovinud sellega tegeleda kuni hetkeni, kui mõistis, et sellest nn riigist võib tulevikus saada hea oas, mida võib enda kasuks ära kasutada.

Millist abi peaks põgenikke vastu võttev riik pagulastele võimaldama?

Nagu eelmises vastuses ma juba mainisin, et olukord on erinev, siis ka osutatud abi peab olema erinev. Keele õpetamine ja kohaliku kultuuri tutvustamine on minu meelest kõige suurem abi, mida riik pagulastele osutada võib.

Mis te arvate, kas Eesti on hea koht immigrandidele uue elu alustamiseks?

Minu jaoks on Eesti parim koht, kus ma sain oma õpinguid alustada ja tööd teha. Olen kuulnud ja tean inimesi, kes tulid muudest kultuuridest ja nende kohanemine kohaliku eluga võttis palju aega ja mõned ka loobusid sellest. Nendele tundus see liiga keeruline, samas võib-olla nad ei soovi pingutada, et saavutada midagi. Kuna ise olen palju aastaid elanud lõunamaal, siis mõistan väga hästi sealsete inimeste mentaliteeti ja suhtumist elusse.



Arnold Rutto

ELUKOGEMUS, OOTUS JA LOOTUS

ARNOLD RUTTO

Kas tulla Eestisse või mitte, polnud minu jaoks kunagi küsimus, kuna lapsepõlvest peale teadsin, et kunagi saabub see päev, millal ma astun oma esivanemate Isamaale. Selleks, et see teoks saaks, ootasin ma palju aastaid.

Olen sündinud maal, mida võrreldakse maapealse paradiisiga, tõepoolest - ümbritseva looduse poolest on see nii. Kohas, mida võiks nii juriidiliselt kui ka ajalooliselt eesti enklaaviks nimetada. Sulevi ja Salme külade ühed loojad olid ka mu esivanemad, kes koos rahvuskasvatusega ehitasid omal ajal üles Kaukaasia kuulsamad väliseestlaste kogukonnad.

Üles kasvasin ma tavalises väliseestlaste perekonnas. Lapsepõlves olin palju aega koos vanaemadega, kuna mu vanemad olid hõivatud tööga. Tänu oma mõlemale vanaemale olen kasvanud välismaal eestlaseks!

Arvan, et mul oli õnnelik lapsepõlv kuni viienda eluaastani, siis tuli enam kui 10 aastat kestnud vaesus, nälg ja blokaad...

Paljudele tänapäeva noortele ja ka minu eakaaslastele on see võõras tunne. Kuid olen õnnelik, et sain kasvada teises kultuuriruumis, mille kaudu õppisin tundma ja väärtustama oma vanemate keelt ja kombeid.

Vanaema rääkis mulle Eestist palju ja suurem osa raamatuid meie raamatukogus olid eestikeelsed. Minu jaoks kaugel põhjas asuv Eestimaa oli võrreldav muinasjutulise kuningriigiga, millesse paljud lapsed usuvad ja loodavad kunagi selle loo osaliseks saada. Samuti oli see unistus ka minu jaoks. See oli ainuke, millele ma lootsin ja millesse uskusin, nii sõjaajal kui sõjajärgsetel aastatel.

Vanaema võrdles Abhaasia-Gruusia kodusõda Teise maailmasõjaga, kuid esimene oli tema jaoks emotsionaalselt raskem, kuna ta nägi pealt, kuidas tema lapsed ja lapselapsed pidid seda üle elama.

Minu arvates polnud kodusõda nii kohutav kui sellele järgnenud blokaadiaastad. Kuigi Abhaasia asub mandril, tundus palju aastaid, nagu elaksin ma saarel. Saarel, kust paljud üritasid põgeneda ja vaid üksikutel see õnnestus. Saarel, kus inimeste parema elu lootuse tuluke põles aina väiksema ja väiksema leegiga.

Abhaasia-Venemaa piiripunktis seisis tuhanded inimesed ööd ja päevad järjekorras, et Venemaal kaupa müüa ning saadud raha eest oma lastele toitu tuua. Järjekorras, kus inimesed surid ja sündisid. Järjekorras, mis sundis inimesi olema „seadusekuulelik” riigis, kus seaduseid ei eksisteerinud. Jah, seadused olid tõepoolest paberil, kuid kehtisid vaid siis, kui juhtiv etniline eliit kasutas neid omi hüvesid ja õigusi kaitstes. Teiste rahvuste esindajad aga pidid lootma helgemale tulevikule või põgenema mujale.

Kooli läksin eksiilis (1992-1993 Nižni Novgorod, Venemaa), kuna kodumaal oli siis sõda, mistõttu meie pere lahkus riigist. Olles nii kaugel Abhaasiast ja ka Eestist, tekkisid nii keelelised kui ka kultuurilised raskused. Eestit kajastati Vene massimeedias negatiivselt, mille tagajärjel saime mina ja minu õde koolis peksa, kuna olime ainukesed eestlased koolis. Kaklesime iga päev koolis vene lastega. Meie nn opositsioon oli veel liikmeid: üks juudi poiss ja mustlasest tütarlaps. Vanemad mõistsid, et see ei või lõpmatult kesta.

Sõja lõpupoole, aastal 1993, sõitsime tagasi Abhaasiasse ja siis läksin Sulevi algkooli (1993–1998). See oli tõeline paradiis Vene kooliga võrreldes.

Keskooli ajaks kolisin tädi juurde Salme külasse (1998–2004). Kasvada oli tädi juures tore, kuna mul oli rohkem vabadust ja iseseisvust. Samas keskkoolis töötasin hiljem ka õpetajana (2004–2005). Töö ajal käisin ka Gagra kolledžis õigusteadust õppimas.

Kuna mu kodumaa oli majanduslikus ja poliitilises blokaadis, siis polnud võimalust riigist välja pääseda ning ma ei saanud kohe pärast kooli lõpetamist Eestisse tulla.

Alles 138 aastat hiljem, kui mu esivanemad olid Arusaare vallast Viljandimaalt Liivi kubermangust lahkunud, saabusin ma Eestisse. See, mis oli kunagi mu lapsepõlveunistus, sai teoks.

Eesti võttis mind Tallinnas vastu detsembrikülma ja tuulisega ilmaga. Oli -8 kraadi, mis tundus tollal kohutavalt külm. Astunud maha Moskva-Tallinna rongilt, tegin sellepärast vanaemale kohe ettepaneku sõita tagasi koju. Hiljem kogesin ka -25-kraadist külma, aga see ei tundunud enam nii hirmus.

Esimeste muljetena Eestist meenub üllatus, kui sarnane ja samas ka erinev oli Eesti võrreldes selle muinasjutulise riigiga, millest vanaema mulle lapsepõlves nii palju rääkis. Ilus ja samas külm. Inimesed viisakad ja samas väga suletud. Kõik, mida tundma õppisin, ei olnud mulle väliselt võõras. Mul ei tekkinud kunagi tunnet, et olen siin võõras, isegi kui mulle seda öeldi otse näkku. Ma ei tundnud, et ma olen siin esimest korda, pigem, et ma olen tulnud siia, kus kunagi elasin. Ma tulin tagasi.

Ei tea, kas põhjuseks oli ajalooline mälestus, mida mu vanemad kandsid läbi põlvkondade, või minu oskus kiiresti kohaneda, või emakeele ja kultuuri tundmine lapsepõlvest saadik. Sain aru, et minu tulevane elu on seotud Eestiga.

See, millistena ma nägin mõningaid oma eakaaslasi, üllatas mind ka. Kuid mitte et nende maailmatundmine oleks olnud õige või vale, vaid sellepärast, et nende eluväärtused ja põhimõtted olid ja on vastuolus minu omadega. See, mis on mõne jaoks elu eesmärgiks, on minu jaoks hoopis vahend, millega eesmärk saavutada. Olen endale püstitanud elueesmärgiks saada kogemusi, mida teistega hiljem jagada, hoida ja arendada suhteid lähedastega, armastada ja olla armastatud.

Abhaasias elatud aastad on oluline osa minu elust. See on osa, mida ma kunagi ei unusta, mida ma kunagi ei taha uuesti kogeda, mille eest kaitsen elu hinnaga oma lapsi ja lähedasi.

Kui minult küsitakse, kas ma tahaksin seda unustada, siis ütlen: ei! See teeb mind tugevamaks ja annab mulle selge pildi, milline elu ei peaks olema. Kogemus, mis paneb mind mõtlema ja väärtustama kõike, mis on Eestimaal olemas, kuid mille juurest nii paljud üritavad põgeneda, kõike seda, mida nimetame emakeeleks ja kultuuriks.

Et mõista, mis on ühe eestlase jaoks Eesti, peab ta käima välismaal, kuid vaatama mitte ainult sinist taevast, kuuma päikest ja rohelist muru, vaid ka seda, milline võib olla tema laste tulevik, milline võib seal olla elu 10, 20 või 50 aasta pärast.

Seda meie ehk ei oskagi ennustada, aga kunagi pole hilja tagasi pöörduda ja tulla oma esivanemate kodumaale. Tähtis on, et oleks siiski ka neid inimesi, kes hoiaksid Eestimaad nii kaua, kui meid siin pole.

Mõistan neid, kes lahkuvad Eestist mitte selle pärast, et otsivad uut ja põnevat elu, vaid sellepärast, et soovivad anda oma lastele paremaid elutingimusi. Mõne arvates pole need Eestis piisavalt head, kuid nendel puudub kogemus, mis on minu perel. Mõistan, kuna ka minu vanematel, kes lahkusid omal ajal Eestimaalt, oli eesmärk anda oma lastele parem tulevik. Paraku ei osanud keegi nendest arvata, et see vabadus, mida minu esivanemad enam kui sajand tagasi nii ihkasid, muudab ühel hetkel nende järeltulijaid enam kui kümneks aastaks pantvangiks.

Reisides ja elades mõnda aega uuesti väljaspool Eestit, unistan väga mulle nii armsaks ja kalliks saanud Tartu linnast, rohelisest ja palavast suvest, kuldsest ja vihmases sügisest,

jõulukaunist ja lumerohkest talvest ja kõikidele lootust andvast kevadest, kõigest sellest, mis on muutnud mu elu, ja kõigest sellest, mida ma enda eluks nimetada võin. Tänu Eestile on mul see kõik olemas.



Salme Küla

Lilli Angelshtok, vanaema





Reiljan, vanaema

AUSTRALIASSE

INTERVJUU LOO AUTORIGA

Kirjutanud: Inno Salasoo

Vanus: 82

Pärit: Tartust

Praegune elukoht: Austraalia

Kui tihti käite Eestis ja millal viimati Eestit külastasite?

Eesti taasvabanemisest saadik (1991) olen käinud Eestis 49 korda. Viimati tulin Eestisse 27.09.2011. Aastal 2012 on kavas kaks külaskäiku.

Kui tihti teiste eestlastega kohtute ja kas tunnete, et eesti traditsioonid mõjutavad Teie elu?

Olen koos oma eesti naisega iga päev. Teisi eestlasi kohtan keskmiselt 2-3 korda nädalas.

Kuidas kohalikud omal ajal Teid kui sõjapõgenikku vastu võtsid?

Kõiki koheldi sõbralikult, kes oskasid või püüdsid kõnelda inglise keelt.

Kas uue kodumaa ühiskonda oli lihtne sulanduda? Juhul kui mitte, siis milliste raskustega kokku puutusite?

Ma pole kunagi püüdnud austraallastega seltskondlikult läbi käia. Üksikjuhtudel, kui see oli vältimatu, koheldi mind sõbralikult.

ELU UUEL KODUMAAL

INNO SALASOO

I. TEELEASUMINE

Suur Reede, 15. aprill 1949. Astun pika sammuga üle väljarännulaagri õue veoauto poole - esimene lüli pikal teekonnal Austraaliasse.

Mida ma tunnen, on minult küsitud hiljem toda päeva meenutades. Hirmu, seiklushimu, kõhedust...?

Ei, mitte ühtki neist! Mitte midagi. Otsus on tehtud, arvestades kõiki asjaolusid. Tulgu, mis tuleb - sellega tuleb harjuda, nii hästi kui võimalik. On ju selliste teekondade algust tundmata tulevikku - tumedasse või heledasse - kogetud varemgi: lahkudes Tallinnast sõjaaegsele Saksamaale, põgenedes pärast sõja lõppu Sudeedimaal läbi metsade läände ainult seljakoti ja väikese käsipakiga, ja ka olles jõudnud Lääne-Saksamaale UNRRA/IRO kaitsva tiiva alla, oli DP-laagri iga kolimine järjekordne samm tundmatusse. Niisiis - oled immuniseerunud, blasbeerunud. Ei või isegi öelda, et ootusärevuses uudishimulik. Ei, lihtsalt oled.

Austraalia - tundmatu maalahmakas kusagil kaugel. Sõber oli sinna asunud 15 kuud varem, mu vanem vend kaheksa kuud enne mind. Nende vähestest kirjadest ei piisanud selle suure saare tutvustamiseks, ammugi mitte sealsete eluviiside kirjeldamiseks. Niisiis: ela päevast päeva ja ära muretse homse päeva eest!

II. AUSTRALIA - KÕIKIDE VÕIMALUSTE MAA

25. mai 1949. Siin ma nüüd olen - Austraalias, kus kõik teed edasijõudmiseks on avatud! Vaja ainult püüdlük olla!

Adelaide'i sadamas laeti meid rongile, mis viis meid parkümmend miili eemale Woodside'i endisesse sõjaväelaagrisse, kus toit ja voodikoht olid garanteeritud, kuni leitakse meile sobivad töökohad. Olime ju alla kirjutanud lepingule, et prii reisi eest töötame kaks aastat seal, kuhu iganes meid määratakse. Varem saabunud oli selline laagrielu kestnud 2-3 nädalat; Austraalia siseprobleemide tõttu jäime meie sinna 11 nädalaks. Kuid elul polnud viga. Kõik oli prii, saime ka taskuraha. Mõned mehed käisid ümbruskonna taludes tööl ja teenisid nii lisaraha. Laagris oli oma raamatukogu. Olin pisut üllatunud, leides säält raamatu „*The Moonlit Way*” („Kuuvalge tee”), mis kirjeldas iirlaste vabadusvõitlust inglaste vastu. Siin valitses sõnabadus, ajalugu vaadeldi igakülgsest. Ainult hoiatati meid inglise keele tunnis, et seltskonnas mitte rääkida usust ega poliitikast. Laagrit külastasid mitmed noorte ja ka mitte-nii-noorte grupid Adelaide'ist, tutvustades meile austraallaste eluviise. Anti mõista, et oleme teretunud nende organisatsioonidega ühinema.

Augustis viidi mind koos kahe teise eestlasega ja ühe leedulasega tööle osariigi kagunurka Mount Gambieri lähedale saeveskisse. Jälle oli majutus sealtpoolt; toidu eest pidime ise hoolitsema. Kuid sealt möödusid liinibussid kaheksa miili eemale Mt Gambieri linna, kust tegime igal laupäeval nädala moonna sisseostud. Sisserännumeti kaudu saime osta villaseid

tekke nii soodsa hinnaga, et teised saeveski töötajad - austraallased - palusid meid sama hinnaga tekke ka neile osta. Miks mitte?

Töö kestis viis päeva nädalas; laupäeva hommikul sõitsime bussiga linna, lasksime sisseostud viia bussijaama ja läksime ise kinno. Päevane etendus kestis parajasti nii kaua, et lõppes parajal ajal pärastlõunase bussiga tagasisõiduks. Pühapäeviti käisime jalutamas. Pidasin elavat kirjavahetust sugulaste ja sõpradega. Mu vend Nony, kes töötas Sydney lähedal Uus-Lõuna-Walesi osariigis raudteetöölisena, sai korraldada nii, et ka mina võisin tema töögrupiga liituda. (Tavaliselt ei soodustatud töölepinglastel ühest osariigist teise asuda, kuid minule tehti erand.) Nii kestis mu elu saeveskitöölisena vaid kolm ja pool kuud. Novembri lõpupoolel sõitsin kahe bussi ja kolme rongiga Sydneysse.

Nony töörühm, kes iga paari kuu järel asukohta vahetas, asus sel ajal Orange'is, Sydneyst ligi 200 miili läänes. Enne sinna minekut käisin läbivaatusel, millest on meeles vaid see, et mulle muretseti uued prillid ning nenditi, et ma pole värvipime. (Seitse aastat varem olin Tallinnas saanud prillid, mida ma aga peaaegu kunagi ei kandnud.)

See töörühm töötas kõrgepingeliini ehitusega Lithgow's asuva raudteevalitsusele kuuluva jõujaama toodangu levitamiseks. Orange'i lähedal langetati puid liini sihilt; veebruaris kolisime Sydneyle veidi lähemale Wallerawangis, kus kaevati postide auke ja aprillis asusime Sinimägede- (Blue Mountains) nimelise platoo harjale Belli, kus vedasime juba püstitatud postide tippu maaühenduskaablit. Töötati paarides. Rühmas oli eestlasi, lätlasi, leedulasi, poolakaid, ukrainlasi, tšehhe; ma ei tea, kas peale eestöölise ka austraallasi oli. Minu paariliseks sai endine Pärnu apteeker Bernhard Parv. Kui olime Wallerawangis, ilmus teadetetahvlile teade: vajatakse kahte laboriassistenti raudteevalitsusele kuuluvasse White Bay jõujaama Sydneys. Vajalik küpsustunnistus. Arutasime Parvega asja ja andsime sooviavaldused sisse. Ning juunis 1950 asusimegi laboritööle. Minu esimene päev keemialaboris oli 13. juuni.

Parvel polnud mingeid lisatingimusi. Mina pidin minema tehnikakolledži öhtukursusele - kas kolm aastat kolm öhtut nädalas laboriassistendi tunnistuse saamiseks või viis aastat neli öhtut nädalas keemikudiplomi omandamiseks. Valisin viimase.

Austraalias ühtib õppeaasta kalendriaastaga. Tol ajal koosnes õppeaasta kolmest trimestrist (*term*). Minu DP-laagrist saadud eesti gümnaasiumi lõputunnistus loeti küllaldaseks, et asuda tehnikakolledži diplomikursusele. (Ühe kreeklase küpsustunnistus ei rahuldanud kolledži nõudeid.) Alustasin öhtuõpinguid märtsis 1951. Kui läksin veebruaris 1952 end teise aastasse sisse kirjutama, nägin registreerimislehel templit „New South Wales University of Technology”. Keemia diplomikursus oli üle viidud ülikooli alla. Nii sai minust üliõpilane. Omandasin tehnikakolledži diplomi detsembris 1955, bakalaureusekraadi (*B.Sc.*) aprillis 1957 ja doktoreerusin vahepeal nime muutnud Uus-Lõuna-Walesi ülikoolis (University of New South Wales) orgaanilises keemias aprillis 1963. Et ma polnud anglosaksi tõugu, polnud mingiks takistuseks.

Järgnesid paar aastat erafirma (Alginates Australia) uurimislaboris, kaks ja pool aastat UNSW patoloogiakoolis kui *Research Fellow*, siis aasta haigla laboris ja alates juulist 1968 olin tagasi orgaanilise keemia osakonnas, alguses kui *Senior Tutor* ja hiljem kui lektor.

Kaua aega valitses riigiasutustes ja ülikoolides nõue: kes saab 60 aastat vanaks, peab päevapealt erru minema; erilise soovi korral võib veel aasta kaupa ajutise töötajana edasi töötada. Kuid siis tõstis pead ähvardav termin „diskriminatsioon”. Mingi seadus keelas diskriminatsiooni mitmel põhjusel, nende seas ka vanuse pärast. Nii elasin oma 60. sünnipäeva rahulikult üle. Läksin erru reedel, 13. novembril 1992, jättes ülikooli maha lõpetamata fütokeemilised uuringud.

Niipalju kutsetööst. Kuid muu elu?

NSW raudteetöötajatel, kellega liitusin novembris 1949, oli igaühel oma „kodujaam”, kuhu sai igal nädalavahetusel tasuta rongipileti. Kõigil selle töörühma poistel oli kodujaamaks Sydney. Minagi võtsin endale sama. Sydneys oli juba 1940. aastast saadik Eesti Maja, kus peeti

aktusi, kultuurilisi üritusi ja ka pidusid. Augustis 1949 oli hakanud ilmuma nädalaleht Meie Kodu. Selle kaudu olin kursis eestlaste üritustega. Ühinesin eesti skautlipkonna vanemskautide ringiga ja eesti üliõpilaskonnaga. Ning leidsin endale eesti naise, kes mulle tõi kolm last. Kolm eesti last - sest tänu meie (ja mu ämma) ühispingutusele oskasid kõik kolm eesti keelt sõnas ja kirjas, enne kui nad viieaastaselt peaaegu umbkeelsena Austraalia kooli läksid. Elu läks edasi, lapsed sirgusid, kuid ükski neist ei tundnud erilist sidet Austraaliaga. Kaks neist doktoreerusid Ühendriikides (üks elektriinsenerina, teine psühholingvistikas) ja tütar isegi abiellus amiga. Mõlemad pojad leidsid aga eesti naise; üks elab nüüd Ameerikas, teine Rootsisis.

Siin olen üle 30 aasta kaasa töötanud EELK (ilma punktideta! - sest punktid oleksid lugupidamatuse avaldus eesti keele reeglitele) Sydney Jaani koguduses - nõukogu liikmena, organistina ja vajaduse korral õpetajat asendades: seni olen „sõnakuulutajana” pidanud Sydneys 22 jumalateenistust.

Tööst eesti ühiskonnas (laulukoorides, arhivaarina, metsaülikoolis jne) võiks veelgi kirjutada, kuid see ei puutu käesoleva essee teemasse.

III. AUSTRALIA - TAGURLIK PRIMITIIVNE KOLGAS

Ma ei tulnud Austraaliasse muude lootustega, kui et saan siin oma elu elamisväärselt ära elada, kuni saabub võimalus vabale kodumaale tagasi pöörduda. (Lootes, et see saabub õigeaegselt.) Nii polnud ma šokeeritud, kui nägin, et meetermöödustik polnud veel siia jõudnud, samuti ei allunud inglispärane rahasüsteem detsimaalsüsteemile. Pikkusmöödud olid toll (2,54 cm), jalg (30,48 cm), jard (91,44 cm) ja miil (1,609 km); raskusmöödud unts (28,35 g), nael (453,6 g), *stone* (6,35 kg) ja tsentner (50,8 kg); mahumöödud pint (0,568 l), kvart (1,135 l) ja gallon (4,54 l); rahasüsteem 1 nael (£) = 20 šillingit; 1 šilling = 12 penni. Kasutati ka *guinea*'d = 21 šillingit. Numbreid kirjutati omamoodi: üks oli vaid püstkriips; kui panid talle väikese lisajoone, loeti ta seitsmeks. Neljal pidi põikjoon ristuma läbi püstjoone, vastasel korral loeti ka see seitsmeks. Kümnenndmurru eraldamiseks täisarvust kasutati punkti, mitte koma. Ma ei mäleta, kas ka soojust mõõdeti vanamoodselt - Fahrenheiti kraadides. Siiski, kui suvel soojus tõusis üle 38 °C, räägiti sajakraadisest temperatuurist (100 °F = 37,8 °C).

Rahasüsteem moderniseeriti aastal 1966 (1 nael = 2 dollarit); miilid asendati kilomeetritega aastal 1974. Kunagi samal ajavahemikul võeti tarvitusele ka ülejäänud meetermöödustik.

Mis pole aga muutunud, on see, et riigiametnikud pole vastutavad oma sõnade eest, olgu need suulised või kirjalikud. Kuid sellest veidi hiljem.

Kui sõitsime rongiga Adelaide'i sadamast Woodside'i poole, nägin paljude majade tagahoove, kus ühe-perekonna-elamutele lisandusid roostetanud laineplekist putkad. Ma ei tea, kas need olid riistakuurid või käimlad, kuid kui hiljem kuulsin Adelaide'i nimetatavat väga ilusaks linnaks, äratas see minus imestust.

Ka Woodside'i barakid olid laineplekist, ehkki mitte roostetanud. Aga tuult ja talvekülma lasksid nad läbi. Mulle jätsid nad esimesel hetkel ajutiselt kokkuklopsitud majakeste mulje. Võib-olla peeti loomulikuks, et sõdurid peavad äärmiste temperatuuridega kohanema... Kuid peagi nägin, et ka Austraalia elumajades kardetakse rohkem kuuma kui külma. Samuti olid soojuse kartusel majade aknad väikesed ja toad hämarad. Jättis mulje, et toas ei harrastata lugemist.

Kui olin koos ülejäänud laevataie immigrantidega jõudnud Woodside'i laagrisse, toimus sääl järgmisel kahel päeval arstlik läbivaatus. Kohe alguses küsiti, kas keegi meist oskab inglise keelt, et tegutseda tõlgina. Mina andsin end üles. Mulle öeldi: „Sulle makstakse selle eest!”

Kuid kui läbivaatus lõppenud ja ma küsisin tasu, seletati vastuseks: kõik saabunud saavad töötatöölise abiraha 25 šillingit nädalas, millest 1 nael läheb ülalpidamiskuludeks ja 5 šillingit

taskurahaks. Kui keegi saab töö eest palka, peab ta selle järel kaks nädalat ilma tööta olema, enne kui ta uuesti abirahale kvalifitseerub. Seega poleks mul mõtet lubatud palka nõuda...

Kui mind määrati Mount Gambieri juurde saeveskisse tööle, anti mulle kaasa kiri minu nimega ja ametniku allkirjaga, milles oli mu nädalapalgana märgitud £ 6.16.0. Kuid palgapäeval selgus, et kuna olin alles 19-aastane, oli mu palk £ 4.15.6. Ei tähendanud midagi ametniku allkiri, kuigi ta oleks pidanud teadma mu vanust.

Mount Gambieri saeveski juures olid meie elamuteks 3 x 2 m suurused osmikud - kahe mehe peale üks hurtsik. Selles oli kaks nari ja ühes otsas tulease, mis ulatus „majast” välja-poole - jälle, et toidu valmistamise kuumus ei jääks „tuppa”. Lihttöölisel pole muud vaja, näis olevat ametlik seisukoht.

Kui olin jõudnud NSW osariiki ja ühinenud oma venna tööruhaga (kus muide mulle maksti täiskasvanu palka), elasime alguses Orange'is vennaga kahekesi ühes pansionaaditoas. Wallerawangis ja Bellis tuli elada telkides, kuid selleks ajaks olid meie vanemad Sydneysse jõudnud ja elasid äärelinnas nimega Hoxton Park varem Austraaliasse tulnud eestlaste juures. Nony ja mina saime igal nädalavahetusel priipileti Sydneysse, niisiis kujunes vanemate asukoht ka meile baasiks ja telgielu ei teinud muret. Ka mitte Wallerawangis, mis oli raudtee sõlmpunkt, kus ka öösiti toimus kaubavagunite ümberhaakimine (*loose shunting*): vagun lükati veerema, kuni ta jooksis teis(t)e otsa ja end automaatselt kinni haakis. Meie telgid olid roobastest vähem kui 10 meetrit eemal, kuid kahe nädalaga harjusin selle müraga nii ära, et see enam und ei seganud.

Tööle sõideti iga päev lahtises veoautos. Paari nädala pärast sain tuulest kõrvapõletiku. Läksin arstile, see kirjutas retsepti - ja apteegis võeti riulilt pudel, leotati etikett küljest ära ja asendati sildiga, millel ainult arsti juhendid, millal ja kuidas rohtu võtta. See oli mulle suur üllatus, kuna Eestis oli mu isal olnud apteek, kus igale retseptiravimile - olgu see vabrikus või kohapeal valmistatud - kleebiti külge signatuur ravimi koostisega ja arsti juhistega. Austraalias peeti patsienti rumalaks, kes ei tohi teada, mida ta võtab, vaid peab alandlikult täitma ettekirjutusi...

Kaitseks kõva tuule eest tõmbasin lahtisel veoautol sõites pähe suusamütsi ja selle kõrvad alla. Teised naersid, kuid häda ei anna häbeneneda. Ei saa seda muuta, milliseks oled loodud. Sama lugu oli päikesega: kui olin mõlema käe küünarvarred veriseks põletanud, hakkasin kandma pikki käiseid - sest ega ma oma eestlaslikust valgenahasusest lahti ei saa! Ka selle üle naerdi...

Austraallaste seltskonnast hoidusin teadlikult eemale. Mõned poisid teadsid rääkida, et kui hakkad austraalia tüdrukuga käima ja lähed teda ta kodus külastama, siis oled juba niisama hästi kui kihlatud. Austraalias oli (ja on) suur naistepuudus. Mäletan andmeid ühest Majasõbrast, et (vist 1937. a) rahvaloenduse andmeil olnud Eestis iga 100 mehe kohta 119 naist ja Austraalias 79 - need kaks ekstreemväärtust on meelde jäänud. Nii pole ime, et siinsed tüdrukud on poiste peale maiad...

Mina nende maiust ei rahuldanud. Ma ei kujutanud ette tundeelu võõras keeles. Niisiis, kui olin saanud eesti naise ja eesti lapsed ning võimaluse eesti ühiskonnas osaleda, siis olin eluga rahul. Olles 1962. a Austraalia kodakondsuse omandanud, tuli muidugi ka selle maa käekäigust osa võtta ja teadlik olla. Eespool mainitud sõnavabadus pole siin siiski täielik, nagu ka mitte tänapäeva Eestis. Ega kusagil nn läänemaailmas. Põhjust ei saa ma ka siin nimetada. Kuid seda teab igaüks.

Muigama ajas, kui 1990. a paiku peaminister Paul Keating nimetas Austraaliat „targaks maaks” (*clever country*). Kunagi 1950. aastatel olin telefonitsi küsinud mingist infopunktist, mis on Austraalias kirjaoskajate protsent, ja saanud väga pahase häälega vastuse: loomulikult 100%! Samal ajal polnud harulduseks ajaleheteated, kus möödaminnes nimetati, et üks või teine oli keskkooli lõpetanud, kuid ei oska lugeda... Ka käesoleval aastal (2011), kui Wiki-

pedia andmeil kirjaoskus Austraalias on 99%, on mul põhjust kahtlustada riigiametnike seas lisaks eespool mainitud vastutuse puudusele ka kirjaoskuse puudust. Või on nad lihtsalt laisad, et pole vastanud mu kolmele järelepärimiskirjale?

IV. „ÜKS IME-LI-II-NE A-SI...”

Nii jorutas Kristjan Lible „Kevade II” 5. peatüki alguses. Imelisi asju on Austraalias mitmeid. Asju - nähtusi, kombeid -, mis pole head ega halvad. Nad lihtsalt on, on imelikud ehk *à la* Lible - imelised.

Et päike käib vastupäeva, sinna ei saa midagi parata. See lihtsalt on nii. Samuti see, et kuu on teistpidi kõver. Kui kujutleme kuusirbi kõverusse ta näo, siis vaatab põhjapoolkeral kasvav kuu vasakule ja kahanev kuu paremale. Austraalias aga vastupidi. Mõned väidavad, et kui vannivesi välja voolab, keerleb ta äravooluaugu ümber siin teistpidi kui Euroopas. Ma kahtlen, kas keegi on seda teduslikult tõestanud, valmistades vannikorgi eemaldamiseks sellise riista, mis korgi absoluutselt vertikaalselt üles tõstab ilma mingit keerdu andmata. See selleks. Aga et jõulud Austraalias on südasuvel, see on vähendanud seaprae osatähtsust jõulutoitude hulgas.

Mis siin toitude osas veel imelik on - või oli? Hapupiima ei tundud ja poeipiima ei saadud hapendada, kuna see oli pastöriseeritud. Nüüd on „peenemate” nimedega kefiir ja jogurt küll poodidesse ilmunud. Angerjaid peeti madudeks; nendest hakati lugu pidama alles siis, kui eelmise sajandi keskel „uuseestlased” neid püüdsid ja „vanaeestlane” Arnold Lond neid suitutas. Mustale leivale vaadati põlgusega - nüüd on musta leiva mitmeid sorte kõikjal saadaval. Söögikombed? Üks populaarne aedviljakonserv oli (ja on) mündiga maitsestatud herned. Neid lisati lihatoitude juurde - nii lihtsais kui ka peenemates sööklates. Kuid kuidas neid söödi? Kahvli otsa võeti lihatükk ja kartulitükk ning siis asetati kumerale kahvliseljale herneid ja püüti kõike korraga suhu pista. Vahel see tõesti õnnestus... Teist kommet, mis osavust nõuab, märkasin alginaaditööstuses töötades sealses einelauas lõunatades, kus peeti rangelt kinni headest kommetest. Eine lõppes juustu ja kreekerbiskviitidega. Hoolikalt lõigati noa ja kahvliga viil juustu, asetati kreekerile ja seati teine biskviit peale, piinlikult hoidudes juustu sõrmega puudutamast - kuni hakati valmistatud hammustama: siis pudenesid kreekerid tükkideks ja tuli meeletult krabada nende ning juustu järele, et nad valesse kohta ei maanduks. (Võib-olla tehakse nii kõikjal, kus eine lõpeb kreekeri ja juustuga...)

Juba kohe Adelaide’i sadamas vagunisse istudes nägin silti, mis oli igas kupees: trahvid seaduserikkumiste eest. Neid rikkumisi oli umbes 10 ja trahvid ulatusid 2-10 naelani. Põrandale sülitamine oleks maksnud 2 naela, asjade aknast väljaviskamine veidi rohkem, samuti mittesuitsetajate kupees suitsetamine. Ei mäleta, millised „kuritööd” oleksid toonud 10-naelase trahvi. Minu reaktsioon oli: nii et vaata, palju sul raha on, ja siis vali, mida teha!

Eri osariikides olid raudtee roopapaari laiused erinevad: Lõuna-Austraalias ja Victorias 5’3,5”, Uus-Lõuna-Walesis 4’9,5”, Queenslandis veelgi kitsam. See polnud ime - eri kolooniad olid üheks liitriigiks ühinenud alles 26. jaanuaril 1901. Ma ei tea, milline oli tol ajal Lääne-Austraalia raudteede roopalaius. Praegu saab Sydneyst Lääne-Austraalia pealinna Perthi ja Victoria pealinna Melbournei sõita 4’9,5”-laiusel raudteel; raudtee NSW-Victoria piirilinnast Albury-Wodongast Melbourne’i on kolme roopaga, sobides mõlema osariigi rongidele.

Jalgpall. Eestis tähendab see, et palli lüüakse ainult jalaga, vahel ka peaga, kuid käega ei tohi palli puudutada keegi peale väravavahi. Woodside’is külastasid meid aga kaks „jalgpallimeeskonda” Adelaide’ist, kus üks mängija krabas palli kaenlasse ja jooksis vastaste värava poole, et palli lüüa läbi väravapostide ükskõik kui kõrgelt. Vastasmängijad läksid pallikandjale kallale palli ära kiskuma; kogu mäng näis olevat spordi nime kandev kaklus. Jalgpalli

nime kandvaid mängu, kus joostakse palli käes hoides, on vähemalt kolm. Õiget jalgpalli nimetatakse aga „soccer“.

Kui lapsed läksid kooli, tutvusime Austraalia koolide imelikkustega. Ametlikult on riigikoolid tasuta. Kuid tegelikult küsitakse säälsageli raha ühe või teise asja jaoks; kuigi maksmine pole sunduslik, jääks selle mittemaksmise puhul lapsele plekk külge. Vanemate koosolekuid ei peeta, neid asendavad „vanemate ja kodanike ühingud“ (*Parents and Citizens Associations*), mis korraldavad basaare koolile raha kogumiseks. Nii ka seal koolis (Berala Public School), kus meie kaks last käisid (kolmas oli veel liiga noor). Kogutud raha eest osteti maal (vist mõne Austraalia kunstniku oma), mis riputati trepikotta. Trepil ega trepikojas ei tohtinud aga keegi seisma jääda... Teine kord, kus mul sellise organisatsiooniga tegemist tuli, oli aastaid hiljem, kui mu lapsed teismelistena käisid keskkoolis (Chatswood High School). Kord oli keegi mingit pahandust teinud; õpetaja ei teadnud, kes oli süüdlane, ja jättis kogu klassi kinni. Siis polnud veel õpilastel mobiiltelefone, kuid sel ajal juhtus vahel, et lapsed ja ka teismelised langesid pervertide ohvriks. Nii ei teadnud vanemad, mis on nende lastega lahti, kui need õigel ajal koju ei tule. Kuid kui hakkasin ühingu koosolekul sellest rääkima, võeti mult sõna ära - mine räägi õpetajaga nelja silma all! Kuigi minu laps polnud ainus, kelle vanematele põhjustati muret...

Austraalia imelikkuste hulka võiks lugeda ka omapäraseid taimi, loomi, merelaineid jne, millest kõigist mõni võib olla ebameeldiv või isegi elukardetav. Kuid iga tundmatu olukord nõuab ettevaatust. Nii on elu!

V. KUIDAS SIIS ON ELU AUSTRALIAS?

Siia tulles teadsin, et peab rahul olema, tulgu mis tuleb! Tagasiteed ei olnud. Elu on näidanud, et mu sõbral, kes tuli siia 15 kuud enne mind, oli õigus, kui ta kirjutas: „Siin on palju head, aga on ikka SITTA kah!“ Minu kogemustest enam kui 62 siin veedetud aasta jooksul jääb ülekaal positiivsetele. Kuid XXI sajandil Austraaliasse asujatel poleks mult palju õppida, sest olud on tublisti muutunud. Õhtukursusi ülikoolis oli tublisti piiratud juba siis, kui ma 19 aasta eest ülikooliteenistusest lahkusin. Rahvastiku rassiline koosseis on muutunud värvilisuse suunas. Maal, mida veel 1960. aastatel võis nimetada laiskade paradiisiks, valitseb juba üle 30 aasta tööpuudus. Töökad inimesed jõuavad aga edasi - seda on näidanud mitmed eesti turistid, kes on siin illegaalselt töötanud nii hästi, et tööandjad on tahtnud neile tööluha ja elamisluba muretseda.

Ja miks nimetan ma Austraaliat ikka veel kodumaaks? Mul on kaks kodumaad. Eesti on see tõeline kodumaa. Kuid teine - alguses ajutine, nüüd aga kestma jäänud kodumaa - on mind pehmeks teinud: ma ei suuda ette kujutada alatist elu talvises Eestis libedate teedega. Lisaks ei tahaks ma üldse enam kolimise vaeva näha, ka mitte kõrvalmajja. Mulle piisab kodumaa Eesti külastamisest - seni kui tervis ja rahakott lubavad. Niisiis - järgmise korrani!

PEREKONNA PÄRAND, EMA SÕJAMÄLESTUSED

INTERVJUU AUTORI POJA, MIHKEL ORAVAGA

Kirjutanud: Frieda Orav

Sünniaeg: 1908-2004

Pärit: Pääsküla

Viimane elukoht: USA

Miks otsustasite võistlusest osa võtta?

Võtsin võistlusest osa oma venna õhutusel, kes veedab Eestis igal aastal 4 kuud.

Kui tihti Te Eestit külastate ja millal viimati Eestis käisite?

Viimati käisin Eestis 1994ndal aastal.

Kui tihti kohtute Te teiste eestlastega ja kas tunnete Eesti kommete mõju oma elus siiani?

Minu raamatupidaja on eestlane.

Millist abi saaksid ja peaksid pagulastele Teie hinnangul pakkuma kohalikud elanikud?

Kõik sõltub sellest, millise pilguga inimkonnale vaadata - näiteks - paljudele Aafrika riikidele on osutatud abi nii kaua kui mina olen elanud, ja kauemgi. Selle abi ainus tulemus on, et aina suurem arv harimata isikuid saab võimaluse endale järglasi kasvatada - vajades seeläbi aina suuremat abi. Vastus peaks olema pakkuda haridust, mitte toitu.

1950.a immigrerusime
Rootsi.



KODUMAALT LAHKUMINE 20. SEPTEMBRIL 1944. A

FRIEDA ORAV

Elasime viimastel aastatel kahepaikselt. Talviti rohkem Tallinnas venna Arturi ostetud korteris, ülemisel korral, ja soojal ajal Pääskülas vanemate juures. Seal elasin enne abiellumist ka umbes 13-14 aastat.

Olime peale venelaste 9. märtsi õhurünnakut Pääskülas, sest meie korteri aknad olid pommiplahvatuses maja ees, lõhutud. Toad olid prahti täis. Vaakumiga olid kõik esemed kappidest välja tõmmatud, peeglid ja klaasasjad lõhutud ja korter nägi välja kui prahikast. Ise olime pommitamise ajal keldris. Ka seal olid aknad eest ära, aga pomm kukkus maja teisele poolele. Hea, et meil kõigil talveriided seljas olid.

Keldris, panipaigas olid meil Miki kelk ja lapsevanker. Kaks kolmandikku linnast oli purustatud ja väljapõletatud ning rongid ei käinud. Lumi oli maas. Toad olid külmad. Aknaid ei olnud ees ja prahti olid kõik kohad täis.

Victor võttis Mihkli kelguga ja mina võtsin Kalle vankriga ja nii kõndisime 14 kilomeetrit jala Pääskülasse.

Pääskülas elasime üle poole aasta. Victor käis vahel linnas korterit puhastamas ja sai ka uued aknad ette pandud. Kord käisin ka seda segadust vaatamas, aga mul hakkas nii halb, et pidin sealt ära minema ja jälle Pääskülla kõndima. Teel tulid tuttavad vastu ja ütlesid, et olen surma nägu. Mu süda oli sel korral väga vilets ja selles kõiges olid Vene kommunistid süüdi, sest just siis, kui Mihkel sündis 1940, siis marssisid need (keda rahvas „Röövlid omavahel“ nimetasid) haigemajast mööda oma punaste lippudega. Kõik teadsid, mis meil nüüd ees seisab. Ei olnud süüa endale ega lapsele. Võõrad peremehetsesid ja pidi rahul olema selle piskuga, mida sulle anti. Läksin küll peale Miki sündimist oma uude korterisse, mida enne haiglasse minekut sisustasime tuliuue, Victori joonistuste järgi tehtud mööbliga ja ilusa, väikese lapsega, aga paari päeva pärast viidi mind haiglasse tagasi, sest süda pidi üles ütlema. Laps tuli muidugi minuga kaasa. Seal olime jälle paar nädalat.

Varsti viidi Victor Venemaale kogu Eesti sõjaväega ja mina kolisin vanemate juurde tagasi. Asjad said naabri kojamehe tühja majasse hunnikusse laotud.

Victor oli mõnda aega Vene sõjaväega Venemaal ja sattus sakslaste kätte vangi. Vangi-laagris Königsbergi juures oli ligi 9 kuud. Kui ta sealt vabastati, siis pidi allkirja andma, et ta Saksa sõjaväes teenib. Kui ta vangilaagrist tagasi tuli, siis ei tundnud teda algul ära, sest ta oli nii väikeseks jäänud nagu mõni 10-aastane poiss. Väike seljakott oli ka seljas nagu vanasti ranitsad ja see jättis täitsa väikese koolipoisi mulje. Paha lugu oli, et meil ei olnud midagi talle süüa anda, et ta kosuks. Meil oli ainult juurvilja. Ei liha ega kala. See oli vist märtsikuul, kui ta koju tuli.

Paari päeva pärast pidi Saksa sõjaväe asutusse registreerima minema, kust siis ka riided anti jne. Olid väga rasked ajad.

Nüüd saadeti teda venelaste vastu rindele, kus ta küll väga kaua ei olnud. Sai kuuli läbi öla, kopsu ja seljast välja. Hiljem töötas Tallinnas julgeolekupolitseis. Vahel pidi ka töökohal ööbima, nii et ei näinudki teda palju. Vahel ööbis ka linnas Arturi korteris.

Et väga tihti Tallinnat pommitati, siis ei julgenudki ma lastega seal olla. Saksa okupatsioonil ajal sündis ka Kalle, arsti soovitusel järele. Ta arvas, et see on minu tervisele vajalik.

Sel ööl, kui see suurem 9. märtsi õhurünnak oli, juhtusingi lastega linnas olema. Victor oli ööseks töökohta jäänud. Tuli alles siis koju, kui esimene pommitamise laine üle käinud oli. Hea, et jõudsin parajaks ajaks keldrisse, kojamehe korterisse. Enne pommitamist lasksid venelased valgustused, mis nägid välja nagu jõulupuud, õhku.

Kui Victor koju sai, siis läks ta tuppa ja nägi, et aknad on eest ära. Tahtis kohe talveraamid ette panna, mis eeskojas seisid. Tuli enne meie juurde, aga siis hakkas uus pommitamine. Keldriaknast nägime naabrite majade põlemist ja pommid langesid ikka viis tükki üksteise järgi. Väike vaheaeg ja jälle: üks, kaks, kolm, neli, viis.

Peale rünnakut kõmpisime kelgu ja vankriga lastega 14 kilomeetrit Pääskülasse.

Kui olime juba üle kuue kuu, suve läbi Pääskülas olnud, siis Victor tuli 19. septembri õhtul oma sõjaväeosa juurest ja rääkis, et nendel on käsk homme hommikul marsikorras Pärnu poole minna.

Pakkisin tema seljakoti. Lisasin ka foto meie väikesest perekonnast. Saatsin teda jaama. Ta ütles, et tal tuleb võib-olla edasi Saksamaale minna ja et mina mingu ka sinna tema õe Maraga, kes lubanud laevaga minna. Mina ütlesin, et mina oma kahe väikese lapsega ei lähe kusagile.

Järgmisel hommikul, kui parajasti, vast kella 7 ajal, voodist tõusin ja veel riidesse pannud ei olnud, nägin läbi õhukese kardina, et üks mees kõnnib maja poole. See oli Victor, kes mulle järele tuli, suur krusatäis inimesi oli värava taga ootamas. Tema tuli ja rääkis, et läheme Tõstamaale, ühe sõduri sugulaste talusse, kuni segased ajad mööduvad. See oli ainult tema ettekääne, et mind kaasa viia ja emale oli see jutt ka vastuvõetavam.

Ma ei mõistnud äkki endale aru anda, mida teha. Panin kaks kleiti üksteise peale selga, talvemantli peale ja müts pähe. Lastele ka ema tehtud vateeritud palitud selga ja soojad mütsid pähe. Mihklil olid väga ilusad uued vildikud ja Kallel olid venna väikeseks jäänud saapad.

Emal enamasti pakkis. Temal oli üks väljaõmmeldud pleed, puldanist, millel rihmad ümber käisid ja käepidemed küljes. Sinna ta pani mitmed tekid, padjad ja ka riideid. Ühe kohvritäie pakkisin ise, mis kiiruga kätte sain.

Emal oli väga suur mure laste pärast. Varus meid mingi jooginõuga ja pani kaasa riidest koti täie kaerahelbeid ja piimanõutäie pohlakeedist. Victor kandis pakid ja mina võtsin lapsed ning kõndisime värava poole. Emal ja isa saatsid meid pisarsilmis. Jätsime jumalaga, teadmata, et see viimane kord neid näha oli. Emal ütelnus jäi eluks ajaks meelde minule ja mõneks ajaks ka Mihklile. Ta ütles: „Saate mulle pilvedega vahel tervitusi!“

Mitu kuud hiljem, kui olime juba Saksamaal ühes külas ja olime nelja-aastase Mihkliga mäenõlvakul tee jaoks kibuvitsamarju noppimas, siis nägin, et poiss seisab hulk aega ja vaatab taeva poole. Küsisin: „Mida sa seal vaatad?“ Vastus oli: „Ma saadan oma vanaemale pilvedega terviseid“. Seda soovitas ema teha jumalagajätmise juures.

Värava taga krusas oli umbes 10 inimest, kes istus paki peal, kes seisis püsti. Victor läks ka taha. Meile oli ta varunud koha autojuhi kõrvale, kus oli soe ja tuulevari. See sõit ei unune küll kunagi.

Pärnu maantee oli jalakäijaid ja sõidukeid täis. Sõit läks väga aeglaselt selles segaduses. Õhutupoole jäime vähe (vist ühe vana kõrtsi juures) peatuma. Läksime sisse ja saime vist midagi süüa ka (ei mäleta õieti). Aga olime seal mõnda aega. Kui Victor välja vaatama läks, kuidas edasisõiduga on, siis selgus, et auto akumulaator oli ära varastatud. Ei tea, kust ta paari tunni pärast uue sai, ja sõit läks edasi.

Õhtul, poolpimedas jõudsime Pärnusse ja saime ühe sõduri sugulaste juurde öömajale, kus lastele madrats elutuppa maha pandi. Victor läks oma meestega ühte naabermajja nõu pidama. Teadsin kohta, kus ta oli.

Istusin toolil laste juures ja tukkusin vist vähe. Kui silmad avasin ja vaatasin, kus lapsed ühe valge lina all olid, siis paistis minu unistele silmadele, et lina oli vereprintsmeid täis. Selgitasin silmi ja vaatasin lähemalt. Need olid lutikad, suured, täissöönud. Keerasin lina nurkadest kokku ja läksin õue ning raputasin need majast eemale maha. Siis otsisin Victori üles. Ta tuli ka meie juurde ja nii istusime, kuni valgemaks läks. Siis tema käis sadamas. Tuli tagasi ja rääkis, et sadamas on palju laevu, mis inimesi evakueerivad, ja rääkis, et Pärnu on venelastest ümber piiratud, umbes 25 kilomeetri kaugusel.

Victor võttis jälle pakid ja mina lapsed ja minu käevarrel oli alati turulkäimise võrgus tarviline pott lastele. See oli väga tähtis asi. Lapsed olid harjunud seda tarvitama ja küsima, kui neil seda vaja oli. Kordagi ei tehtud sel põgenemise ajal pükse märjaks.

21. september 1944, kui Victor leidis laeva, mille pardale minna kavatses ja juba trepi mööda üles minema hakkas, siis kuulsime, et laevalt hüüab üks naise hää: „Mu poeg, mu poeg!“ See oli Victori ema, kes koos isaga ühe veomasinaga Rakverest Pärnu tulnud olid.

See oli küll ilmaime, et nendega seal kokku saime.

Mõne tunni pärast hakkasidki laevad (neid oli seal umbes kümne ümber konvois) liikuma. Kui pimedaks läks, siis tehti mitmetunnine peatus. Kustutati kõikidel konvois olevatel laevadel tuled, sest kardeti venelaste pommirünnakut.

Hommikul 22. septembril jõudsimme Libavasse (Liepaja Lätimaal). Olime seal ühe päeva ja ööbisime hotellis ja 23. septembri hommikul käis Victor jälle sadamas järgi kuulamas, kuidas edasisõiduga on. Sai teada, et üks suur laev Sumatra läheb Danzigisse ja sai luba sellega edasisõiduks.

Sumatra oli küll mõne päeva eest pommitada saanud ja üks külg oli päris palju kannatanud, aga oli siiski võimeline mööda rannikut edasi minema.

Sama päeva õhtul jõudsimme Danzigisse ja meid pandi ühte koolimajja, kus juba palju inimesi ees oli. Kooli saali põrand oli õlgedega kaetud ja paljud olid seal endale paraja paiga leidnud. Ka meie leidsime vaba koha ja panime lapsed maha magama. Kui ma Kalle õlgede peale panin, siis ta hakkas karjuma ja karjus kogu aeg, kui ma mitte teda süles ei hoidnud. Inimesed tulid küsima, miks laps nii karjub? Ütlesin, et kodus oli temal kena, pehme ja puhas paigake, aga nüüd peab siin pahna sees mustalt olema. Ta vist mõtleb, et ta on nüüd siga.

25. septembril tehti Victorile ülesandeks oma pere ja veel viie eesti naise eest hoolitsemine.

Meid saadeti rongiga Breslausse ja seal pidi meil keegi vastas olema, kes meid öömajale viib.

Victor pidi nendele naistele ulualust ja tööd leidma ja kui see tehtud, siis rindele minema.

Vanematel ega minul ei olnud vaja tööle minna. Nemad olid vanad ja minul kaks väikest last.

Breslau jaamas ootaski meid üks mees ja viis meid kõiki trammiga öömajasse.

Peatusime ühe koleda suure maja ees, mis nägi välja nagu mõni vangla. Suur ja lai rauduks avati ja viidi sisse, teisele korrale. Meile vanematega anti üks ruum ja viiele naisele teine. Toas oli kaks kahekordset voodit, kus olid ainult väga määrdunud madratsid. Lastele toodi üks madal kandraam. Panime lapsed raamile, üks ühte, teine teise otsa üleriietega magama, sest ruum oli kütmata. Victor läks vaatama, kuidas naised hakkama saavad.

Vahepeal vanaisa ronis ülemise korra koikule. Oli seal vähe aega ja uuris madratsit, mis oli jämedast kotiriidest. Keeras madratsi ääri ja leidis, et need olid täisid ja lutikaid täis. Tuli kiiruga alla ja ütles, et keegi ärgu neid asemeid puudutagu. Kui Victor meie juurde tuli ja nägi, kuidas lood on, siis ta läks kiiresti naisi hoiatama. Seal oli sama lugu.

Keset meie ruumi oli suur ümmargune laud ja laua ümber puutoolid. Istusime toolidel öö läbi ja hoidsime pead laual käte najal ja nii veetsime selle öö. Kui valgeks läks, siis nägime aknast, et maja keskel oli suur õu ja ühes otsas oli supikatel ning inimesed seisid supisabas. Need inimesed paistsid vaesed, lohakad ja mustad olema. Ei saanud aru, kas need on vangid või muud. Meie uks oli lukust lahti. Läksime koridori, trepist alla kotta, kus nägime, et see suur rauduks oli ka laiali lahti. Niisiis ei olnud vangla. Victor käis kusagil uurimas ja selgus,

et see on linna öömaja - peavarjuta inimestele. Saksa keeles *Obdachlosen Heim*. Victor oli ju sel korral Saksa sõjaväe mundris. Tema sai kole vihaseks, et teda sellisesse kohta öömajale toodi. Läks linna, kusagile sõjaväeasutusse ja tegi seal kisa, nagu ta hiljem rääkis.

Esiteks sai meile kusagile YMCA-sse ja hiljem leiti hotellid - naised ühte, vanemad teise ja meie lastega kolmandasse ja kõik olime üksteisest väga kaugel.

Hotellis olime kolmandal korral. Meile anti toidukaardid ja ma käisin vahel poes, aga ei olnud kedagi, kes lapsi oleks hoidnud. Väga mitmel korral, kui poes olin või teel sinna või tagasi, siis algas häire, õhurünnaku hoiatuseks. Jooksin siis kogu tee, süda hirmust lõhkemas, ja ruttu kolmandale korrale. Häire puhul oli käsk keldrisse minna. Neid ärevaid kordi oli nii palju.

Victorit ei näinud Breslaus päevad läbi. Küll oli ta naistegrupiga ametis, neile tööd otsides või mõnel muul põhjusel väljas.

Tuli lapsed ruttu riidesse panna ja keldrisse rutata. Selliseid päevi meenutades hakkab veel praegugi halb. Arsti leidmisest ei olnud juttugi.

Breslaus olime poolteist kuud.

Väljas käies ei näinud ma kunagi väikseid lapsi ja ma sain teada, et lapsed on Breslaust ära evakueeritud. Rääkisin Victorile sellest ja palusin küsida, kui ta kusagile ametiasutusse läheb, et kas meie ei saaks ka linnast välja. Tema saigi loa meid laste ja ka vanematega maale viia. Naised olid siis vist juba tööle saanud.

Saime uue elukoha Neustadti linna lähedale Bartelsdorfi külasse. Sõit sinna läks rongiga. See oli väike küla, kus enamik elanikkudest kandsid Lange perekonnanime, nii ka külavanem. Olimegi külavanema talus umbes kuu või poolteist.

Seal olid juba talveilmad. Saime kaks ruumi, mis olid vist teenijatele tehtud. Sissekäik oli eraldi pererahvast. Ühes toas oli pliit. Sinna asusid vanemad ja seal olime ka päeval lastega. Teine ruum, kus lastega magasin, oli kütmata ja seinad olid suurtest põllukividest ja väga niisked. Päeval oli uks selle toa ja köögi vahel suletud, sest muidu oleks köök ka külm olnud. Ööseks tuli aga vahepealne uks lahti hoida ja siis tekkisid seinakividele suured veepisarad. See oli küll üks külm saun. Voodis olid paksud suletekid (*Federbetid*), aga need olid jälle liiga soojad, kui juba mõnda aega seal all olid, nii et süda läks halvaks selle all magades. Hea, et suled olid selles tekis lahtiselt, nii sain neid keskel äärtesse ajada ja vähegi paremini hingata. Ühe öö veetis ka Victor seal, enne rindele minekut. Tema oli eriti hädas selle tekiga, sest tema ei armastanud väga sooja.

Nüüd, kus tema ülesanded täidetud olid, pidi ta oma sõjaväeosasse ruttama, sest sõda ju käis kogu aeg. Bartelsdorfis olime poolteist kuud.

Sõja ajal oli küll Saksamaal kõva kord. Post käis väga hästi, eriti sõjaväelastel. Tema aadress oli Feldpost ja mingi number, nii et kirjad käisid kogu aeg. Kui meie oma elukohta vahetasime, siis teatasime kohe temale ja nii püsisime kontaktis.

Linn Neustadt oli Bartelsdorfi külast 4-5 km kaugusel. Lastele anti mingid kaardid riietusesemete ostmiseks, aga neid ei saanud mujalt kui Neustadtist, aga mingit muud transporti sinna ei olnud kui jalakäik. Sumasin vahel läbi paksu lume linna ja tagasi. Mäletan, et ühel korral sain ka ühe talumehe reega koju tagasi.

Selles külas oli kaunis rahulik elu. Ainult selle poolest oli ärev, et suur tööstuserajoon (Kartovits, Kleivits jne) oli meist võib-olla 30 km kaugusel. Sealt kuulsime tihti „Stalini orelite“, s.o suurte suurtükkide müra. Ameerika lennukite parved (vahel sadanded korraga) lendasid üle küla ja käisid seal pommitamas. Kord pillasid ka ühe pommi, vist kogemata, küla maaalale, kus olime.

Külapoest saime markidega leiba ja muud. Piima saime talust ja perenaine oli helde õunu andma ja vahel tõi värskelt küpsetatud saia või moonikooki, mis meile väga hästi maitses.

Piimanõu põhjast aga leidsime sageli mingi puru, aga see meid ei heidutanud, peasi, et saime sedagi. Ühel varahommikul, kui peremehe koridori läksin, nägin, et suur piimanõu oli

keset ruumi jäetud ja kari kassipoegi oli selle ümber. Nad ei ulatanud ämbrist juua aga pistsid oma väikesed käpad piima sisse ja lakkusid nii piima. Need väikesed käpad viisidki seda sodi meie piima põhja.

Vahel, parema ilmaga, lasksin ka lapsi õue. Seal oli aga kari hanesid. Nelja-aastane Miki kartis ja jooksis nende eest ära ja hanekari, imelikku häält tehes, tema järel. Kalle ei osanud neid millegipärast karta. Kui läks õue, siis pani paterdades hanede juurde.

Haned jooksid tema eest ära.

Kui „Stalini orelite“ müra juba liiga lähedale tuli, siis kartsimet meie seda ja et jääme venelaste jalgu, ja tahtsime sealt edasi minna. Vanaisa oli tubli asju ajama. Ta läks lähemasse linna evakueerimiseks luba saama. Et olid väikesed lapsed, siis lubati välja. Vanaisa leidis ka kusagilt talumehe, kes meid reega (oli poole päeva sõit) Tšehhi piirile Olmützi jaama viis.

Tšehhid olid väga jõhkrad meie vastu. Et meie nendega muud keelt rääkida ei saanud kui saksa keelt, siis arvasid, et oleme sakslased. Nad vihkasid sakslasi.

Olmütz oli suur ja mitmekordne jaam. Ooteruumist perroonile tuli kõrgeid treppe mööda üles ja alla kõmpida. Valjulthäaldajatelt teatati, kui mõni reisirong jaama tuli. Ruttasime ka treppidest alla, aga raudteeametnikud takistasid meid ja pidime tagasi minema. Nii istusime 22 tundi ooteruumis ja käisime üles-alla väga palju kordi selle aja jooksul. Minul üks unine laps sabas, teine kaenla all. Vanaisal olid mõned kohvrid ja vanaemal portfell kanda. Tavali-selt oli Mihkli käes minu pere dokumentidega väike nahkkohver. Ei mäleta, kuidas seekord oli. Olime kõik väga väsinud, söömata ja magamata ja külmetanud pikast reesõidust. Mäletan, et just reega sõites Miki küsis minult: „Ema, miks sa tõid meid kodunt ära?“ Imestan, et meie kõik vastu panime. Lõpuks läksime tšehhidega jultunuks. Jälle kui kord perroonile lasta ei tahetud, pressisime massiga ametnikkudest mööda. Nad ütlesid küll, et see on sõjaväe rong. Paljud keerasid ümber aga meie trügisime edasi. Oligi sõjaväe rong, aga läksime sisse ja kohe ühte kupeesse, kus ainult üks sõjaväelane oli. Vähe aja pärast tulid ülejäänud ohvitserid ka sinna ja vaatasid suurte silmadega, et nende kohad olid võetud. Jutustasime neile tšehhide ebalahkusest ja ma ütlesin, et mu mees sõdib ka praegu Saksa sõjaväes ohvitserina. Vanaemast oli seekord kasu, sest tema saksa keel oli perfektne. Ta oli noorena saksa perekonnas guvernant või midagi sellist olnud ja keele hästi ära õppinud. Need Saksa ohvitserid olid siis väga lahked ja läksid vist söögivagunisse tagasi, jättes meid kupeesse.

Sõit läks läbi Tšehhi pealinna Praha Saksamaale, Reichenbergi, kus Victori õde Mara töötas ja ühe kaasametniku juures korteris oli. See pr Schroder võttis meid kõiki vastu, aga meie ei tahtnud sinna kauaks tülits jääda. Jõudsime juba Victorile teatada, kus oleme, ja et tema haiguspuhkust sai, siis tuli ja otsis meid üles. Ta oli rindel kõva külmetuse saanud.

Saatis sõduri arsti kutsuma. Arst ei saanud tema juurde tulla, aga saatis sõduriga temale rohtu, hinosooli. Sõdur ütles, et seda rohtu tuleb ühe klaasi veega sisse võtta. Seda Victor ka tegi ja sai kõva ilanahkade põletiku, kus iganes neid on. Ta suunahk oli lõhkenud ja valud siin ja seal, aga külmetusest oli peaaegu lahti saanud. See rohi ei olnud sissevõtmiseks, aga ainult kuristamiseks. Tuli klaasi vee sees sulatada ja sellega vahetevahel kuristada. Niisiis lasti teda väheks ajaks puhkusele ja tal oli aega, et sokutada meid sellest linnast välja Engel-sbergi. See oli mõne jaama kaugusel Reichenbergist.

Engelsbergis saime jällegi vanematega eraldi majadesse. Vanemad said suure toa kohe jaama lähedale ja mina lastega sain mäe otsa, kaugele jaamast, aga kõige ilusamasse ja uuemasse majasse selles külas. See oli kahekordne valge maja ja kuulus hr ja pr Quaiserile. Mees oli rindel ja naine sahkerdas Saksa sõduritega. Teisel korral elas väga sõbralik abielupaar. Meile anti tuba katusekambris, kahe kitsa voodiga kahel pool seinat. Ühes magas Mihkel ja teises mina Kallega. Ruumis oli ka väikene ümmargune raudahi, millel sai ka vähe keeta.

Proua, kes teisel korral elas, tõi tihti lõhutud puid meie väikese ahju jaoks ukse taha ja oli kena minu ja laste vastu. Vahel viis lapsed enda juurde ja maiustas neid.

Pr Quaiser tuli ühel õhtul meie kambrisse ja tõi suure seasingi ja ütles, et Saksa sõdurid, kes tema juures elavad, vajavad naisi ja saatsid selle. Täna sin väga ja saatsin prae tagasi ja ütlesin, et mul ei ole nende jaoks aega ega nende sinki vaja, omal kõht näpistas.

Kui seal poes käisin, siis tagasi tulles nutsin, sest ei olnud palju, mida sain, ja elu oli päris vilets.

Korra kukkusin libedal maha ja murdsin käevarres ühe luu. Vanaisa oli juba uurinud, et paar jaama edasi on üks arst, kes on eestlanna. Läksin sinna. Ooteruum oli sakslasi täis, aga ma läksin ukse juurde ja rääkisin oma keeles temaga ja ta võttis mind kohe ette. Pani mu käe mingi pilbaste vahele, mähkis ja andis sideme, millega käsi kaelas kanda.

Mõne päeva pärast tuli aga käsk evakueerida. Küll oli siis häda. Ei saanud ju vähematki kanda. Tegin padjakattest seljakoti ja panin tarvilikud asjad sinna ja kobisin kuidagi mäest alla lastega jaama, kus vanemad juba ees olid, ja läks reisiks.

Mälestus sellest reisist on udune, aga sakslased olid abivalmis. Sellel reisil vist juhtus selline lugu, et pidin oma dokumentidest ilma jääma. Nagu mitmel korral, oli kohvriku ikka Mihkli kanda. Ta hoidis seda väga hoolikalt ja see ei olnud mitte raske. Kui aga vagunisse läksime, siis vanaisa pani kõik pakid üles. See koht oli aga väga ukse ligi ja vist külm. Sealt kolisime teise vahesse. Vanaisa võttis jälle pakid alla, aga selle väikese kohvri jättis üles. See vist ei paistnud välja. Siis ühes jaamas näeme, et üks naisametnik käib ringi ja hüüab kõva häälega, et kelle kohver see on? Vaatan välja ja näen, et see on ju minu kohvri moodi. Vaatame üles, kus meie kohver olema pidi. Ei olnud seal. Hea, et saime veel kätte.

Saime jälle teise elukoha Podachi linna, kus jällegi alguses ühte koolimajja põrandale magama pandi. Seal oli külm ja tuuletõmme ning saime kõik külmetada. Kalle sai endale kõva kõrvapõletiku. Sealt saime eramajadesse, vanemad eri majadesse ja meie jälle katusekambri ühe pooltaluniku juurde. Sellel olid kitsed, kanad ja ka vähe põllumaad ja juurviljaaed. Tal oli vist kolm täiskasvanud tüdruku, kes käisid meie toas meid vaatamas ja küsimas, kuidas meil läheb ja mida sööme. Ütlesin, et kartuleid ja soola, ja küsisin, kas saaksin neilt mõne muna või midagi vähemalt haigele lapsele? Vastati, et ei ole midagi ära anda. Sellest saksa perekonnast on mul väga halvad mälestused.

Ühel ilusal päeval nägin aknast, et tüdruku käivad suurte saia- või küpsiseplaatidega pagari vahet. Tegid kodus taigad ja küpsised valmis ja viisid pagari suurde ahju küpsetamiseks. Siis kuulsin ka, et ühe tütre tütre oli sünnipäev. Korjasin aasalt lilli ja lõikasin paberist ümarguse pitsi kimbu ümber. Panin Mikile kodunt toodud valge ülikonna selga ja saatsin teda lapsele õnne soovima. Poiss oli mõnda aega seal ja kui üles tuli, siis küsisin, et kas ta sai mõne küpsise või kommi? Ütles, et mitte midagi ei ole talle antud. Hiljem panin poisile jälle vanad mängupüksid jalga ja saatsin õue liivaga mängima. Ise passisin ikka aknast, kuidas lapsel läheb. Siis tuli jälle üks tütar pagari juurest suure plaadiga. Miki kõndis selle järele ja ütles: „Bitte, bitte einz!“ Ei liigutanud midagi selle südant. Olime seal mitu kuud. Poodidest ei saanud peaaegu muud kui lastele vähe piima.

Käisin vahel nende krundi lähedal aasal jalutamas ja leidsin sealt oblikaid. Siis keetsin kartulitega oblikasuppi. Need olid minu elupäästjad sel ajal. Ma olin sel ajal nii kõhn, et Victor ei tahtnud mind ära tunda. Ütles, et ma olin nagu lauatükk.

Sõda lõppes mais 1945. a. Victor ühe teise eestlasega, Voldemar Balodsiaga, hakkasid rindelt jala Rodachisse kõndima. Vahepeal said ka korra vist rongiga vähe edasi. Vahepeal olid nad Reichenbergis selle proua juures käinud, kus Mara elas. Temal oli Maraga ka kirjavahetus ja kui Mara sealt ära, Austriasse läks, siis oli ta Victori erariided, mis Victor Mara juurde jättis, kui puhkusel käis, keldrisse pannud. See proua andis talle tema asjad kätte ja nii oli tal kergem Rodaci poole eraisikuna kõndida.

Enne kui Victor oma seltsilisega Rodachisse jõudis (aprill 1945), tulid ameeriklased sisse ja enne kui sisse tulid, tulistasid ka vähe seda linna.

Et vanemad majas elasid, kus võlvitud kelder oli, siis läksin lastega nende juurde ja magasime ühe öö seal. Pererahva käest saime lastele madratsi, millel magasid. Õnneks ei olnud öösel laskmisi, aga hommikul hakkasid jälle ja siis läksime kõik keldrisse, mis pidi väga kindel olema.

Amid tulid ja gaasitasid meid keldrist välja. Kui jälle vanemate tuppa läksime, siis nägime, et šrapnellikilde oli tuppa tulnud ja üks just sinna, kus laste pead oleks olnud, kui nad seal maganud oleks.

Läksime jälle oma katusekambrisse. Nüüd tuleb meelde, mis pärast meie just vanemate juurde läksime. Kui eelmisel ööl oma majas olime, siis oli ka juba pommitamist. Läksin lastega keldri. Oli kottpime ja mööda pimedaid treppe alla minnes kukkusid lapsed ja tegid endale haiget. Ühel oli nina verd jooksnud ja teisel ka muhud või kriimustused. Pererahvas ise keldri ei tulnud, aga mina olin juba palju Saksamaa keldrites olnud. See oli seal kõva käsk.

Teises majas tuli ka pererahvas alla ja näitas valgust. Mäletan, et sealne perenaine küsis minult, et mida head ma veel sooviksin, kui kõik hästi läheb. Ütlesin, et sooviksin moonikookisid, ja rääkisin, kui head need ühel taluperenaisel olid. Kui linnas jälle rahu oli, siis tuli see naine ja tõi mulle kotitäie saiajahu ja ka mooniseemneid. Ma ei mäleta aga, kus ma neist midagi teha sain. Seal ei olnud ju mul ahju ega plaati.

Peale amide sissetulekut käis jutt ringi, et meiereist saab nii palju kohupiima, kui soovid. Võtsin 10-liitrise ämbri kaasa ja sain selle täie head kohupiima. Meiereis õpetati veel, kuidas juustu teha. Tegin siis seda mitu päeva. Seda pidi toas soojas hoidma ja kogu aeg alt ülesse keerama. All läks kohupiim tuliseks ja hakkas käärima. Kõik tuli läbi segada, vähe soola panna ja aeglasel tulel keeta. Sain terve suure saapakarbi täie juustu ja veel vähe ülegi. Vooderdasin seda puhta riidega jne. Oli päris maitsev juust.

Pererahvas ei olnud mulle kunagi midagi andnud, aga mina viisin neile ilusa tüki oma tehtud juustu.

Ameeriklased panid kõik Saksa mundrikandjad vangilaagrisse.

Varsti jõudis ka Victor koju. Ta läks vangilaagrisse end pakkuma, aga seal öeldi, et neil ei ole praegu ruumi. Tulgu paari päeva pärast tagasi ja võtku tekk kaasa. Nii ta siis tegigi. Seda oli vaja teha, et vabastamise paberit saada.

Vangilaagris oli ainult kuiv toit - väikesed pakid igasuguse hea kaubaga nagu šokolaad jm. Käisin teda läbi plangu vaatamas ja ta küsis, kas ma ei saaks talle keedetud kartuleid tuua, sest neil puudus selline täiteaine. Viisingi, mis mul kodus oli.

Ühel päeval tuli aga kõikidele välismaalastele koju teade, et järgmisel hommikul olgu kõik oma pere ja kraamiga turuplatsil, et siis viiakse neid kusagile linnast välja. Sihtkohta ei öeldud. Ruttasin vangilaagri komandandi juurde. See oli üks Ameerika kapten. Küsisin inglise keeles: „*May I talk to the captain?*“ Kui aga kapten tuli, siis olin hädas seletamisega, mida soovin. Õnneks sai see ka saksa keelest aru. Nii siis rääkisin, et meid viiakse perega kusagile ära ja mu mees on siin vangilaagris. Palusin, et nad laseksid mehe välja, et siis koos minna. Kapten lubas teha mis võimalik, aga Victor ei saanud sel päeval vabaks, sest mingi kindral oli tulnud laagrit üle vaatama ja sel päeval kedagi välja ei lastud, sest muidu ei oleks kindralile kedagi näidata.

Mina sain pererahvalt (hea, et sedagi raatsisid anda) väikese vankri (*Wegele*), millega oma pambud turuplatsile vedasin. Seal pandi meid suurtesse *truck*'idesse ja sõidutati Coburgisse. See oli suur laager, väga paljude rahvustega. Kõige rohkem oli seal poolakaid ja neid hakati paari päeva pärast kodumaale viima. Olime mures, et meid ka viiakse.

Victor oma teise eestlasega jõudis ka sinna. Olid jälle 16 km kõndima pidanud. Hingasime kõik kergemalt, et jälle koos olime.

Coburgis olime paar nädalat ja varsti viidi meid Würtzburgi laagrisse (sõjaväe kasarmutesse). Käisime seda linna vaatamas, mis täiesti varemets oli, s.o välja põlenud. Ameeriklased olid selle 23 minutiga süütepommidega välja põletanud (nii räägiti).

Seal olime umbes kolm kuud.

Sinna varemetses alla olid ka jäänud minu hea kooliõde Veera Hellat, tema isa, kes oli arhitekt, ja ema (laulja) Lidia Hellat-Lemba ja viimase vend, helilooja Artur Lemba. Hellatite poeg pääses, sest oli Saksa sõjaväes ja sel ajal Itaalias. Seda kõike kuulsin aastaid hiljem Hellati poja naiselt, kes oli minu ülemuse, raudteevalitsuse direktori hr Raudsepa tütar.

See noor pr Hellat ristas oma poega Shaffenburgis koos Margit Piirmaga. Margitist sai minu ristitütar. Hiljem ei ole neist midagi kuulnud.

Württembergis pandi meid kõigepealt suurtesse sõjaväebarakkide maa-alal olevatesse garaažidesse, tsementpõrandale, õlgede peale. Mõne aja pärast said mehed laudu ja tegid endile ja perele voodid. Garaažidel olid suured rauduksed, mis kahele poole, kolmeks osaks kokkukeeratult lahti käisid. Nende kolmeks kokkukeeratud uste vahel tekkis kolmnurkne ruum, kui neid päris kokku ei keeratud ja nendes käisime siis end pesemas.

Saime sellest mustast elust endale sügelised. Käisime kord nädalas ambulantsis end määrimas teatud rohuga.

Württemberg oli väga suur jaam ja roopaid oli seal vist üle kümne rea. Kui aega oli, siis käisime uurimas, mida seal oli. Jaama ja roopaid oli kõvasti pommitatud. Mõned roopad olid kõveras nagu nuudlid ja seal oli palju rongisid, kõik lõhutud, üks rohkem, teine vähem. Leidsime ühe kaubarongi, kus vagunites ravimeid oli, ja õnneks leidsin just seda vedelikku, millega meid ambulantsis määriti. Mõni pudel oli terveks jäänud ja nii oli meil rohi omast käest võtta ja vabanesime ruttu sellest pahast tõvest.

Laagriarstidest ei olnud meil ega meie lastel palju kasu või abi.

Hiljem saime ruumi kasarmutesse.

Olime ühes toas vanemate ja V. Balodsiaga. Victorist sai seal majavanem ja tal oli päevad läbi käimist ja tegemist.

Kasarmute vahel oli suur hoov, kus õhtuti, kui aega oli, jalutasime käisime.

Süüa saime laagrisuppi ja lastele anti vähe piima ja kuiva riisi. Meil kõigil olid kõhud rikkis. Keeduvõimalusi ei olnud, aga hiljem, kui mehed suure plekitüki leidsid ja nurkade alla suuri kive panid, siis oli meil pliida. Kui veel kellelgi mõni keedunõu oli, siis käis see käest kätte ja nii sai lastele riisisuppi keeta.

Kord jalutasime käies leidsime, et sõjaväe lasketiiru ümber olid kirsipuud ja oli just aeg, kui need küpsed olid. Järgmisel päeval läks Victor portfelliga (muud nõu talle anda ei olnud) kirsse korjama. Kui ta parajasti puuladvas oli, siis nägi ta läbi okste, et üks süsimust nagu (Ameerika sõdur) korjab ka neid tema vastas. Hiljem leidsime ka õunapuid, korjasime ja kuivatasime õunu ja riputasime kasarmupööningule nõõridele kuivama.

Pesu käisime pesemas üle raudtee, jõe ääres. Võtsime pesupambu ja lapsed kaasa. Pesime seal ja kuivatasime, kui ilm ilus oli, ning tõime puhta pesu tagasi. Lapsed olid alati kaasas ja need mängisid jõe kaldal ja vahel kastsime ka neid vette ning pesime puhtaks.

Laagris anti vahetevahel Ameerikast saadetud vanu ja ka uusi riideid, sest olime ju kõik pea-aegu paljad. Mõned esemed, mida kodunt kaasa võetud, olid kas bagaasiga kaduma läinud jne.

Kord anti igapäevasele musta satiini, mis oli määratud aluskoti jaoks, et neid õlgedega täita. Mina ei raatsinud seda ilusat riiet selleks otstarbeks tarvitada ja kavatsesin sellest poistele riideid teha.

Selgus, et keegi oli leidnud kasarmust, ühest ohvitseri korterist vist, õmblusmasina. See oli käega keeratav ja see käis siis ühe naise käest teise kätte. Kui minu kord tuli, siis oli meil terveks päevaks tööd. Tegin Victorile musta triiksärgi, poistele ka midagi taolist ja ka pükse. Victor väntas ja mina vuristasin nii kiiresti, kui sain.

Kord anti ka lasteriideid ja enamasti olid need tütarlaste omad. Nii said meie poisid tüdrukukleite. Üks sai sinisetäpilise ja teine roosatäpilise kleidi. Harutasin need üles ja tegin jälle poistele särgid.

Ei mäleta, kui kaua Würtzburgis olime. Vanaisa andmetel kolm kuud.

Järgmine laager oli Kleinheubachis Löwensteini lossi ruumides. See oli 1945–1947 aastani. See oli esimene ainult eestlaste laager.

Kõigepealt pandi meid kõiki lossi. Saime väikese ruumi seitsme peale: vanemad, V. Balods ja meie pere. Ühel pool seina oli kolmekordne voodi. Balods kõige üleval, siis vanaisa ja all vanaema. Meie Victoriga olime teisel pool seina madalas voodis, mille ta garaažis tegi, ja meie jalutsis oli väike omatehtud voodi ka lastele. Voodiridade vahel akna all oli väike laud.

See tuba oli väga väike sellele suurele perele.

Seal paigutati meid mitmel korral ümber. Varsti pandi meid lastelaagri liidri Saluri tuppa. See oli väga suur tuba. Seal elasid Salurid pojaga ja üks noormees (vist Kallas) ühe seina ääres. Meid lastega pandi teise seina äärde.

Laagriliidri juures käis alatasa inimesi, küll asja pärast ja küll ajaviiteks. Ka käisid külalised teistest laagritest ja hiljem ka igasugused ettekandjad, küll lauljad, viiuldajad (nagu Evi Liivak) jne. Tehti teatrit ja pidusid.

Vähe aja pärast viidi meid ambulantsimaja teisele korrale. Seal asusid ka Tuuled ja Keerod.

Kui ma õieti mäletan, siis oli seal ka lasteaed, mida juhatas üks Norra preili, nimega Vinke. Miki oli siis viieaastane ja Kalle kahene.

Vähe aja pärast oli aga ambulantsil rohkem ruumi vaja ja nii paigutati meid jälle ümber ja viidi hoopis lossiülest välja *gasthausi*. Seal olid naabriteks hr Kasak naisega, Paplid, pr Papli emaga, Keerod, Ujukid, Starostid, Teetsovid, pr Kangur pojaga jne.

Igal perel oli pliidiga väike tuba.

Mehed käisid metsatöodel ja nii sai küttepuid ja palkisid. Mehed ehitasid ka lossiparki sauna. Naised pidid laagriköögis toimkonnas käima, kartuleid koorimas, suppi keetmas jne. Algul ei saadetud neid naisi, kellel väikesed lapsed olid, köögitoimkonda, aga kord hakati ka neid saatma.

Minu lapsed jäid jumala üksi tuppa ja et neil ikka soe tuba oleks, kütsin enne pliiti. Kui siis kord toimkonnas süda valutama hakkas, et mis need lapsed seal kodus teevad, ja vaatama läksin, siis oli mul halb üllatus ees. Kui ukse lahti tegin, siis oli tuba nii suitsu täis, et ei näinud, kus lapsed on.

Pliit oli ukse juures ja puud olid ka seal lähedal. Puud toodi poole pikemad, kui pliidi alla panemiseks vaja oli. Kusagilt olime sae saanud. Saagisin iga kord puu pooleks, enne kui pliidi alla panin.

Mihkel oli siis viieaastane. Ta arvas, et paneb ühe puu pliidi alla juurde, et tuba soe püsiks, aga seal ei olnud lühikest puud. Pikk puu põles pliidi all, aga otsast tuli suitsu tuppa. Hea, et ei olnud veel põrandale kukkunud. Lapsed istusid hirmunult voodi peal ja hoidsid üksteise ümbert kinni. Olin õigel ajal seal, päästsin oma lapsed ja peale selle ei aetud väikeste lastega emasid kööki tööle.

Lossi ümber oli suur park ja pargist jooksis Maini jõgi läbi. Lastel oli seal hea mängida ja meestel kena kalu püüda. Jõe kaldal oli koht, kus must vesi jõkke jooksis, ja selle läheduses oli alati palju kalu. Laagri õpetaja hr Juul armastas seal kalastada ja inimesed nimetasid seda kohta Jordaniks. Keegi ei julgenudki sinna kalastama minna ega õpetaja kohta ära võtta.

Mihkel oli juba väikseltselt hea ronija ja ronis pargis puude otsa, kus tal kerge minna oli. Korra üks mees tuli Victori juurde ja ütles, et ta läheks vaatama, et tema väike poeg on kõrgel puu otsas. Victor ütles: „Orava koht ongi seal,“ ja ei lasknud ennast sellest tülitada.

Suvel ei olnud meie laste tervisel väga viga, aga muul ajal olid nad tihti haiged. Ühel oli krooniline angiin ja teisel krooniline bronhiit. See oli pärandus 9. märtsi rünnakust Tallinnas 1944. aastast.

Meie laagril oli küll arstid ja oli ka ambulants, aga rohtusid said rohkem suuremad tege- lased. Tärpentini sai Saksa apteegist ja see oli üks vähestest meie ravimitest. Määrisin sellega lastel rinda või panin vahel tärpentini sisse kastetud riidetüki voodiotsa külge ja see aitas ka vähe kergemini hingata.

Ameerikast saadeti alguses *care*-pakkisid, igale üks, aga hiljem võtsid tegelased pakid lahti ja jagasid vahel šokolaadi, vahel sigarette ja vahel seepi ja tegid muuga äri, millega neil meel- dis. Lõpuks oli selles laagris 1000 eestlast. Seda nimetati suurlaagriks.

Millegipärast tuli meil jälle kolida ja pärast oli kuulda, et lossi tuli Saksa postiametnikku- de puhkekodu (Miki käis sõjaväes olles seda kohta vaatamas ja kuuliski seda uudist).

Tuli jälle pakkida (olime juba endale ühte kui teist muretsenud) ja viidi *truck*idega Ashaf- fenburgi sõjaväekasarmutesse 1947. a.

Seal oli 4-5 suurt kasarmut ja keskel suur õu, ümbritsetud aiaga. Sissekäigu kõrvalhoones oli eestlaste politsei, kus ka vanaisa oli.

Pea igas laagris olid meil koolid. Ashaffenburgis oli kool selles kasarmus, kus teisel kor- ral elasime.

Mihkel algas seal juba õppimist ja Victor oli keskkooli õpetajaks. Õpetas matemaatikat, tehnilist joonestamist ja andis ka tantsutunde. Mihkel oli algkooli esimeses klassis ja oli ka *boyscout* või hundu. Algkooli juhataja külastas meid väga sageli õhtuti.

Laagris oli igasuguste annetega inimesi. Oli kunstnikke mitmel alal, oli fotograaf, kus ka minu kooliõde töötas. (Varem oli ta Tallinnas Parikase juures retušeerijaks). Oli laagri raadio- saatejaam ja enamikul tekkisid tubadesse oma raadiod. Sealt sai laagri- ja ka muid uudiseid kuulda. Oli saun jne. Naistel olid ka käsitöögrupid jne.

Ühel kevadel hakati vanematele peale käima, et saatku oma lapsed preventoriumi, kus lapsed paremat toitu saavad kui laagris. Mina ei tahtnud oma lapsi saata, aga ambulantsi peaõde ütles, et olen vastutustundetud ema ja ei soovi oma lastele head. Preventorium asus Ashaffenburgist umbes 100 km läände, Bayreuthi linna lähedal, Tšhehhi piiri lähedal. Mõ- ned emad läksid lastega kaasa, et näha, kuhu nad viiakse. Mina läksin ka oma lastega ja pr Kõre oma poja Erkiga. Panin Mihklile paki postkaarte margiga ja aadressiga kaasa, et tema meile kirjutaks, kuidas neil seal on. Ka panin palju pesu ja riideid mõlemale kaasa ja märki- sin nimetähtedega ära. Mihkel oli seitsme- ja Kalle nelja-aastane. Mihkel kirjutas juba hästi.

Viisime lapsed sinna ja tulime samal õhtul pr.Kõrega tagasi. Ei meeldinud sugugi need inimesed, kes laste eest hoolitsema pidid, aga lootsime siiski, et ehk on neil siiski seal hea, peamiselt hea söök.

Sinna läks lapsi mitmest laagrist ja igaüks rääkis ise keelt.

Mõne aja pärast saime Mihklilt kirja, et on tore õues karusselliga sõita jne. Söögist ei olnud juttu ja varsti tuli uus kiri, et tal on leetrid ja viidi Bayreuthi haiglasse. Sealt kirjutas mitu kaarti ja kui ise hakkas juba paranema, siis toodi ka Kalle sinna, kes pandud teise tuppa ja kes nutnud ja hüüdnud kogu aeg: „Miki, Miki!“ Siis kirjutas, et läheb preventoriumi tagasi ja vaene Kalle jääb sinna ja nutab veel rohkem ja karjub: „Miki, Miki!“

Ambulantsist küsisime, et mida nemad ka lastest kuulnud on. Nemad ei teadnudki, et lap- sed haiged on.

Kui arvasime, et nüüd peaks Kalle juba terve olema, siis läksime jälle pr Kõrega preven- tooriumi. Miki oli seal ja rääkis, et nad olid iga päev ainult vorstitükkisid süüdnud ja mune olid ainult lihavõtteks saanud. Ühe muna oli ära süüdnud, aga teise oli minu jaoks püksitas- kus hoidnud, kuni see seal katki läinud ja haisema hakanud.

Läksin haiglasse. Kalle oli voodis, kole must pidžaama seljas. Ei olnud neil paberit, millega peale potil käimist pühkida, ja nii oli kõik see mustus pidžaamas. Küll see võis ikka ebamugav olla. Otsisin tema riided üles ja keegi ei keelanud teda kaasa võtta. Läksime preventooriumi, küsisime, kus meie laste riided on. Saadeti ühte tupp. Tuba oli kuhjaga musti riideid täis. Otsisin oma poiste märgitud asjad üles, võtsime poisid kaasa ja läksime jaama. Jaamas ei saanud aga luba lastele. Tuli kavalust ja omavoli tarvitada. Käskisime lastel perroonile joosta ja ise panime kiiruga ja kisaga järele: „Meie lapsed, meie lapsed!“ Hüppasime rongile ja jälle juhtus, et seal oli palju sõjaväelasi. Saime isted Ameerika sõdurite juurde ja need söötsid poistele banaane jm. Need olid meie poiste esimesed banaanid. Pr Körel oli ka Kalle-vanune poiss, kes vist haige ei olnud ja kelle ema ära tõi.

Kõred tulid meie laagri, kui olime veel Löwensteini lossis. Nad tulid hobuse ja vankriga. Hobune seisis päevad läbi pargis ja sõi rohtu, aga tema jalad jäid kangeks ja ta lasti maha ja lihast tehti vorsti. Ka meie saime seda vorsti maitsta.

Pärast kuulsime, et preventooriumi teenijad olid laste toitu müünud ja endale raha teinud. Ka tekkisid olid müünud ja sellepärast oli palju pahandust olnud. Eestlasi nende hulgas ei olnud.

Sealt said lapsed mitu haigust. Esiteks olid nad kärnas. Kallel olid kõrva taga koorikud ja kärnad ja pea oli bandažeeritud. Kui koju tulime, parandasime teda ise.

Vähe aja pärast, kui Miki juba kooli läks, tulid temal keha peale täpid. Läksin ambulantsi arsti juurde ja küsisin, mida teha. Arst käskis riboflaviini peale panna. Hiljem, kui Kallel ka sellised täpid üle keha olid, siis selgus, et need olid tuulerõuged, samasugused nagu Mikil, üksikud, võib-olla ainult parkümmend täppi. Siis sai sellest terve klass peaaegu nakatatud.

Sellised tagajärjed olid sellel pealesunnitud minekul preventooriumi.

Victor käis sel ajal Darmstadtis ülikoolis. Ta hakkas juba Kleinheubachist ülikoolis käima ja maksis rahaga, mida sai oma sigarete müües. Jättis suitsetamise maha, et aega kasulikult õppimise peale kulutada. Käisime juba lossist teda mitmel korral vaatamas ja käisime ka koos Frankfurtis loomaaias jm.

Geislingenis käis Miki ka koolis. Kalle oli veel selleks noor.

Meile teadmata põhjusel kolis laager Geislingenisse. Seal elasid põgenikud sakslaste eramaajades. Meie saime toad vanematega samasse maija, Danziger Str. 14 IRO 138. Elasime seal 1949-1950, kuni laager likvideeriti ja meid välja *screen*'iti.

Victoril õnnestus saada tööd Bad Aiblingisse ameeriklaste mootoridepoosse politseiinspektoriks.

Mõlemad poisid käisid seal saksa koolis. Miki õppis vist juba vähe saksa keelt eelmises koolis, aga Kalle ei mõistnud sõnagi. Sõitsid igal hommikul depoost autoga kooli. Igal hommikul oli mõni isemoodi auto olnud, millega kooli said.

Elasime ka sõjaväe kasarmutes. Seal oli ka läti laager, mis ei olnud veel likvideeritud. Meie ei kuulunud laagri toidule. Saime osta poodidest, mis oli võimalik saada. Politseiülemaks oli lätlane hr Johanson ja sekretär Fromholts. Et Victor inspektor oli, siis hakkasid lätlased teda meelitamas käima. Tõid igasugust toidukraami, nagu mune, aga Victor küsis iga kord, mis need maksavad. Kui nad raha ei tahtnud, siis tema ka nende toitu vastu ei võtnud. Nad tahtsid vist mingit hüvitust saada, kas autorattaid, bensiini jne. Tema ei soovinud nendega saherdada.

Selles politseis töötasid ka Psassoglu Amarbey ja Wacha Abuya, kellega senini tuttavad oleme. Wacha naine on sakslane ja Amarbey naine venelane. Oleme neid siin külastanud ja nemad ka meid.

Seal, olles Saksa majanduses, läks elu juba vähe normaalsemaks. Nii käisime vahel metsas seenel ühe lätlasega, Baumansiga.

Barakkide lähedal oli järv või tiik, mis amide poolt Lake Michiganiks ristitud oli. Lapsed ujutasid seal oma mängupaate, kui veel soe oli, ja talvel uisutasid või suusatasid jääl. Bad Aiblingis olime pool aastat ja Saksamaal üldse kuus ja pool aastat.

1950. aastal enne jõulu tuli Dr Vendilt Rootsist kiri, et seal on autotööstusse töölisi vaja. Selline teade oli ka teistesse laagritesse eestlastele saadetud.

Victor andis end kohe üles ja nii läks sõiduks. Saime Frankfurtis teiste töölesoovijatega kokku. Meid oli viis perekonda ja üks abielupaar Pihlakad. Perekonnad olid Kask, Merikan, Orav, Puusepp ja hr ja pr Raudsepp kasupoja Jaan Reinbachiga. Lastest olid kaheksa poissi ja kaks tüdrukut. Pakid tulid Frankfurtis bagaasi panna ja sõit läks läbi Taani, peatusega pealinnas Kopenhaagenis ja edasi parvega üle väina Rootsi Malmösse, kus pr Avasoo Olofströmist Volvo vabrikust meil vastas oli.

Meid kõiki majutati Olofströmist 11 km kaugusele Kyrkhulti külasse, *läkarebolaget*'isse (arsti majasse). See asus metsa või pargi serval, kus asus ka vana kuursaal ja mis sel ajal kinni oli.

Mehed pandi kohe vabrikusse tööle. Meie riided tulid vist alles kuu aja pärast kohale ja pidime nendega rahul olema, mis seljas oli. Pesin õhtuti, mis sain, ja panin ahju ligidale kuivama. Meile ei antud Saksamaal mingit reisiraha nagu teistele, kes laagrist tulid, sest meie ei kuulunud enam ühtegi laagrisse. Nii ei olnud meil pennigi.

Victor käis vabriku töökojas tööl oma ainukese ülikonnaga. Vabrikus oli palju eestlasi, kes olid 1944. a otse Eestist sinna läinud. Nendel oli elu juba korras. Victor läks vabriku kontorisse küsima, kas ta ei saaks vähe avanssi, ja üks kena hr Kane kuulis seda ja andis talle omast taskust päris ilusa summa. Nii sai ta endale tööriided.

Kyrkhultis anti igale perekonnale üks tuba, mida köeti puudega. Õues oli suur puukuur, küttepuudega. Köögis oli suur pliit, kus kõik kuus leibkonda samal ajal keeta võisid. Vahel oli seal ka nalja ja vahel õppisime üksteiselt söögitegemist, sest Saksamaal elades ei saanud ju midagi erilist peale laagrisupi. Seal õpetas kõige vanem naine nooremaid verivorsti tegema. Tegin isegi Ameerikas esimestel aastatel selle retsepti järgi jõuluvorste. Hiljem sai neid ka siit lihunikkude juurest.

Poed, pagar, lihakarn, saun ja kirik olid lähedal. Poes käimisega sai nalja, sest meie ei osanud ju ühtegi sõna rootsi keelt. Vaatasime sõnastikust, mida osta kavatsesime, aga ei mõistnud õieti hääldada ja nii said poemampslid naerda, nii et jooksid vahel taharuumi end tühjaks naerma. Endalegi tegi see kõik nalja. Varsti tellisime ajalehti ja õppisime seda keelt tundma.

Poisid algasid jälle uues koolis, uue keelega. Kalle ei saanud saksa koolis vist kellegagi sõbraks. Sakslased ei sallinud põgenikke, aga Rootsisis said kõikide koolivendadega ruttu sõbraks ja seal oli ka juba eestlasi ees ja nii oli neil vast kindlam tunne.

Poiste mängumuruks said lähedased metsad. Järvi oli seal palju. Isa, nähes et seal nii palju järvi oli, ütles poistele, et ujumine olgu selge, kui järve lähevad, sest muidu võib õnnetusi juhtuda. Suuremad vist õpetasid väiksemaid ja nii olid kõik varsti head ujujad. Miki oli sel ajal 10-aastane ja Kalle seitsmene.

Victor tegi juba Saksamaal kaks paati. Et paaditegemine selge oli, siis tegi ka Rootsisis paadi, kuhu neli inimest mahtus. (See oli küll rohkem süsta moodi.) Käisime vahel kogu perega järvel ja vahel Victoriga kahekesi. Vahel käisid poisid oma sõpradega sõitmas ja see oli suur asi. Kui Rootsist ära tulime, siis jäigi paat ühele sõbrale.

Peale Kyrkhulti elasime Olofströmist kahe kilomeetri kaugusel Sörtorpetis (Eestlaste poolt ristitud Metsakülas) barakkides, kus enamikus eestlased elasid. Oli ka üksikuid teisest rahvusest inimesi. Igal oli suur eluruum, laia aknaga, köök ja esik panipaikadega. Mööbliks olid suur laud, toolid, voodid ja üks diivan, mida nimetati *loda*'ks (kast), sest see oli nagu kast, millel kaan peal käis (päevaks).

Jooksvat vett barakis ei olnud. Seda tuli kaevust tuua ja must vesi välja viia. Et mets seal samas barakkide juures oli, siis käisime metsast puutükke ja hagu toomas. Poiste mure oli hagu parajaks lõigata või raiuda ja see oli nende meelest kerge töö, mis raske teha oli.

See elukoht oli iseenesest väga kena. Metsad poistele mängumaaks ja meile kõigile mitmeti kasulikud. Seal kasvas mitut sorti marju, küll mustikaid, pohli, vaarikaid ja jõhvikaid. Ka seeni oli seal külluses. Tihti käisin üksi ja vahel käisime kogu perega marjul.

Keldris olid iga pere jaoks eraldatud ruumid riulitega, kus võis juurvilju, marju jm talletada. Meil oli talveks ämbrite viisi marju, keediseid, kapsaid, seeni jm sisse tehtud ja hea omast käest võtta.

Sörtorpet asus kõrgemal kui agul. Hea oli mäest poodi tühjade kätega minna, aga kui agulist toidukraami kandes ülespidi tulid, siis oli see tee pikk ja väsitav. Poistel olid jalgrattad ja Victoril talvel Soome kelk, millega oli hea mäest alla kihutada. Tagasitulekul pidi hoogu andma. Piima töid tavaliselt poisid, kui koolist tulid.

Halensjö oli kõige lähem järv meile. Suvel käisime ujumas ja paadiga sõitmas ja talvel Soome kelguga jääl sõitmas ja poisid kas uisutamas või suusatamas. Halensjös oli mitmeid saari. Ühe ristisid poisid Rövareöks (Röövliisaareks). Just keset järve oli suur kivi. Kui poisid juba ujuda oskasid, siis ujusid kivini, puhkasid ja ujusid edasi Rövareöle ja jälle tagasi. Vahel nägin, et nad tegid endale ülepingutusega liigagi.

Rootslased olid ausad inimesed ja lahked meie vastu. Koolirektor tegi meiega tutvust ja tema ning meie poegadele said head sõbrad. Ma ei tea, kas rootslastel oli liiga suur aukartus rektori vastu või miks nende lapsed ei sõbrustanud rektori poistega. Rektor ühes naisega külastasid ka meid, kui elasime veel barakkides, ja käisime ka nende juures külas. Kui sealt Ameerikasse ära reisisime, siis tulid nemad ja hulk kaasmaalasi meid lilledega jaama saatma. Ka saatis rektor meile lilli veel laevakabiini. Üks kooliõde, kes elas Borases ja üks töökaaslane Eestist, raudteevalitsusest, kes siis Stockholmis elas, saatsid ka roose laevale, kui Kungsholmiga Göteborgi sadamast lahkusime.

Rootslaste ausust õppisin juba tundma ajal, kui kooliga Rootsis ekskursioonil käisin. Võisime jätta oma kohvrid kas tänavale või parki ja ise minna jalutama. Tagasi tulles olid pakid ikka seal. Nii oli ka Olofströmis. Vahel läksime, peale Victori töölt tulekut, sisseoste tegema. Tegime ostud ja panime oma kotid ja piimanõu poe akna taha maha. Seda tegid ka teised. Siis läksime jalutama ja kui poole tunni või tunni aja pärast tagasi tulime, leidsime oma kraami seal.

Ükskord juhtus aga nali. Seal olid peaaegu kõigil samamoodi piimanõud, sest need olid kõik kohapealt ostetud. Võtsime kogemata võõra piimanõu, muidugi täidetult, sest see oli meie asjade lähedal. Kodus märkasin, et nõu all oli kellegi teise nimi. Järgmine kord, kui poodi läksime, läksin kõigepealt piimapoodi, panin nõu täis ja viisin kohta, kust selle võtsin. Siis tuli aga üks mees ja rääkis minuga väga vihaselt. Sain oma nõu kätte, värske piim ka sees. Ka tema oli minu nõud kasutanud. Ei tea, kes meist enne võttis.

Samasugusest vanast piimanõust tegi Victor hiljem endale fotosuurendamise aparraadi. See on meil siingi garaažis alles ja peaks fotograafiamuuseumi minema. Victor tegi kõikidest filmidest ise suurendusi. Ka värvilisi pilte tegi Rootsis. Nende tegemine ei olnud sugugi lihtne. Pidi mitmevärvilisi filtreid kasutama. Vaatasin vahel kõrvalt, kuidas ta tegi. See oli väga aegaviitev töö.

Elu Rootsis oli normaalne. Nälga ei olnud enam vaja tunda ja sai kõiki aineid, mida inimesele toiduks vaja on. Nii puudus Saksamaal rasvaaine täielikult. Ka munad olid ainult unenägu. Rootsis tegime võib-olla esialgu rasvaga liigagi. Sai ostetud seasinki ja et odavam oleks, siis mehed ostsid toorest liha ja suitsetasid seda ise oma kombineeritud suitsuahjudes. Ka kala-suitsetamine oli moes, kes kalamees oli.

Victor proovis ka Saksamaal korra kala püüda, aga et ta ise Kala tähe all sündinud on (*Pisces*), siis ei saanud ta ühtegi kala, nii ta rääkis. Naersime pärast, et kalad vaatasid, et üks suur kala on kaldal, ja ujusid ära. Sõber Enn Papli sai mõnel päeval ämbritäie.

Vahelduseks ostis Victor poegadele väikese akordioni Honer Student, et neis muusika vastu huvi äratada. Et mina vanasti klaverit mängisin, siis püüdsin sellel väikeseid lugusid mängida ja ka poistele õpetada. Mikist sai ruttu mängija, aga Kalle võttis küll asja väga tõsiselt, aga kui ühe valsi selgeks sai, oli tal sest küllalt.

Rootsis olles olid mõlemad poisid hundud või skaudid. Mõlemad poisid olid Kaljukünka lipkonnas. Lipkonnaülem oli hr Alla. Miki oli Rebase salgas ja Kalle oli Põhjapõdra hundukarjas, mõlemad 7.10.1951-1956. Miki oli küll juba Saksamaal Ashaffenburgis, kui Jägernkasernes elasime, hundu, s.o 1948. aastast peale.

Hr Soondra oli ka Olofstromis mingi skaudijuht, aga vist rohkem rootslastega?

Enamasti kõik eesti lapsed Olofströmis olid skaudid-gaidid ja see oli neil kenaks ja kasulikuks vahelduseks. Käidi koondustel, õpiti ja tehti mitmesuguseid praktilisi katseid, nagu oma riietuse eest hoolitsemine, keetmine, looduse tundmine jne. Tehti orientatsiooniretki jne.

Kõik eesti lapsed käisid ka eesti täienduskoolis, kus nad oma kodumaad tundma õppisid ja emakeelt unustada ei saanud. Tehti koos sporti, harjutati ja võisteldi. Neid parajaid poisestüdrukuid oli seal sel ajal vist 30 ümber.

Hoogne seltskondlik töö käis ka Olofstömis. Nii korraldati pidusid Vidi ruumides. Oli näitetrupp asjast huvitatutel ja täienduskoolis korraldati ka õpilastele, kas jõulupühade puhul või muul ajal, näidendeid. Nii mäletan, et Miki oli ühes Lutsu näidendis Kiir, kelle saapanööbid ära lõigatud olid.

Victor oli kulisside tegija (isehakanud). Mõned dekoratsioonid õnnestusid tal väga hästi, nii et sai kõigilt kiitust.

Minu ülesanne oli kodu ja pere eest hoolitsemine. Et mul nõrk süda ja vähe jõudu oli, siis ei käinud ma tööl. Kodus, primitiivse elu juures oli küllaltki raskeid töid. Eriti rasked päevad olid pesupäevad. Sörtorpetis oli pesuköök, suure pesukeedukatlagaga ja pesupaliga. Pesuköök oli väga hõredatest laudadest kokku löödud, kust pragude vahelt tuul läbi puhus. Seal tuli pesta nii suvel kui talvel. Olime seal viis ja pool aastat. Talved olid väga külmad ja siis oli see töö eriti halb, aga teist võimalust ei olnud. Pesu tuli ka iga ilmaga väljas kuivatada ja talvel, kui rohkelt lund maas oli, tuli pesu välja, nõöridele riputada. Käed külmetasid, jalad külmetasid ja pesu muutus nõöridel nagu plekitükkideks ja seal nad rippusid, kuni tuul neid lehvitama hakkas.

Hiljem saime elukoha vabriku lähedale Hasselbackenisse. Seal oli ligi tööle, kooli ja agulisse. Sel ajal töötas Victor juba kui *office constructor*, joonestajana.

Hasselbackenis oli mul palju kergem pesupesemisega. Keldris oli pesuköök kõige vajalikuks. Korter oli kena - elutuba, köök, vannituba, esik ja rõdu (katusealune), kus soojal ajal väga kena istuda ja käsitööd teha, triikida vm. Köögis oli ka elektripliit ja jääkapp.

Õues olid mõned peenrad, kus köögivilja kasvasin.

Selles majas elas peale meie neli rootsi perekonda. Siis sai ka vähe rohkem rootsi keelt rääkida.

Rootslastel oli moes üksteise juures kohvil käia. Nad nimetasid neid käike *koffireep*'iks. Seal majas oli kena komme, et kui üks naistest pesuköögis pesi, siis üks teine naistest tegi kohvi ja pesupesija pidi ka väikese vaheaja tegema ja sellest kohvijoomisest osa võtma. Need olid väga peened kohvilauad. Ikka lilled laual ja saiu ning kooke pidi olema seitset sorti.

Kui minu kord oli pesta ja kohvile minna, siis lippasin kiirelt tuppa ja panin puhta pluusi selga. Mõni tuli pesuköögist poolmärjalt.

Poiste maiuspalaks oli Rootsis esialgu „*Warm korv - Hot Dogs*“. Kooli lähedal turuplatsil oli soojade vorstide müüja ja see oskas koolilapsi enda ümber meelitada. Selleks noriti alati raha. Vanaisa ja -ema ning tädid Karin ja Mara, kes sel ajal juba Ameerikas olid, saatsid neile vahel dollareid, aga neil oli ikka rahapuudus. Taheti ka vahel kinno minna ja cowboy-filme näha. Kõik maksis ja isa palk oli algul väike.

Nii said meie poistest varakult töötegijad.

Kui seal kartulivõtmise aeg tuli, siis pandi agulikoolid kinni ja õpilased, kes soovisid vähe raha teenida, läksid kartuleid noppima. Miki oli sel ajal 11-aastane ja töötas vist põllul terve nädala. Ka Kalle tegi seda tööd, kui 11-aastaseks sai.

Miki sai rahamaigu suhu, nagu öeldakse, ja nii hakkas igasugust tööd tegema. Dr Vent, kes mehi Saksamaalt tööle värbas, oli seal vana elanik. Temal oli maja ja kanakasvatus. Kanakuut vajab lupjamist või värvimist. Miki oli kohe valmis seda tööd tegema. Vahel tuli ka kuudi põrandat kanade mustusest puhastada vist. Ühel korral aga paluti teda ühe kana pea maha lüüa. Ta oli siis vist 13-aastane. Anti kirves ja loodeti, et saab selle tööga hakkama. Poiss lõi korra, aga tabas ainult nokka ja kana lendas minema. Keegi muidugi ruttas appi ja lõpetas töö.

Kui Miki oli 14-aastane, siis läks kogu suveks vabrikusse lindile tööle. Seda lubati seal selles vanuses. See töö oli aga väga halb temasugusele. Pidi *blowtorch*'iga midagi põletama, mis musta suitsu ajas. Tal tuli mask suu ja nina ette panna, aga ta ei teinud seda esialgu. Ühel päeval tuli koju, kole väsinult ja ütles: „Ema, ma olen surnud.“ See oli küll hull ütlemine. Küsisin, mis viga on. Kurtis, et kurk on valus. Vaatasin kurku ja see oli kurgupõhjas süsimust. Hea, et ta seda tööd kaua ilma maskita teinud ei olnud. Oleks oma kopsud täiesti ära rikkuda võinud.

1956. aasta kevadel sain Eestist õelt pärast 12 aastast vaheaega kirja. Stalini ajal ei saanud keegi sealt kirjutada ja ka väljast ei julgenud keegi seda teha, sest see oleks kirjasaajale halba teinud.

Õde kirjutas, et meie isa oli väga haige, mõnel päeval teadvusel, mõnel halvem. Kirjutasin kohe õele ja saatsin ka palju pilte, eriti poegadest. Õde luges isale kirja ette ja näitas pilte ühel tema selgemal päeval. Sellest heast sõnumist isa tervis paranes ja ta elas veel üle aasta ning kirjutas meile kõigile, ka kui meie juba Ameerikas olime. Tervis paranes temal suurest rõõmusest, et oleme kõik elusad ja õnnelikud. Eriti rõõmus oli ta fotode üle, kus nägi, kui kenaks tema tütrepojad sirgunud olid.

Ema suri juba 1945. aastal ja vaene isa oli sel ajal 77-aastane ja ükski.

Õde Berta käis iga päev tööle ja tuli õhtul hilja koju.

Rootsis elamisest on palju ilusaid mälestusi, peamiselt sellepärast, et olime alati perega koos.

Victori puhkuse ajal käisime mererannas, Norjes, kus saime vabriku poolt prii toa kenal liivasel mererannal. Lastel kui ka vanadel oli seal hea olla. Vahel olime koos teiste eestlastega, nagu Võhmad, Mesikäpad jne. Sai ujuda, paadiga merel käia ja *badminton*'i mängida ning ringi hulkuda ja vahel ka marjul või seenel käia.

Kalle lõpetas seal algkooli ja Miki reaalkooli. Kalle koolilõpetamisel ei olnud mingit erilist tseremoniat ja samuti ka mitte Miki koolilõpetamisel. Mis oli aga kenam komme kui meil kodumaal, et sõbrad tulid kooli juurde vastu, kõigil lillekimbud käes, mis olid nagu vihad paeltega kokku seotud, ja need lilled riputati lõpetajatele pikkade paeltega ümber kaela. Mida populaarsem poiss, seda rohkem ta lilli sai. Mihkel sai neid lillekimpe ka päris palju ja see sündmus oli 25. mail 1956.

Miki käis ka Rootsis leeris, kus jällegi lilli toodi.

Kalle käis leeris Ameerikas Clevelandis. Õpetaja Elmar Pahn leeritas 18. juunil 1960. Tema toodi ka palju lilli ja meil kõigil oli kena pidupäev.

28. juunil 1956 lahkusime Olofstromi jaamast rongiga, sihtkohaga Göteborg, kus laevale Kungsholm asusime ja Ameerika poole purjetasime.

Siiatulek oli õieti Victori isa soov. Tema kirjutas, et president Eisenhoweril on plaan perekondi Ameerikasse tuua, kellel juba osa perekonnast siin ees on. Kirjutas, et tulgu meie ka, sest tütrede Mara ja Karin oma peredega on juba siin.

Victor küsis siis meie käest, et kes tahab minna ja kes ei taha. Meil hakkas juba Rootsis hästi minema. Tema oli joonestaja, *constructor* ja temaga oldi väga rahul ning palk oli ka päris

hea. Talle taheti isegi lasta maja ehitada odava hinnaga. Ta oli hea töötaja ja nii ei tahetudki, et ta ära läheb.

Ostsime juba endale mööbleid ja ühte kui teist. Miki ütles, et kui meie nüüd ei lähe, siis tema läheb kunagi illegaalselt Ameerikasse. Tema oskas päris hästi inglise keelt ja talle meeldis lugeda ja laulda ingliskeelseid moodsaid laulusid. Ta muretses ka enda teenitud rahaga endale kitarri ja selle saatel laulis.

Mina ja ka Kalle ei öelnud, kas tahame minna või ei, aga meil tuli siiski minek.

Victor käis Göteborgis asju õiendamas. Ütles ka seal konsulile, et ega teda ei lasta Ameerikasse, sest ta on teeninud Eesti, Vene ja Saksa sõjaväes. Konsul ütles, et venelane on tema liitlane olnud ja nüüd sõbrustavad ka sakslastega. Ütles, et tema annab oma sõna, et meie saame sinna. Tuli siis läbi teha arstlikud läbivaatused ja dokumentide korraldamised. Müüsimise osa oma mööblist, aga inimesed olid kavalad. Ei ostnud, sest arvasid, et peame niikuinii need sinna jätma. Pidime aga korteri tühjaks tegema. Viisime asju, mida ära müüa ei saanud, maja taha õue. Mul oli hea jalaga õmblusmasin. Ka selle tõstsime õue, aga kui vähe aja pärast vihma sadama hakkas, siis nägime, kuidas naabrinaine pojaga selle oma tuppa viis. Pärast rääkisid, et poeg on huvitatud rätsepatööst.

Victor sai oma pensioniks sissemakstud raha tagasi ja nii sõitsime omal kulul ja veel luksuslaevaga Kungsholmiga Ameerikasse.

Kaheksa päeva Kungsholmil oli ilusaks puhkusereisiks meile kõigile. See elu laeval oli täielik vastand elule, mida elasime üle kümne aasta, nii laagrites kui ka juba Rootsisis vaestena.

Juba oma laevakabiini minnes oli meil kena üllatus, kui leidsime kolm kimpu punaseid roose laual. Kaks minu head sõpra, kes teadsid, millal ja millise laevaga läheme, ja ka Olofströmi reaalkooli rektor abikaasaga olid need lilled meile õnnesoovidega ilusaks tulevikuks saatnud.

Ühele sõbrale kirjutasin enne Rootsist ärasõitu, et lahkume Göteborgist selle ja selle laevaga ja mis ajal. Lisasin: „Tule mulle lehvitamata!“ Tema lillede juures oli kaart: „Tulin lehvitamata. Head reisi!“

Ülesõit oli kõigiti tore. Laeval oli iga päev midagi huvitavat teha, eriti poegadel. Seal oli võimla, kino, basseinid – üks soolase, teine mageda veega, saun, ärid ja palju muud. Poisid olid kogu aeg tegevuses ja meie Victoriga võtsime osa nii mõnestki mõnususest. Meile meeldis *shaffelboard*'i mängida. Poistel jälle pingpong jne. Käisime ka kinos ja ma mäletan ühte filmi, mida nägime. See oli „*Our Miss Brooks*“ Eve Ardeniga.

Söögiaegadel, mis olid väga luksuslikud, olime alati koos. Toidud olid esmaklassilised ja teenimine samuti. Enne sööki pakuti väga peeni suupisteid, nii Rootsi- kui ka muulaadilisi. Eriti pidulikud olid aga söögiajad, nagu kapteni *dinner* ja kui kellelgi sünnipäev oli. Et meie sõit Mihkli sünnipäeval oli, siis tehti see talle väga tähtsaks. Lauale toodi tort tema nimega peal. Siis tuli mitmeliikmeline *band* meie laua juurde ja kõik inimesed selles ruumis ühinesid „*Happy Birthday*“ laulmisega.

Meri oli meie ülesõidu ajal väga vaikne. Lained olid madalad ja pikad, umbes nagu Lõuna-Eesti maastik. Merehaigeid ei olnud vist, aga tundsin ikka vahel, kuidas laev aeglaselt ühelt küljelt teisele kiikus. Nii sai palju nalja, kui õhtuti tantsisime. Tantsijaid oli alati palju ja kui laev ühest küljest teise aeglaselt kiikus, siis läksid ka tantsijad, tahes või tahtmata, kõik punt-ras ühelt saali küljelt teisele. Teine pool saali jäi tühjaks. See oli nii naljakas ja tujuküllane.

Siis mängiti igasuguseid mängu. Igaüks paarile anti apelsin. Seda tuli otsaesistega kahevahele paigal hoida ja nii tantsida. Kes kõige kauem nii tantsitud sai, see sai auhinna. Siis oli veel igasuguseid muid mängu, aga kõiki neid ei mäletagi.

Vähe nagu merehaigust tundsin korra, kui käisin basseinis. Seal lainetas vesi palju rohkem kui laevalaelt merele vaadates. Ma ei saanudki ujuda, sest laine viskas ja pritsis imelikult.

Päeval, kui juba Ameerika vetesse jõudsimel, muutusid meie meespere näod tõsisemaks, eriti Victoril. Tuli juba mure tuleviku pärast, mis oli tundmatu.

Sponsor oli meil küll, aga ainult nimeline või fiktiivne. Ta andis garantii, et võime sisse rännata, aga tööd ei olnud tal anda. See oli Seabrooki farm ja tööstus, kus palju eestlasi töötas. Pidime ise endale tööd leidma.

Sadamas oli Victori õe Karini mees Otto meil vastas ja viis meid Brooklyn oma koju. Meil olid mõned pambud käe otsas, aga mõned asjad tulid laevabagaasiga ja et meil veel kindlat elukohta ei olnud, siis jäid need esialgu sadamasse, kusagile lattu.

8. augustil jõudsimme Brooklyn, kus Karinil lõunasöök valmis oli ja meid ootas. Seal pakuti kohe kangeid jooke, millega meie harjunud ei olnud, ja lõunasöök oli ka rikkalik. Olime ümber laua vist 11 inimest ja jäime sinna samas arvus veel paariks nädalaks. Ühel päeval tulid veel onutütar Elly abikaasaga Kanadast juurde ja jäid ka paariks ööks sinna. Ei mäleta, kuidas Karin meie kõikide majutamise hakkama sai. Mäletan, et magasime maas madratsitel, mis meil kaasas olid - õhumadratsid.

Kui reisiväsimus välja puhatud, siis hakkasime vähehaaval ümbrust vaatamas käima. Et meil külalised Kanadast olid, siis käisime nendega vähe New Yorgis ringi. Kord läksime linnas ühte restorani. Meestel ei olnud kuubesid seljas. Kuueta sinna ei lastud, aga teenistujad töid neile mingi helehallid, kortsunud, suured, ühekordseks tarvitamiseks kuued. Tore, Elly mees pani kuue selga ja arvas, et on OK. Kui Victor kuue selga pani, siis võttis selle kohe seljast ära ja pani kiiruga uksest välja. Meie muidugi ruttasime talle järele. Victor tundis end vist sandina sellel suurel uuel maal. Leidsime siis ühe lihtsama söögikoha ja unustasime seks korraks selle vahejuhtumi. Pärast käisime veel rannal, Ocean Citys, kus oli ka koht nagu Tivoly, s.o *amusement park*. Seal käisid Victor ja poisid mitmesugustel sõitudel, mis tegi kõrgeid ja keerulisi tuurisid. Kui alla tulid, siis olid näost valged. Mõne päeva pärast käisime *sotsialsecurity* asutuses, kus saime kaardid, mis alles on. Victor ostis Times Square'ilt kõikide suuremate linnade ajalehti ja hakkas kuulutusi uurima, et kusagilt vastavat tööd endale leida. Saatis tööotsimise kirjad välja, aga kusagilt mujalt kui Clevelandist vastust ei tulnud. Kutsuti intervjuule ja seda ta kohe tegi. Sõitis bussiga Clevelandi ja saigi tööle kusagile Bessemeri tänavale Halex juurde. Peremees ja enamik töölisi olid poolakad. Palk oli väga väike, midagi üle ühe dollari tunnis. Oli umbes nädala üksinda Clevelandis ja siis helistas: „Tule nii ruttu kui saad ja hakka korterit otsima“, sest tema raha läks kõik Haddami hotelli maksmiseks ja söömiseks mõnes odavas söögikohas. OK. Poisid jäid veel Karini ja Otto hooleks ja ma tulin bussiga Clevelandi. Victoril oli mulle suur vaas lilledega muretsetud. Hakkasin kohe peavarju otsima. Lehes oli kuulutusi küllalt, aga kui kohale läksin, siis ei näinud need nii välja, et seal perega elada võiksim. Lõpuks leidsin paraja apartemendi Lamont Avenue 9511, mis oli ida pool kesklinna. See oli päris korralik ja suur korter, aga tühi ja meil ei olnud muud kaasas kui õhumadratsid ja mõned riided, mis seljas olid. Korteri oli mustade rajoonis, aga sellel, Lamont Avenuel olid ainult valged elanikud. Meie bagaas, mis New Yorki jäi, tuli alles kuu aja pärast ja ega seal ka palju ei olnud. Oli üks diivan, kus sees paar madratsit oli, ja üks vaip selle ümber. Üks pesukapp, kus pesu oli, ja kaks diivani juurde kuuluvat tooli. Kui asju veel kohal ei olnud, siis ostime Mikile tema oma raha eest ka diivani. Istusime neljakesi sellel ja sõime *cereal*'i lillevaasist, milles minu lilled Victori poolt varem sees olid, kui siia jõudsin. Ei tahtnud riistu osta, sest meil olid riistad kastis, bagaasis. Selle peale ei tulnud, et oleks võinud paberist või plastikust taldrikud osta.

Poisid olid nii kaua Brooklynis, kuni koolid 1. septembril algasid. Nad käisid *Board of Education*'is küsimas, kuhu kooli neil minna tuleb ja millisesse klassi. Mikile öeldud, et tema oma tunnistuse ja teadmiste põhjal võiks kolledžisse minna, aga vanuse järgi pandi siiski keskkooli. Kalle pidi pooleks aastaks ainult inglise keelt õppima minema ja hiljem läks Addison Highschooli, mis oli meile ligidal. Miki läks East Highschooli, mis oli ka päris lähedal.

Nüüd hakkas meil üks igavene koonerdamine. Hea, et saime korteriraha \$ 85.00 kuus maksetud ja süüa. Püüdsime odavat kraami osta ja raha ei jätkunud muule, ei ajalehe ostmiseks,

bussiga sõitmiseks ega telefoni sissevõtmiseks. Küsisime kojamehe telefoninumbrit ja kui keegi vajas meile helistada, siis helistas kojamehele ja see tuli üles ja kutsus meid alla. Kõndisime nii palju, et jalad tahtsid üles öelda. Tahtsime ikka ümbrust näha, kus oleme, ja nii kõndisime East 93 pealt *downtown*'i ja tagasi, mis oli vähemalt 10 miili edasi-tagasi. Käisime ka järve ääres, mis oli ka pikk tee, ja iga päev käisime lähedases pargis, kunstimuuseumi juures. Hiljem vaatasime ka muuseumi läbi. Tegime Victoriga endale plaani, et vaatame iga päev ühe ruumi, ja nii said lõpuks kõik ruumid vaadatud.

Kunstimuuseumi ümbrus oli sel ajal väga kena. Seal oli ilus tiik, kus olid valged luiged, ja ümber tiigi oli ilus jalutustee ning platsid pinkidega, kus võis jalgu puhata. Nüüd ei julge keegi seal, eriti õhtuti, jalutada, sest selles rajoonis on kuritegevus kõrge.

Need vaesed ajad olid omamoodi kenad, sest olime kõik koos. („*I miss the hungry days...*“ on üks ilus laul.) Poisid õppisid hästi, sest neil ei olnud veel palju sõpru ja ei olnud TV-d, millega aega raisata. Vahel kui meie isaga jalutama läksime, jäid nemad koju, aga kui olime juba kodunt eemal, siis poisid hiilisid meile järele ja see tegi nalja.

Mõtlesin, et kuidas ma saaks ka vähe teenida. Ühel päeval tuli üks naine, kes kolmandal korral elas, ukse taha ja rääkis, et ta on mind näinud, et mina vist tööl ei käi, ja küsis, kas mina ei tahaks tema last või lapselast hoida. See oli keskealine proua. Ma ütlesin, et ma ei ole kunagi võõraid lapsi hoidnud, aga ma mõtlen järele ja ütlen talle. Rääkisin sellest Victorile, aga tema oli selle vastu.

Ükskord Victor sai oma sõbralt August Vöhmalt Chicagost kirja ja see kiitis oma töökohata ja palka. Ta ei kutsunud Victorit sinna, aga sama nädala lõpul Victor sõitis Chicagosse hea lootusega vist, et ehk saab ka sinna tööle.

Sel ajal kui tema ära oli, käisin meie majaperemehe hr Hertsi juures ja küsisin temalt, et kas tema teab mõnda kohta, kus joonestaja nagu Victor tööd saada võiks, sest Victoril on nii väike palk, et vaevalt saame korteri maksetud ja söödud. See nimetas kompaniisid, nagu Thomson Product, White'i õmblusmasinate tööstus ja Fisher Body. Mulle jäi see Fisher Body nimi meelde. Otsin nüüd ajalehti ja vaatasin töökuulutusi ja imekombel oli just ühes lehes, et Fisher Body vajab joonestajaid.

Victor tuli Chicagost pettunult tagasi. Näitasin talle lehekuulutust. Tema nägu läks kohe rõõmsaks ja järgmisel päeval läks selle kuulutuse peale tööd otsima.

Tal vedas väga, sest mees, kes teda küsitles, oli John Depner ja kui Victor oma inglise keelega hädasse jäi, siis John küsis, kas ta saksa keelt oskab. Jutt läks kohe saksa keele peale üle ja mõlemal oli hea meel. Depner sai oma keeleoskust näidata ja Victor sai tööle.

John Depner oli joonestuse osakonna (*design department*) juhataja ja neist said päris head sõbrad. Hiljem käisime vastamisi külas.

1. oktoobril 1956 pidi ta kella 8 ajal kohal olema. Sel päeval keerati aga kella tagasi. Victor läks vabriku ukse taha ja see oli kinni. Külmetas seal tund aega ja oli peale selle vähe haige, aga käis ikka tööl.

Nüüd tuli suur elumuutus. Palk oli mitu korda suurem kui Halexil juures. Kui Halexil oma äraminekust rääkis, siis ei tahtnud teda lasta ja pakutud sama palka, aga temal oli juba kindel nõu minna.

Koonerdasime esialgu vähe edasi, aga selleks, et midagi vajalikku osta. Mõnda aega tuli ikka kojamees meid telefoni juurde kutsuma, aga jõuluks lasksime telefoni sisse panna ja tegime kojamehele kingituse tema lahkuse eest.

Poistel oli alati raha vaja. Küll tahtsid kinos käia ja küll oli kooli jaoks midagi tarvilikku vaja.

Tuli tali ja meie lähedal oli tiik (laguunid). Sinna taheti minna uisutama. Kurtsid vist vanaisale ja vanaisa saatis raha uiskude ostmiseks. Nii oli juba midagi huvitavat ja kasulikku teha. Käidi ühtelugu peale kooli uisutamasa ja kui soemad ilmad olid, siis käidi läheduses algkooli õues palli mängimas. Nii tekkisid ka juba mõned sõbrad ümbruskonnas, kellel olid TV-d

kodus. Küll noriti TV-d, aga ei olnud võimalik osta. Esimene kogutud raha läks magamistoa mööbli ostmiseks, mis maksis \$ 300.00. Maksime puhtas rahas ja Searsi juures, kust seda ostime, imestati, et miks meie järelemaksu peale ei võta. Meie ei teadnud järelemaksust midagi ja meie ei olekski seda teinud.

Läks kaks aastat, kuni TV saime. Kalle nägi TV-d raamatukogus.

Sel ajal oli Mikil juba küllalt taskuraha. Vist mõned kuud peale seda, kui sinna elama asusime, hakkas Miki kinos Park *usher*'ina töötama ja igal nädalalõpul sai oma palga.

Koolis läks mõlemal hästi. Kallel oli esialgu palju aega peale õppimise. Käis iga päev raamatukogus ja luges väga palju, nii et lõpuks ei olnud tal oma vanusele vastavaid raamatuid saada.

Miki võttis osa paljudest *activity*'test, igasugustest klubidest, laulukoorist. Oli ka *all city chorus*'es jne. Imelik, et jätkus aega kõigeiks. Käis ka oma *homeroom teacher*'i juures muru niitmas, põõsaid piiramas ja vist aknaid pesemas. See oli väga kena mees, kellele Miki meeldis.

Kui juba mõnda aega siin oldud sai, siis käisime ka eestlaste pidudel ja nii saime mõne inimesega kontakti. Vahel käisime linnast bussiga väljas, Stow's Piirmade juures, keda Saksamaal tundsim. Stow'sse sõit oli esialgu meile kallis - \$ 10.00. Hiljem, kui juba Victoril auto oli ja Kanadas käisime, siis oli gaasikulu \$ 10.00.

Siis hakkasid poisid ka skautlust harrastama. Käisid eesti skautide koondusel. Miki jäi sinna püsima, aga Kallele oli see sõit liiga pikk ja tema ühines ameerika skautidega, millised koondused meie lähedal olid. Sealt sai ka sõbra Thomas Turneri, keda Tuckeriks kutsuti ja kes elas meiega samal tänaval. Saime ka tema vanematega tuttavaks ja käisime üksteise juures külas.

Kui Victor General Motorsi juurde tööle sai, s.o Fisher Bodysse, siis kogusime paari aastaga \$ 2000.00 ja hakkasime väikest maja otsimas käima. Siis sai ta aga paariks kuuks *lay-off*'i ja maja ostmise tuli edasi lükata. Novembris 1958 ostime maja Harlandi tänavale, mis oli lähedal Victori töökohale. Miki käis kooli lõpuni East High's aga Kalle tuli üle lähemale, Collinwood Highschooli. Ei olnud enam aega skautluse jaoks ja Miki hakkas *proofreader*'iks ühes trükikojas ja hiljem, kui Mikil selleks aega ei olnud, läks Kalle tema asemele tööle.



1944.a vahetult enne Saksamaale põgenemist.

LÄÄNEMAALT ROOTSI

INTERVJUU LOO AUTORIGA

Kirjutanud: Ilmar Soondra

Vanus: 91

Pärit: Läänemaalt

Praegune elukoht: Trollhättan, Rootsi

Miks otsustasite enda põgenemise ja paguluse loo kirja panna ja konkursile esitada?

Lugu oli juba enne konkursi väljakuulutamist valmis kirjutatud ja kui konkursiteate sain, ei mõelnudki pikemalt. Osalesin laste ja lastelaste jaoks - et nemad teaksid ja mäletaksid.

Millal viimati Eestis käisite?

Aastal 1995, nüüd olen juba aastatesse jõudnud ja enam reisima ei kipu. Olen tihedas kontaktis sugulastega Haapsalus - suhtleme Skype'is iga nädal.

Kui tihti Rootsis elades teiste eestlastega suhtlete?

Peale minu kahe lapse, nelja lapselapse ja viie lapselapselapse teisi eestlasi siin linnas ei ole. Käime omavahel tihti läbi. Kui Rootsi tulime, oli meid kolm, nüüd on 15. Alati on meil kodus Eesti toitu, sest sugulased saavad, näiteks musta leiba, kamajahu - viimast armastan hapupiimaga segada.

Kas Teie hinnangul leidub sarnasusi teie olukorra ja praeguste põgenike olukorra vahel?

Kui 1944. aastal Rootsi tulime, puudus põgenike ja pagulaste massilise vastuvõtmise praktika ja seetõttu võtsid meid vastu Lotta naiskodukaitsjad. 30 000 eestlast paatidega oli täiesti ootamatu ja oleme selle vastuvõtuga väga rahul. Praegu on suur rahvaste rändamine ja mõnel pool maailmas võetakse põgenikke hästi, mõnel jälle halvasti vastu. Omal ajal leiti, et meid oli tarvis siia, just lihtsamate tööde peale.

Mida Te arvate, kas Eesti on hea koht pagulastele uue elu alustamiseks?

Jah, usun küll - nagu ka igal pool mujal. Ajakirjanduse põhjal on jäänud mulje, et Eesti on arenenud riik. Jah, peaks ikka olema hea elada.

MINU AASTAD ROOTSIS

ILMAR SOONDRA

Mina olen sündinud 26. aprillil 1920 Eesti Vabariigis Haapsalu linnas. Rootsi tulin ma oma perekonnaga 26. septembril 1944.

Põgenesime Eestist väikese mootorpaadiga Vene sõjaväe uue okupatsiooni eest. Kui alustasime Haapsalust oma põgenemisteedkonda, siis oli meie pere neljaliikmeline: mina, minu abikaasa Asta, meie kaks poega Raul (16 kuud) ja Hardo (4 kuud). Hardo suri teekonnal ja jäi puhkama Läänemerre.

LAHKUMINE EESTIST

22. septembri õhtul alustasime põgenemist mootorpaat Ahtiga tollaegsest Haapsalu Jahtklubi sillast Promenaadi rannal. Meie paati pidi juhtima vana vilunud meremees kapten Dampf, aga ta võeti just enne sakslaste poolt kinni, et nende laevu juhtida. Agu Talvar asus paati juhtima ilma merekaardita. Pimeduse tulekul lahkusime Haapsalu vetest Urmas II ja Talvari väikese paadiga slepis, et suunduda Noarootsi lõunatippu Voosi kurgus. Seal jäi paat põhja kinni. Matti hüppas vette ja nii saadi varsti paat lahti, et veidi eemal ankrusse visata ja jääda ööbima ja ootama sõjasündmuste arengut.

Olles seal ka järgmisel päeval, laupäeval, nägime üle lahe Vene pommirünnakut Haapsalule. Veel üks öö rannikul paadis ja siis pühapäeva hommikul seadsime kursi Rootsi poole.

Hiiumaa Tahkuna neeme juures tegime peatuse, et saabuvat pimedust oodata, sest Vene lennukite luurelennud olid meile teada. Põgenemine nende haardest oli ju karistatav surmanuhtlusega. Päikesepaisteline päev pimenes ja õhtu saabudes tõusis tuul. Öösel tõusis tuul tormiks, mis tegi suurema osa paadis olijaist merehaigeks. Meid oli 56 hinge. Urmas II, mis oli purjekast mootorpaadiks muudetud, ja Talvari väike paat olid juba ammu tormi hooleks jäetud.

LÄÄNEMEREL

Lained tõusid ajuti kolmekordse maja kõrguseks. Vahel olime laineharjal ja siis jälle sügavas orus. Mõned meist kaotasid mõistuse. Härra Saks Narvast ronis üle parda, et „hambaid pesta“, ja kadus merevoogudesse. Proua Piir Haapsalust läks ka üle parda, aga teda suudeti uuesti paati tõmmata. Kogu esmaspäeva möllas torm edasi. Sellel päeval sai Asta 27-aastaseks. Esmaspäeva ja teisipäeva vahel suri Hardo. Tema mähkmetes keha ulatati mitmete käte abil kajutist minule. Pärast suudlust tema otsaesisele tuli minul teda ohverdada tormist möllavasse Läänemerre. Inimestel kadus lootus eluga pääsemiseks. Lootusetus tekitas paanikat, aga selle vaigistas paadijuht relva ähvardades. Paadi mootor lakkas ajuti töötamast. Öeldi, et merevett tuli mootorisse. Mootorita oli võimatu paadinina vastu lainet hoida. Paadijuhi Agu Talvari puhketundidel asendas teda minu vend Matti, kes hiljuti oli ohvitserina Soomest Eestisse tulnud.

Teisipäeva ennelõunases tormis nägin äkki lainete tagant suurt sõjalaeva, mis kandis Rootsi lippu. Olin üks paadininas tekil. Teatasin nähtust paadijuhile. Ka meid oli märga-

tud sõjalaeval ja teineteisele lähenenult hakati sealt päästenööre meie poole viskama. Olime varsti suure laeva külje all ja nii lähedal, et iga lainehari, mis tõstis meie paadi laeva reelingu kõrgusele, andis võimaluse meil, hädalistel laevale ronida. Üks Haapsalu elanik kukkus päästmisel vette. See oli härra Triumph, mees paremates aastates. Teda ei õnnestunud päästa, aga ta tõsteti sõjalaevale ja maeti hiljem Rootsi mulda Nynäshamnis.

Meid päästnud sõjalaeval Gävle hakkasime oma riideid kuivatama ja naistele-lastele pakuti kajutites süüa ja sooja jooki. Minul olid jalas märjaks saanud isa valmistatud säärsaapad, mille jalast äravõtmine oli omaette number, aga laeva masinaruumist tuleva sooja õhu käes kuivatatud, kokkutõmbunud saabaste jalgapanemine peaaegu lootusetu. Lõpuks see kuidagi õnnestus ja ma ei pidanud paljajalu maale minema. See oli väike juhtum meie suures tragöödias.

OLIME ELUGA PÄÄSENUD...

Gävlel korjasid madrused meilt relvad, sest paljud olid mingis sõjaväemundris ja otse rindelt tulnud. Andsin ka oma saapasääres hoitud väikese püstoli madrustele. Varsti kutsuti meid, mehi, üksikult Gävle kapteni juurde komandosillal ülekuulamiseks. Ma kandsin harilikku pintsakut, mille revääril oli imeväike vapikujuline sinimustvalge märk. Kapten silmas seda ja mingi omakeelse kommentaari järel lasi mind minna. Olin õige mees. Pääsemine Gävle pardale sündis teisipäeva ennelõunal 26. septembril 1944.

Pärastlõunal, kui oli juba pime, jõudsime Nynäshamni. Olime siis teel olnud 100 tundi - magamata, väsinud ja söömata. Laevalt nägime tuledes säravat linna. See oli Nynäshamn. Haapsalu, nagu kogu Eesti, oli sõja tõttu pimendatud. Tuledes linn oli uus elamus. Meid toimetati ühte lokaali sadamas. Seal olid vastas lahked lottad, kes meid kostitasid soojade jookide ja võileibadega. Tormi ajal tulid kõik inimeste poolt kaasavõetud kohvrid ja kotid paadi pardalt merre heita, et paati kergemaks teha.

Nynäshamnis viidi meid sauna ja samal ajal desinfitseeriti meie rõivad, selleks et maale ei toodaks nakkushaigusi. Difteriit ja peataid olid peamised riskid. Hiljem viidi meid, mehi, majutamiseks Folkets Husi ja naisi-lapsi misjoni palvemajadesse. Ühes saalis olid seintel pildid kommunismi suurmeestest, nagu Karl Marx, ja põrandal paberist madratsid ja tekid. See oli veidi koomiline, sest olime ju punaste eest põgenenud.

Seal algas meie uus elu. Ühelgi meist ei olnud midagi kaasas, sest kõik läks merepõhja. Pärast meie päästmist olevat ka tühi paat põhja lastud, et mitte olla ohuks muule mereliiklusele. Nynäshamni Folkets Husis kostitati meid lottade poolt ja päevad laabusid vesteldes ja äride katalooge uurides.

Nynäshamnist viidi meid rongiga Södertäljesse Rosenborgi koolimajja karantiini. Seal oli palju põgenikke, keda toideti ja varustati vajalike riietega ja kes ootasid, mis saatus neile osaks saab. Seal kooli saalides elasid mehed ja naised väikeste lastega eraldatult. Siis veel uskusime, et tuleb kuskilt jõud, mis vabastab Eesti venelastest ja meie lähme koju tagasi. Ootasime valget laeva!

Södertäljes toimus ka meie ülekuulamine politsei poolt. Tõlgiks oli üks eestirootslane, kes lasi mind jutustada minu elust, et siis politseile seda rootsi keeles edasi anda. Tõlk rääkis talte eksikombel pika jutu eesti keeles ja viisakas ülekuulaja ei takistanud teda, vaid rahuldus lühikese kokkuvõttega.

GRÄNNAS

2. detsembril algas reis Grännasse. Hotell Ribbagården oli talvel tühi ja sinna paigutati meid, põgenikke, üle talve. Meie pere sai hotellis Annex ilusa toa kõigi mugavustega. Söömas käisi-

me üle õue hotelli söögisaalis. Raul oli siis heas jooksueas ja teda tuli tihti saalis ülesriputatud riidest eesriiete vahelt ja kõrvalruumidest otsida.

1945. aasta kevadel hakkas põgenikelaagrite tühjendamine. Perekonnad saadeti kohtadesse, kus mingit tööd leidus. Ma olin algul paar nädalat tööl ühes Gränna suures aianduses, aga minu vilets selg ei pidanud peenarde juures kükitamisele vastu. Alustasime koos noortemagister ja pastor Töldsepaga skautlusega põgenikelaagri noortega. Varsti järgnes tööameti vahendusel metsatöö. Üks kaunis raske ja kehaline töö harjumatu kontoriinimesele. Lõuna pool Jönköpingit Hoki kandis asus metsalank, kus tuli puid maha võtta, meetripikkuste halgudena riita laduda ja selle järgi maksti tasu. Tööriistadeks suur käsisaag ja kirves. Meid oli kümnekond ja elasime metsas barakis. Kaks nädalat pidasin vastu, aga siis otsustasime koos Valdur Ennemuistega uut tööd otsida. Eestis Saaremaal oli ta maamõõtja ja nüüd sai ta sama töö Jönköpingi linna. See oli ennekuulmatu!

Mina olin mõned päevad Jönköpingis kontaktis tööametiga. Siis leiti mulle saeveski töö sügaval Smålandis Notterydis. Tööametis oli kontaktiks üks härra Stålberg, kes kandis kommunist Leninit kujutavat märki ja manitses Lenini sõnadega: „Kes ei tee tööd, ei pea ka sööma.“ Aga töö oli just see, mida põgenikud oma võimete kohaselt kõige rohkem soovisid. Sel ajal andis iga kümnes rootslane oma hääle kommunistlikule parteile. Nemad seisid ka sel ajal Rootsisis käimasoleva suurstreigi taga. Tööstused siis uusi inimesi tööle ei saanud võtta.

NOTTERYDIS JA HÖRNEBOS SMÅLANDIS

Jönköpingist sõitsin rongiga Landsbrosse. Seal edasi viis mind piimaauto - see oli vist ainuke võimalus Notterydi jõuda. Seal ühe küla teeotsas oldi mul vastas. Seal läksime minu uue tööandja Ivan Janssoni juurde. Sain seal toa voodiga ja uus peatükk elus võis alata. Ivan Jansson oli kasupoeg Agnar Janssonile ja tema abikaasale. Agnar oli nooremas eas USA-s Californias elanud, aga oli nüüd talupidaja. Elasime kõik samas majas. Ivan tegeles äridega ja just siis oli saeveski tema huviala. Saeveski ja meeskond olid toodud mujalt ja üles seatud küla lähedal metsas. Jõuallikaks oli ratastel olev aurumasin. Minu ülesandeks oli plankude ja laudade saagimisel ülejääva materjali kogumine ja ülesladumine. Oli kuum suvi ja töö juures higistades tuli palju juua. Külma vett sai metsast allikast. Teenisin 200 krooni kuus pluss söök ja tuba. Agnar Jansson ja ta abikaasa olid abivalmis ja heasüdamlikud. Ivan sellevastu ärimees. Ta müüs mulle töölkäimiseks vana naisterahva jalgratta 50 krooni eest. 1945. aastal oli see suur raha. Töölt koju tulles õhtul pärast sööki ootas uus töö. Tuli peremehe peenramaad üles kaevata.

Ivanil oli abikaasa, üks suurem poiss Roland ja üsna väike „lilla Bo“. Tema eest hoolitsemiseks oli abi vaja ja selleks sai Asta, kes koos Rauliga oli Grännast saadetud põgenike peatuskohta Österkorsbergas, mis asus ka Vetlanda linna läheduses. Asta tuli Rauliga Notterydi majaabiliseks. Tema ülesandeks sai Bo eest hoolitsemine, köögitöö ja muidugi ühealiste Rolandi ja Rauli lahushoidmine. Poisid ei sallinud teineteist. Sõime perekonnaga samas lauas. Meie ei tundnud kunagi, et kõht oli täis. Igatsesime oma söögilauda. Kui saeveski seisis meeste äraoleku tõttu, siis töötasin söemiilis. Õhtuks olin must kui neeger.

Notterydi ümbrus oli looduslikult ilus. Lainetava maastikuga ja järvega. Metsa viiva küla tee ääres oli neli või viis talu. Inimesed sõbralikud ja abivalmid. Paljud misjoniusulised. Agnar Janssonil oli vend Erik abielus Elleniga, kes elasid naaberkülas Hörnebos. Vennad olid jõukad misjonilased ja olid omal kulul ehitanud külasse misjonikiriku. Kiriku teisel korrusel asus üks suur tuba ja köök pastori eluruumiks. Kuna pastor sõitis sinna ainult vajaduse korral, seisis korter tühi. See loovutati meile uue, omaette elu alustamiseks. See maja asus kaugemal saeveskist. Sõitsin tööle jalgrattaga ja õhtul koju tulles viskasin end väsinuna põrandale pikali. Kehaline töö ja suvine palavus nõudsid oma osa.

Sügise lähenedes lõppes Ivani saeveskis töö. Erik Janssonil oli suurem saeveski, aga see seisis. Sain tema juurde abiliseks. Tuli raiuda klotse autode *gen-gas*'i-agregaatidele. Ivani söed ja Eriku klotsid turustati lähedastesse linnadesse. See polnud aga töö, millele perekonna tuleviku rajada. Ühel päeval võtsin ette jalgratta- ja bussireisu üle Lammhulti, et otsida tööd mõnekümne kilomeetri kaugusel asuvas Värnamo linnas. Sealne masinaehituse firma Sandens vajab töökäsi. Kuna omasin koolitust sellel alal, siis saime trotsiks minu vaevalisele rootsi keele oskusele kokkuleppele, et võisin hakata nende juures tööle järgmisel esmaspäeval. Milline õnn!

Esialgu pidin ma üksi sinna kolima. Aga saatus tahtis teisiti. Jalgrattaga Värnamost Lammhulti poole sõites hakkasin äkki verd sülitama. See läks varsti üle ja Lammhultist bussiga Hörnebosse sõites oli kõik jälle normaalne. Öö möödus rahulikult, aga järgmisel, s.o laupäeva hommikul tabas mind uus verepurs. Mina ei julgenud ennast liigutada, aga Asta ruttas Franssoni poodi, et sealt telefoniga abi paluda. Sinna oli umbes üks kilomeeter. Varsti oli *taxi* kohal ja see viis minu Vetlanda Sjukstugasse. Seal kahtlustati, et mul on tuberkuloos (TBC). Olin paanikas ja palusin öhtul haiglaõde kutsuda Astat minu juurde jumalagajätkuks. Õde oli karm ja käskis mind magada. Mõne päeva pärast saadeti mind Eksjö sanatooriumi. Seal olin pool aastat hea vanema ülemarsti Törnblomi ja noorema energilise arsti Järlocki patsient.

EKSJÖS

Asta ja Raul jäid Hörnebosse. Nende olukord sai ümbruskonnas teatavaks ja alati abivalmis rootslased korjasid kokku raha nende abistamiseks. See oli pool aastat enne Silja sündimist. Olime oma elu sügavaimas orus. Tänuikkus sealsele rahvale on kustumatu. Mällu on jäänud Hörnebo misjonikiriku altaripeilt, tuletorn kaljul tormava mere keskel. See oli meenutus meie päästmisest tormisest merest stabiilsesse Rootsi. Teine mälestus sealt on minu sealse tööandja ja misjonimaja ehitaja Erik Janssoni küsimus pärast ühte jumalateenistust: „Kas sa said jutlusest aru?“ Minu vastus oli: „*Inte allt*“, mida ta omakorda kordas: „*Jasså inte als*“. See oli tõeline keeltesegadus. „*Allt*“ on „kõik“ ja „*als*“ „mitte midagi“. Rootsi keelt püüdsin õppida, kandes taskus väikesi paberilappe, millede ühel küljel oli rootsikeelne sõna ja teisel küljel sõna eesti keeles. Noppides neid lappe, tuli arvata, mis teisel küljel seisab.

Hörnebo elu lõppes meil kõigil 1945. aasta sügisel. Mina sanatooriumisse ja Asta Rauliga Eksjö linna. På Storgatan 8 leidis ta ühtede eestlaste juurde kolmanda korruse põõningukambri omale elukoha. Senised elanikud, Haapsalu perekond Kumarid, olid siis ootel Kanadasse emigreeruma. Astale võimaldati teenijana sanatooriumis tööd saada. Olime seal jälle lähedal teineteisele. Raul tuli anda umbes miili kaugusel asuvasse lastekodusse Brevikis.

Kui mind Eksjö sanatooriumi koridori sõidutati, märkasin seal ühte väga kõhna ja näiliselt haiget meest. Minule mõjus see üsna masendavalt, sest tundus, et niisugune saab ka olema minu saatus. Hiljem selgus, et see mees on eestlane Karl Liikane, kes meremehena jäi Rootsi, kui venelased okupeerisid Eesti. Sain temaga tuttavaks ja kui tema mõni aasta hiljem suri, siis sain tema mälestuseks osakonna haiglaõelt Roosalt rootsi-eesti sõnaraamatu, pussnoa ja Eesti Mereväe Orkestri foto, millel on ka Karl Liikane trompetimängijana.

Sanatooriumis tutvusin veel tallinlase Pöllupüuga ning Aino ja Nigul Virroga, kes töötasid sanatooriumi pesukojas. Tutvus Virrodega sai hiljem minu elus otsustava tähenduse. Sanatooriumis sain koha kolme voodiga toas. Kõige aknapoolsemas voodis lamas noor sügavalt usklik nelipühilane, keskmises keskealine fanaatiline kommunist Jossif Stalini pildiga seinal ja ukse juures oli minu ase. Usklik ütles, et räägib tundmatuid keeli palvetundides, kommunist ülistas korda Venemaal ja mina olin vait, sest rootsi keelest tuli puudus. Muide, sanatooriumiaeg oli mulle kasuks keeleõppimisel ja Rootsi ühiskonda sulamisel. See oli suurepärase raviastutus ilusa looduse keskel. Seal sain diagnoosi: TBC vasakus kopsupooles ja

seda hakati ravima „õhuga“, see tähendas, et torgati kaunis jäme kanüül selga ja suruti selle kaudu mingit gaasi vasakusse kopsukotti, et kopsu kokku suruda ja sealset kaverni lämmatada. See ravi andis soovitud tulemuse pärast pooleaastast sanatooriumis viibimist. Pärast seda aega tuli aga teatud vaheaja järgi sanatooriumis käia „õhku“ saamas umbes viie aasta jooksul. Tervisetunnistuse sain aastal 1951.

Eksjö sanatooriumi ja Eksjö linna vahel asus Ränneslätt. Rootsi sõjaväe maa-ala barakkidega. Sinna oli paigutatud osa Rootsi põgenenud kommunisti vastu võidelnud baltlasi, interneeritud sõdureid, keda Rootsi riik venelaste survele oli nõustunud venelastele välja andma. Rootsi avalikkus, ajakirjandus, kirikud ja paljud organisatsioonid tundsid interneeritutele kaasa ja mõistsid hukka võimude seisukoha. Ärevust oli palju. Interneeritud demonstreerisid, paljud tegid endale kehalisi vigastusi ja tuli ette enesetappe. Ränneslättist ja mujalt koguti põgenikud kokku ja viidi Trelleborgi sadamasse, kus mehed sunniti Vene Belostrovi pardale.

Sanatooriumis haigena lamades lugesin lehti ja iga kord tõusis palavik, kui viimased uudised saabusid. See kõik asus ju nii lähedal ja pealegi olin ise põgenik ja baltlane. *Baltt-lämmningen* jäi rootsi ajalukku.

1946. aasta kevadel pidi Asta sünnitama. Mina sanatooriumis ja Asta Rauliga linnas põöningutoas. Õnneks tuli meile appi minu onutütar Leida Neidre Skånest, kus nad töötasid ühes talus. Ta tuli Eksjösse oma väikese poja Arvoga, et olla Rauli juures, kui Asta haiglasse sünnitama läks. 24. märtsil sündis meile Silja. Pärast kolme poissi tütar! See oli õnn meie õnnetuses. Pärast Leida äraminekut sain sanatooriumist loa „koju“ minna. Seal viibimise ajal ei leitud minu juures kunagi TBC-batsille, oli mul siiski keelatud haiglat külastada, et näha Siljat. Haiglas viibides tabas Astat neerukiviatakk. Teda otsustati opereerida, aga just enne sai ta valudest lahti, kuna kivi tuli loomulikult teel välja. Varsti lasti ta Siljaga haiglast välja. Meie nelja elu katusekambris võis alata. Linnalt saime raha üleelamiseks. Meil oli elektriline keeduplaat toidu soojendamiseks, vett tõime keldrist ja peldik asus kividega sillutatud hoo vi tagaküljel. Majaperemees omas äri all ja elas ise teisel korrusel. Varsti lubasid nad meid nende köögist vett toomas käia. Olime küll „vallavaesed“, aga me elasime! Ja elasime Eksjö peatänaval, Storgatan 8.

VÄRNAMOS

Sanatooriumis tuttavaks saanud Nigul Virro oli saanud uue töö Värnamo linnas ja kolis perekonnaga sinna. Varsti oli seal tarvis personali suurendada ja tema soovitusel sain omaniku *fil. mag.* John E. Anderssoniga kaubale ja võisin seal tööle hakata. See oli *Kartatelje*, kus valmistati reljeefkaarte koolidele ja asutustele. Reljeefsed kaardid valati alumiiniumist samale omanikule kuuluvas valukojas. Alumiiniumi saadi sõja ajal alla kukkunud lennukite osade sulatamise teel. Ateljees töötajate ülesandeks oli kõigepealt maale-merele värvi andmine. Traditsiooni kohaselt meri siniseks ja maa roheliseks ning kõrgustikud-mäed kollasest kuni tumepruunini. Seda tegid vilunud noored neiud. Büroo ja minu ülesandeks oli kaartidele joonistada piirid, maanteed ja raudteed, märkida asulad ja linnad, *pränta deras namn och* muu tekst reljeefsele pinnale. Kaartide pikkuse ja kõrguste skaala oli arusaadavatel põhjustel erinev. Suurim oli Nordenkarta (umbes 90x130 cm) ja raskuselt vaevalt käsitsetav ühele mehele. Ülejäänud kaardid kujutasid Rootsi maakondi ja olid väiksemad. Seal toodeti ka sama tehnikaga Rootsi maakondadele heraldilisi vappe. Modelleerisin, valmistasin ja müüsin ka Eesti Vabariigi vappe. Turustajaks oli Eesti Majandusühing Produkt Stockholmis. Tööpäeval sain lahkete Virrode juures voodikoha ja nädalalõppudel olin oma perekonna juures Eksjös.

Kevadel 1947 leidsime eluaseme Värnamo linnast miili kaugusel asuvas maakohas Bor. See oli üks kõrvalhoone/pesuköök ühe tapetseeritud toakesega. Seal tekkis Astal raskusi hingamisega, allergia. Kaardiateljees töötas üks noormees, kelle õe perekond omas Värnamos üürimaja ja kelle vahendusel üürisid nad meile, vaestele põgenikele, ühetoalise, kuid moodsa korteri. Olime lõpuks saanud omale tolle aja väärtusliku eluaseme Pilagårdsgatan 34. Köök elektripliidi ja külmutuskapiga ning oma vannituba. Tänu Rosa ja Torsten Carlssonidele, headele majaomanikkudele, kes seda meile võimaldasid. Seal algas ka eestlastega suhtlemine. Meid oli kümnekond. Pidutsesime, pühitsesime vabariigi aastapäeva ja muid tähtpäevi. Värnamos algas ka minu huvi fotografeerida. Zeiss-Ikon Ikonta 6x6, mis maksis ühe kuupalga, sai minu tööriistaks.

Kaardiateljees tegeles Nigul Virro ka firma administraatorina, aga kuna müük vähenes, leidis ta omale uue töökoha Emmabodasse, kus ta oma kunstnikuandeid sai rahuldada sealsetes hauakivide tööstuses. Nii jäin üksi kaardijoonestajana ja administreerimine jäi ka minu teha. Vähehaaval hakkasin ka mina uut, kindlamat töökohta otsima. Virrod evakueerusid Kanadasse. Värnamos kirjutasin ka väitekirja, mida kaitsesin eesti skautide Ömmerni suurlaagris ja mis andis mulle *skautmaster*'i tiitli. Skautlus on minu elu rikastanud.

OLOFSTRÖMIS 1951-1955

Sügisel 1951 leidsin Stockholms Tidningenist tööpakkumise kuulutuse, millele vastasin. Svenska Stålprensning AB Olofströmis vajas tehnilist joonestajat oma joonestuskontoris. Küllastasin vabrikut ja sain uue töökoha. Kolisime Olofströmi alevisse, saime vabrikult korteri ja uus elu võis alata. Seal elas ka paarsada eestlast ja eesti seltskonnaelu oli väga mitmekesine. Suurem osa meie inimesi oli hiljuti dr Wendti vahendusel Saksamaalt Rootsi tulnud. Töö selles suures joonestuskontoris seisis Volvo autoosade valmistamiseks vajalike ja vabriku roostevabade toodete jaoks tööriistade konstrueerimises. Joonestuskontori *chef* oli tsiviilinsener (?) Torsten Mattson, kes mind tööle võttis. Töökaaslasi oli parkümmend. Ükskord juhtus, et joonestuskontoris minu kõrvale tuli tööle keegi kogenud härra Göteborgist, Volvost. Ta konstrueeris ja ajakohastas *gen-gas*'i-agregaate, millede abil sõja ajal hoiti autod liikumas. Tema oli Volvo PV-444 sõiduauto „papa“. Ta muretses oma poja pärast, kes õppis Kanadas disaini. Nagu iga isa, muretses ta oma poja edukuse pärast. Pojast sai hiljem maailmakuulus purjesportlane ja on edukas purjekate disainer Pelle Peterson. Tema isaga oli meil ühine fotohuvi. Kord pidi ta reisima Saksamaale ja küsis minult, mis kaamerat sealt osta. Arutlus keerles tavaliste amatööraparaatide ümber. Kui ta Saksamaalt naasis, oli tal kaasas toleaeagne *toppmärke* Linhof-Technika, väärt tuhandeid.

Asta oli algul kodus, aga sai hiljem tööd ühes õmblusvabrikus. Nõukogude Liit oli mitmeid Euroopa riike oma alla ahnitsenud ja Rootsi hakkas meile, põgenikele, tunduma ebakindlana. Paljud emigreerusid Ameerika mandrile, Austraaliasse, Uus-Meremaale ja mujale. Ka meie avaldasime soovi Uus-Meremaale minekuks. Oli ju minu kooliõde, praost Mutti tütar Lully oma perega seal ja oli sealse eluga rahul. Meid kutsuti naaberlinna Kristianstadi arstlikuks kontrolliks. Just siis haigestus Asta ja meie ettevõtmine nurjus - õnneks! Minu palk oli väike, aga vajadused perekonnas kasvasid. Raul ja Sille käisid koolis ja laupäeviti eesti täienduskoolis eesti keelt, ajalugu ja geograafiat õppimas. Õpetajateks olid proud Amanda Laas ja Noora Johari. Seal joonistasin koos Viktor Oravaga Eesti seinakaardi, mida eesti koolid vajasisid. Neid nõuti isegi Austraaliasse. Olofströmis liitusin KFUM (YMCA) skautlikku tegevusse. Selle kaudu sain headeks sõpradeks vabriku *autokaross*'i-osakonna ja ka skautide piirkonna juhi insener

Ingvar Söderströmi ja Kalle Sigvantiga, kes oli kohaliku lippkonna juht ja autoosade kontrollijate juhataja. Kui eesti skautlus hoogu võttis ja eesti täienduskool ja eesti noorte grupp tegutsesid, võtsin ka nendest osa. Samal ajal tegin skaudijuhtide Gilwelli väljaõppe KFUM režiis. Seal asutasin ka Riksförbundi kuuluva Olofströmi Fotoklubi ja olin selle esimees ja aktiivselt tegev fotoamatöörina, saades ka tasulisi ülesandeid. Minu „talenti“ kasutati nii foto alal ja ka disainerina vabriku roostevabade toodete kujundajana. Eestlaste hulgas tekkis meie perele mitmeid häid tuttavaid, nendest Kannude perega jäid meil sidemed aastateks. Kunstnik Gustav Mägi sai ka meie perekonnasõbraks. Tema teosed kaunistavad nüüdki meie seinu.

Meie Olofströmi aeg oli rikas seltskonnategevusest. Asta võttis osa amatöörteatrist, kavandas ja õpetas eesti tüdrukuid tantsima ning kasvas oma lapsi. Seal ostsime oma esimese klaveri ja mopeedi, millega Asta tööl käis.

Rootsi kodakondsuse saime 26. novembril 1954. a.

Väikeses asulas elamine all lõunas muutus pikapeale sooviks suuremasse linna ja „ülespoole“ kolimiseks. Olime juba aastaid tellinud Stockholms Tidningeni, sest selles ilmus eesti lehekülgi. Nii Olofströmi tulles kui ka nüüd siit lahkumisel sai selles lehes ilmunud tööpakkumine mulle saatuslikuks. Vastasin Svenska Aeroplan AB kuulutusele ja mind kutsuti Trollhättanisse. Sain tööriistaosakonna juhataja Hugo Mölleriga kaubale, aga Saab vajab Stockholmist lennuväe võimudelt luba „võõramaalase“ palkamiseks sel ajal veel sõjalennukeid tootvasse vabrikusse. Peaproduktiks oli siiski sõiduauto Saab 93. Võimudelt saabus nõusolek ja detsembris 1955 kolisime Trollhättanisse, et alustada tööd konstruktorina Saabis.

TROLLHÄTTANIS

Meie vähesed mööblid, meid ennast ja muu kraami tõi „suurlinna“ kolimisauto. Meile anti ettevõtte poolt kahetoaline teenistuskorter. Siis muretsesime endile ka telefoni. Tööd oli joonestuskontoris palju. Ületunnitööd võis teha nii palju, kui suutsid. Ei jäänud aega üle skautlusega tegeleda, kuigi mulle selleks ettepanek tehti ja nimelt vabriku *hamrer*'i poolt. Sellega oli minu skautlus, mis algas 1930 hundipojana Haapsalus, praktiliselt vaibunud, kuigi kuulun jätkuvalt Skautsmastrite Kogusse.

1956 sain autojuhiloa ja varsti muretsesime omale esimese auto. See oli lohakalt hoitud Morris Minor 1949, mis sai ostetud järelmaksuga 3000 kr eest. Aastate jooksul omasime veel järgmisi autosid: Saab 93, Saab 96, Saab 96, Saab 96, Saab 95, Saab 95, Saab 95, VW Passat, VW Passat, VW Golf, VW Jetta, VW Jetta, VW Jetta, Audi A3.

Viimane auto on automaat ja sai ostetud minu vasaku puusa operatsiooni eel ja on nüüd, aastal 2009 üle kümne aasta vana. Peale Morrise ja Saab 93 on kõik ostetud uutena. Asta, Raul ja Silja olid ka varsti autojuhiloa omanikud.

Trollhättanis astusime ka Rootsi riigikiriku liikmeks. Meie vana *ortodox*, mida meie Eestis omasime, oli jäänud meist kaugemale ja selle usu eestipärase nime „vene usk“, tahtsime jätta endist nii kaugemale kui võimalik. Eestis oli selle usulisi umbes 8% elanikkonnast. See oli tsaaride ajastul eesti vaesele elanikkonnale peale surutud usk, kuigi meie preester Haapsalus oli tubli eesti rahvuslane. Tema oli praost Jakob Mutt, kes laulatas meid minu kodus vana-aastaõhtul 1940 ja ristis Rauli. 1959. a käis Raul eesti leeris skautide Metsakodus ja 1961 oli Silja eesti leeris Göteborgi Kristiine kirikus. Minu usk kristlikku elustiili on lapsepõlvest minusse juurdunud. Tähtsate sündmuste juures minu elus on see mind aidanud. Pääsemine Punaarmee ja meie pääsemine möllavas tormis Rootsi sõjalaevale - need on minu usku kinnitanud. Keegi on olnud minuga.

Meie elu on enne ja nüüd olnud tihedalt seotud mitmesuguste haiguste ja arstiabi vajadusega. Asta oli labiilse tervisega, Siljal avastati *diabetes* 15-aastasena, 1960, ja minul 1965, kui olin 45. Minu ema Liisa oli 80 ringis, kui sai sama diagnoosi. Liisa sai 1965 soveti- ja Rootsi võimu-

delt loa Eestist Rootsi ümberasumiseks. Loa saamine võttis kolm aastat aega pärast tema mehe Villemi õnnetut surma. Võtsin ta vastu Arlanda lennuväljal, kuhu ta saabus üle Leningradi ja Helsingi oma seitsme suure kohvriga. Ta sai elukoha oma poja Matti villasse Mölndalis. Hiljem paigutati ta lähedasse Fässbergshemmeti hoolduskodusse. Ta sai Rootsi kodakondsuse, elas üle vähioperatsiooni ja parema jala amputeerimise. Suri Mölndali haiglas 4. märtsil 1987 ja on maetud Håjumi kalmistule (plats 2 19 7283) Trollhättanis. Vend Mattiga katkes meil ühendus juunis 1971. Hiljem tabas teda Alzheimeri haigus ja ta suri Lindomes hoolduskodus 31. oktoobril 1998 ning maeti Mölndalis Fässbergi kalmistule. Ta omas villat ja oli teises abielus rootslanna Gunvoriga. Nende poeg Magnus on abielus Kajsaga ja neil oli siis poeg Simon.

Asta Ruut sündis Haapsalus 25. septembril 1917. Ta kuulus meie supellinna eliiti ujumises, saavutas pronksmedali Eesti Mängudel 200 m rinnuliujumises ja oli edukas spordiseltsis Läänela. Käis klaveritundides, kus õppis klassikalist muusikat. Oli Läänemaa Ühisgümnaasiumis hommikupalvustel klaveril saatjaks. Lõpetas sama kooli 1937. Töötas linna lasteaias abijuhatajana, kuni kutsuti kooliõpetajaks Hiiumaale Heltermaale. Lõpetas seal, kui abiellusime 1940. Aastal 1941 jäi ta üksi, kuna mina olin mobiliseerituna Punaarmees Soomes Hangös. 1942 jaanuaris sain koju. Veebruaris sündis Arne ja suri pooleteistkuusena ajukelmepõletiku. Raul sündis meile 1943 ja põgenemisteedekonnal surnud Hardo aastal 1944. Asta muusika sai uue suuna, kui palusin teda minu organiseerimisel olevasse noorteorkestrisse klaverimängijaks. Ta oli meile suureks toeks ja kutsuti ka meie linna suurima tantsuorkestri pianistik. Kõik see huvi kustus, kui vene kommunistid tungisid Eestit anastama.

Trollhättanis juhatas Asta linna poolt organiseeritud eelkooliealiste laste gruppe Gräsanden. Hiljem sai ta abiliseks Ansa Elmby eralasteaeda. Aastatega hakkas ta tervis halvenema, käed ei suutnud enam klaverit mängida ja mitmesugused haigused ning vanadus nõudsid oma osa. Pärast ühte suurt *strok*'i-atakki 29. jaanuaril 2004 viis ambulantsiauto ta NÄL-i haiglasse. See oli ta viimane hommik omas kodus. Haiglast lühiajahooldusse Tallbackeni ja sealt juuni algul pikaaja hoolduskodusse Granngårdeni. Seal heitis ta hinge 3. augustil 2007 kella kümne ajal õhtul. Tema ärasaatmine toimus Götalundeni kirikus ja tema tuhk on pandud sama kiriku mälestussallu.

Samal päeval kui Asta viidi haiglasse, käisin teda külastamas ja kukkusin jäälaiul nii õnnetult, et sain viies kohas vaagnaluumurde. Tollhättani ortopeedi juurest Uddevallasse ja sealt varsti Trollhättani lühiajaravile Tallbackenisse. Seal lamas juba Asta ja nii saime seal vahet vahetada. Meie kodu oli tühi. Lapsed külastasid meid ja Raul hoolitses arvete maksmise eest. Ta andis müügile meie suvemaja Gundlebos ja õiendas müügiga seotud vajadused. Meie ise olime võimetud pealtvaatajad. Pikaajaline morfiinitarvitamine valude vastu tegi, et söök tuli mul kohe välja ja kehakaal alanes mõne nädalaga 14 kilo. Mind saadeti NÄL-i haiglasse, kus doktor Åsa Tizzard hoolitsusel algas lootus paranemiseks ja eluks. Tagasi Tallbackenis treeniti mind tugevamaks ja juuni algul sain tagasi koju. Sellest ajast elan üksi kolmetoalises korteris Kaflegatan 6A. Teist korda lamasin Tallbackenis oma viletsa selja pärast.

Raul sündis 18. mail 1943. a. Haapsalus. Tema koolitee kulges Värnamo-Olofström-Trollhättan. *Real*-eksami tegi 1959 ja *student*-eksami 1962. Sõjaväeteenistus A5 kahurväes. Oli Trollhättanis edukas kergejõustiklane. Võitis kulla Svenska Skolmästerskapis Stockholmis 1959, tuli neljandaks Malmös 1960 ja teiseks 1961 jälle Stockholmis. Tema ala oli 110 m *häck*. Siis oli meil põhjust uhked olla tema saavutuste üle.

Elukutseks valis ta õpetajaameti. Õpetajate kõrgkooli Göteborgis lõpetas 1967 ja 1968 sai aineõpetajaks matemaatikas ja füüsikas. Esimene töökoht oli Lidköpingis. Ta kosis Eva ja Anders Nilssoni tütre Anita Åsakast 3. augustil 1968. Anita töötas haiglas abiöena, aga koolitas end ümber hoolduskodu eestseisjaks. Anneli sündis 20. augustil 1969 ja Linda 3. aprillil 1972,

samal aastal muretsesid nad omale värskelt valminud elumaja Berkullevägen 192 (hind ca 140 000 kr). Anneli õppis elektritehnika inseneriks ja on nüüd õppimas dietistik. Linda saavutas *fil. mag.* kraadi Lundi Ülikoolis keelte alal. Varsti pärast Anita vanemate surma jäi ta ise haigeks. Haigus halvenes ja mõne aasta pärast vajas ta kvalifitseeritud arstiabi ja igapäevast *assistans'i*. See hea ja tubli inimene läks hingusele 27. veebruaril 2009 ja ta tuhk on maetud Håjumi metsakalmistule. Raul töötas viimastel aastatel täiskasvanute õpetajana *lärcentrum'is*. Pensioniiga algas 65-aastasena aastal 2008.

Silja sündis Eksjös 24. märtsil 1946. a. Koolitee algas Olofströmis ja jätkus Trollhättanis. Aastal 1960 tabas teda *diabetes*. 1962 sooritas *real*-eksami. Töötas Saabis paaris osakonnas kontoristina ja lõpuks sekretärina *drift*-osakonna *chef'i* juures. Silja abiellus Ester ja Hilding Anderssoni insenerist poja Bengtiga 1971. Aastatel 1973 kuni 1985 oli ta kodus. Annika sündis 21. detsembril 1972. a ja Niklas 31. märtsil 1977. a. Kunstiandega Annika lõpetas ülikooli ja omab nüüd hõbeehete töökoda omas kodus. Niklas on koolitanud ennast reklaami alal ja töötab oma ettevõttes. Silja uus tööperiood algas 1985 *kanslist'ina* kiriku kontoris ja lõppes pensionile minekuga aastal 2008. Nad ostsid 1971. a ridamaja Rosenvägenil Sjuntorpis ja 1973. a villa Björkvägen 8. Bengti tublidus ja ideerikkus viisid ta varsti oma firma asutamiseni. Elektrooniliste testaparaatide ettevõtte Aotocom arenes kiiresti ja osteti Saksa Würthi koosseisu. Bengt on edasi firma direktor. Siljal ja Bengtil on tugev majanduslik seisund. Elamu Sjuntorpis, uus suvemaja Rootsi läänerannikul ja maja talispordiks üleval Värmlandis ning mootorpaat ja mitmed autod - need on nähtavad edu tunnused. Silja on nurisemata üksi kodus mehe paljude välismaareiside ajal.

Minu aastad Saabis 1955–1985 tööriistade konstruktorina olid täis huvitavaid ülesandeid ja lahendusi. Üks tööriist autovabrikus on tihti ilmatu suur masinavärk, mis suurde jõulisse pressi paigutatuna vormib või stantsib peamiselt neid autoosi, mis lakeerituna ja poleerituna autole välimuse annavad. Plekitahvel asetatakse tööriista ja pressi jõud vormib lameda pleki ettenähtud karosseriosaks. Ühe osa valmistamiseks võib õige mitu tööriista ja pressi vaja olla. Väiksemate auto sees olevate osade valmistamiseks tarvitatakse väiksemaid presse.

Pärast kümmet aastat tööd määrati mind konstruktorite grupi juhiks. Hiljem liideti minu gruppi ka *stansgrup'i* konstruktorid. Meid oli ajuti kümmekond: iseõppinuid, koolitatud insenere ja ka üks KTH lõpetanu. Sel ajal töötas selles väikeses autovabrikus umbes 10 000 inimest. Aga kuna oma kapatsiteeti ei jätkunud tööriistade valmistamiseks ja konstrueerimiseks, siis hakati abi otsima välismaalt. Mõnedele meist võimaldas see reisimist välismaale. Minule sai osaks kolmenädalane tööreis Jaapanisse, mõnepäevane Bilbaosse Hispaanias ja mitmed Saksamaale. Teel Jaapanisse ja tagasi ööbisime Tais ja saime tutvuda Bangkokiga, „ujuva laadaplatsiga“ ja paljude pagoodidega (templitega). Tööga Saabis täitus osaliselt minu noorepõlve unistus saada tehniliseks joonestajaks või siis ohvitseriks. Saatus tahtis, et sain aastate jooksul mõlemaid ameteid kanda. Minule sai osaks ka Trollhättanis tööstustele korraldatud Mekanförbundeti tööriistakonstruktorite kursusel grupijuht olla. Mõned viimased aastad enne pensioneerimist töötasin poole ajaga ja olin *utvecklings*-insener. See andis mulle võimaluse ettevõtte esindajana osa võtta IVF (Institutet för Verkstadsteknisk Forskning) Göteborg ja Teknisk Kommitte, Pressverktyg, Mekanstandard Stockholm tööst.

TAASVABANENUD EESTIS

Pärast umbes viiekümneaastast vene kommunistide okupatsiooni vabanes kodumaa Eesti 20. augustil 1991. a. See võimaldas reisida minu noorpõlveradadele. 1994 juunis sõitsime koos

Rauliga Stockholmist parvlaeva Estoniaga Tallinna, sealt autoga kodulinna Haapsallu. Esimesed sammud kodumaa pinnal ja kohtumine minu sünnilinnaga olid meeltliigutavad. Jäime sinna mõneks päevaks, siis viis Rauli kolleeg Tartust meid sinna. Kolleegi peres oli sündinud tütar ja Rauli paluti ristiisaks ja kirikusse ristsetele. Haapsalus olles ööbisime hotell Haapsalus, aga viimase öö Eesti pinnal Tartu lähistel Rauli kolleegi ema suvemajas. Järgmisel päeval jälle autoga Tallinna ja Estoniale. See oli 30. juunil ja täpselt kolm kuud enne Estonia hukku Läänemerel 1994. a samal ööreisil. Piirkond, kus laevahukk sündis, oli umbes sama, kus põgenemisteedekonnal 1944. a septembritormis meid päästeti. Septembri lõpp aastal 1944 ja septembri lõpp 1994! Sellel reisil sünnilinna otsisime üles minu ema aadresside raamatust leitud aadresside abil meie sugulased Soondrad: Alviine, August ja Alviine tütar Malle oma tütre Kaisaga. Alviine ja August on minu isa venna lapsed. Sellest ajast on kontakt nendega säilinud. Eriti Mallega, kes võttis linnavalitsuse poolt Eesti Muinsuskaitse Seltsi vahendusel minu vanemate kinnisvara tagastamisel vara oma hoole alla. Ma kirjutasin sellest ka vend Mattile, aga vastust ei saanud.

Aastal 1995 käisin veel kord Eestis ja Haapsalus, aga seekord üksi ja lennukiga Trollhättan-Stockholm-Tallinn ja tagasi. Siis elas veel Asta, aga ta ei tahtnud lennata ja suurele merele minek pärast põgenemist oli tal võimatu. Temal jäi vabanenud Eesti külastamata. Jäi nägemata ka meie väikese orkestri pilt, millel oleme mõlemad ja mille olemasolu enam ei mäletanudki. Dr Heino Noor Tartust, minu eakaaslane skautluse ja kooli radadelt, saatis selle üllatuse. Olime ju mõlemad noorkotkaste mererühma Urmas asutajad ja juhtijad, kuni punavõim selle keelustas.

Sügisel 2008 olid Malle ja ta tütar Trollhättanis külas minu juures. Kaisa oli siis juba doktor sisehaiguste alal ja töötas arstina Pärnu haiglas. Jõudsime külastada kogu sugukonda peale Linda, kes elas Londonis.

- - -

Kolm hinge pääses Rootsi ja nüüd on meid Trollhättanis kolmteist, kokku oma kaasade, lastelaste ja lastelastelastega. Olen õnnelik oma laste ja nende järeltulijate üle. Suur tugi mulle haiguste ja kättejõudnud vanaduse päevil. Need on:

Raul → Silja ja Bengt Andersson
Anneli ja Klas Elmby → Annika ja Andreas Bohlin
Tilde → Casper
Noel → Neo
Linda ja Hans Sogndal → Niklas ja Sofie Månsson
(Malmö)

Muusikahuvi taasärkas ja klarnetil mängimine on nüüd mulle igapäevaseks vahelduseks. Kunagine altsaksi- ja klarnetimäng orkestrites katkes punaste tulekul. Siis järgnesid aastad kopsuhaigusega ja uue elu alustamisega ning alles pensioniikka jõudnult sain Silja ja Bengti poeg Niklaselt laenatud klarnetiga uuesti musitseerimisega alustada. Kui Asta veel klaverit mängis, siis ei saanud mina mängida, ja kui minu tervis lubas, siis ei suutnud enam Asta.

Täna, pärast üle kuuekümne viie aastast Rootsis viibimist, võin tänumeeles oma elule tagasi vaadata ja rahuldust tunda.

EESTIST AUSTRIA JA ŠVEITSI KAUDU USASSE

INTERVJUU LOO AUTORIGA

Kirjutanud: Alla Mägi

Vanus: 90

Pärit: Tallinnast

Praegune elukoht: USA

**Kui tihti eestlastega kohtute ja kas Eesti traditsioonid mõjutavad veel Teie igapäeva-
elu?**

Elan väikeses linnas ja siin ei ole kaasmaalasi. Kui olime noored ja oli palju eestlasi ümbruskon-
nas, siis pühitsesime tähtpäevi Eesti Seltsis - oli tihe kokkusaamine ja nautisime Eesti toite.

Kus end kodus tunnete?

Nüüd ei tunne end kodus ei siin ega kodumaal. Aeg on kõik muutnud.

**Kuidas Teid USAs vastu võeti ja kuidas pagulasena Ameerika ühiskonda lõimumine
läks?**

Kui olin noor ja ilusa väljanägemisega, oli kergem. Nüüd, kui minu aktsendiga inglise keelt
kuuldakse, tõmbuvad paljud tagasi. Muidugi noortel, kes puhast inglise keelt räägivad, on
kergem. Tänapäeval ei vaata keegi pahaselt põgenikkudele, kuna neid on palju ning kõikjal
kuuleb igat sorti keeli.

Kas Teie hinnangul leidub sarnasusi Teie olukorra ja tänaste põgenike olukorra vahel?

Tänapäeval saavad põgenikud igasugu abi, mida minu ajal ei olnud. Mulle ütlesid ameerik-
lased, et kui USAsse jõuad, siis ära abi otsi, lähed kohe tööle.

Millist abi saaks ja peaks põgenikke vastu võttev riik pagulastele võimaldama?

Mina ei saanud üldse abi, kuna ei julgenud küsida.

Kas Eesti on Teie arvates hea koht pagulastele uue elu alustamiseks?

Sellele küsimusele ei oska ausalt vastata, kuna meie oleme iseloomult muutunud. Samuti
Eesti noored, kes Vene valitsuse ajal üles kasvanud, on teistmoodi. Omal ajal oli minu peas
alati mõte, et saame Eesti tagasi. Nüüd on minule hilja, kuna laps ja tema pere on siin maal.

KUIDAS SEDA ALUSTADA?

ALLA MÄGI

Mõtlen, see oli minu elusaatus, mitte unistus, elada võõral maal.

Kunagi ei lootnud, et lahkun kodumaalt.

See tuli ühe tunniga otsustada.

See oli üks väga raske moment otsustada.

Olin 22 a vana, töötasin Tallinnas ärimüüjana.

Minul oli Eesti noormees kavalier, kes oli võetud Saksa sõjaväkke. Tema kirjutas: „Ära mine ära, tulen tagasi.“

Aga majas, kus töötasin, olid teisel ja kolmandal korral Saksa väe ohvitserid. Aja jooksul mõned käisid äris. Üks vanem ohvitser tuli vestlema oma perest kodumaal. Ja teadis, et minul on eesti poiss. Kuid 21. septembril 1944. tuli ärisse, ütles: „Sinu tuttav noormees on juba Saksamaale saadetud. Kui tahad temaga kokku saada, pead siit lahkuma.“

Ütles, et tunni aja pärast lahkuvad meie viimased laevad.

Algul naersin, et ei lähe kuskile. Tuli tagasi poole tunni pärast.

Siis otsustasin lahkuda. Ruttu koju, võtta üks kohver ja seljakott.

Tagasi Vabaduse väljakule, kus ootas veoauto ja sääl oli teisi, kes olid nimekirjas. Minu kolm öde. Üks ütles, et olen tagasi jõuluks. Teine söimas, et seda lolli reisi ette võtan. Et laevad lastakse vette või tulevad tagasi. Vastus: proovin oma õnne.

Niisiis igal jõulul välismaal nutan, kui kuulen seda laulu „Tulen koju jõuluks“.

Sõit sadamasse, kus laevad ootasid. Kui olime laevas, venelased tulid pommitama. Kui tõrjuti ära, kaitse laevadega. Merel tuli suur sõda. Venelaste lennukid tulid pommitama. Õnneks laeva ei tabanud, aga kohutav tunne - laev värises, kui pommid vette langesid. Õnneks saime tervelt Taani.

Sääl algas tõsine ettevõte. Kellel oli aadress, kuhu sõita, pandi rongile. Kuid küsiti ja kontrolliti enne. Minul oli kaks aadressi. Ühes kohas öeldi - ei saa enam. Sõda oli vist ligidal. Teise lasti, see oli Austrias Salzburg. Algas kohutavalt pikk reis ja kardetav, kuna pommitati Berliini ja säält tuli läbi sõita. Seal sain rongi Salzburgi. Nüüd mõtlen, kuidas sellega toime tulid. Mäletan, kui hakkasin jõudma Salzburgi. Rongis inimesed olid väga kenad ja õpetasid, et nüüd kui rong seisma jääb, mine maha ja sääl seisab teine rong. Mine selle peale. Kui see teeb esimese peatuse, tule maha. Kõik oli õige ja hästi. Aga oli öö täiesti pime, ei kuskil polnud valgust. Vihma sadas. Ei jaamahooneid. Ainult väike ühe inimese putka. Mõtlesin: istun sääl öö. Õnneks tuli üks naine, temale pidi külaline tulema rongiga. Mõtles, et mina olen see. Tuli minu juurde. Siis sain küsida, kas tema teab seda inimest minu aadressil. Ütles: „See on minu naaber.“ Ja viis mind sinna. Tuli välja, see oli majaomanik. Kelle juurde läksin, oli tema majas üüriline oma 14-aastase pojaga. Mees oli juba sõjas langenud ja teine poeg võitles toorkord Eestis. Ema oli üliõnnelik, kuuldes minult, et poeg on elus. Olid väga kenad ja abivalmis minule. Kuna majaproua oli ütelnud, et mina ei saa siia jääda.

Kuid see kena ema võttis minu ja viis Salzburgi tööametisse, kus otsisin müüjana töökohata. Oli vaba koht. Sõitsime rongiga linnast välja. Äärelinna. Oli väga ilus suvila, suur maja. Majaproua ütles, et neil on riidevabrik, tuleb kaupa postilt tuua ja äridesse viia jne. Isegi sain vaba toa hoovil pesukoja kõrvale.

Õeldi hommikul kell 7 suurde majja tulla, kus saan süüa ja öeldakse, mis teha.

Kui olin oma tassi teed ja ühe tüki leiba süüanud, pandi mind majapuhastust tegema. Kuna oli sõda ja majateenijaid ei saanud pidada, siis kasutasid ära nime müüjanna. Päälegi tuli välja, et noore proua mees oli Saksa sõjaväes suur majori kraadis mees. Päälegi Baron von Hass.

Nüüd ei jäänud muud üle, kui teha, mis öeldi ja nõuti. Polnud kuskile minna kui nutta.

Ja sõda ja pommitused tulid ligemale. Kuna Salzburg on mägede orgudes, siis enamuse pommitasid tulid päeval. Aga iga hommiku esimene töö oli minul baron'i säärکید puhastada ja läikima harjata. Tegin seda pisarate vooluga. Iga päev maja puhastada. Noorpaari voodilinnad vahetada iga päev ja tekid-padjad rõdule välja viia. Isegi talvisel ajal.

Pesemispäev oli esmaspäev, selleks tuli naine. Pesukoda oli hoovil. Aga kui alarm tuli, et lennukid tulevad, lahkus pesunaine ja ei tulnud tagasi. Mina pidin selle töö lõpetama. Kui vatusmasinaid ei olnud. Tuli välja, õue nõõrile riputada. Kui olid kuivanud, algas triikimine. Terve nädal järgneb.

Kui veel vaba aega üle jäi, toodi sokke parandada. Kui alarm tuli, siis pidin ruttu suured uhked Pärsia vaibad kokku keerama põrandalt ja alla keldri viima. Enamasti vaikselt jäi päälle lõunat. Siis pidin vaibad üles tooma ja maha panema. Et elu peab normaalne olema.

Pidin töötama seitse päeva nädalas. Kui noored eesti tütarlapsed, kes töötasid sõjainvaliidide majas, ütlesid: „Sinul peab nädalalõpp vaba olema,“ siis võtsin südame rindu ja ütlesin seda vanaprouale, kes oli säääl nagu „peremees“.

Seda kuuldes läks naõst siniseks ja läks noore prouaga rääkima. Kui tagasi tuli, ütles: „OK, võid lahkuda poolest päevast, enne kütad ahju keldris jne.“

Siis läksime tüdrukutega kohvikku. Säääl sai ainult kohvi, mitte süüa. Aga näha teisi inimesi ja juttu vestelda.

Enne mind oli neil venelanna sõjaga kaasa toodud. Oli majateenija nime all. See võeti ära ja pandi vabriku tööle. Oli pomme vaja jne.

Selle tõttu mind võeti kui müüjanna nime all. Kuid sama töö.

Vanaproua oli toidukeetja. Mina pidin kartuleid koorima jne. Ja köõgis söõma.

Pere sõi söõgitoas.

Kui nõud pestud ja ära pandud, tuli köõgi põrand pesta. Iga päev. Olid väga rikkad, aga peni ei andnud rohkem kui palk.

Aga hiljem sõda jõudis lähemale. Kui venelased jõudsid Viini, siis me, eestlased, otsustasime, et meil tuleb lahkuda siit Salzburgist. Kuulsime, et õhtul läheb välja viimane rong. Mõtlesime, et kui saame Šveitsile ligemale, võime siis sinna põgeneda. Aga kui vana baron kuulis, et lahkun, oli ta väga kuri ja ütles, et kui kõik jookseme, siis kaotame sõja.

Aga mina läksin tööameti pabereid saama, et saan reisida. Nägin vana baron'i koridoris rahva hulgas. Sisse tulid ungari põgenikud, otsisid töõd. Mina olin koha üles ütelnud ühes toas. Kui läksin teise, et paberid saada, öeldi mulle: „Mine tööle tagasi.“ Läksin tagasi, aga juba oli minu tuba tühjaks tehtud ja uus ungari põgenik sees. Said uue. Öeldi: „Võid lahkuda.“ Uuesti sõit linna, ja kui õige paber käes, ruttu asjad ja minna rongijaama. Kui mina sinna jõudsin, rong oli puupüsti rahvast täis. Et ronisin sisse aknast. Nii algas sõit ei tea kuhu. Mõttes sinna, kus ameeriklased tulevad.

Vahepeal oli juba üks rongijaam katki pommitatud. Öeldi: kui võtate oma kompsud ja lähete teise jaama, siis sääält läheb rong edasi. Saime kuskilt vana kãru, asjad päälle. Hakkas pikk jalutusreis.

Kui saime teisele rongile, siis läks reis edasi. Kuskil ei antud peatusluba, kogu aeg ainult õõ kuskil peatuda. Nägime juba Šveitsi tulesid, aga ligemale ei saanud.

Aga ühel õõl rong peatus ja öeldi, et kõik peame lahkuma. Kuna olime rindele liig ligi. Tuli välja: olime jõõdnud Baierimaale - suured talud ümberringi. Ei lastud majja sisse. Magasime heinaküünis. Kuulsime sõda. Aga ei teadnud, kes tuleb? Sõda jõõdis meieni nädal või rohkem.

Oli Prantsuse sõjavägi. Need olid meie vastu kenad, aga mitte sakslastele.

Meie grupi hulgas oli üks daame, kes rääkis vabalt prantsuse keelt. Kui vestles sõduritega, kuulis neilt, et venelased on kenad ja sõbrad.

Siis otsus oli, et siit peab ruttu lahkuma. Muidu annavad meid välja venelastele. Üks mees läks jala Ameerika zone'i ja küsis, kas võime sinna tulla.

Niisiis leidsime sakslase, kes meid oma veoautoga ära viis Ameerika poolele. Paljud, kes jäid Prantsuse poole, anti välja venelastele. Need kõik saadeti Siberi. Algul saime ühes suure vana hotelli saalis magada. Enne kui sõjavangid ära saadeti ja vabanesisid suured hooned. Täis prussakaid jne. Vaja puhastada, enne kui sai säääl elada.

Uus ümbrus pani noored rahutuks, läksime linna vaatama.

Mina kohtasin pargipingil istudes noormeest, kes ütles olevat kodu Šveitsis, kus elab tema ema.

Kohtasime jälle, võtsime ette jalutusi. Kui tahtsin lõpetada tutvust, ütles, et armastab mind, ei saa ilma minuta elada. Abiellusin, et välja pääseda laagrielust ja täita suur unistus - Šveits.

See suur unistus sai olema väga segane hiljem. Saime beebi. Olime tolle aja kohta õnnelikud. Elasime vaese inimese elu, saime väikses linnas toa üürida. Kui tahtsime vaheldust leida, et kinno minna, pidime seda tegema üksikult. Kuna polnud võimalust beebit üksi jätta. Abikaasa läks üksi kinno. Tuli koju hommikul 4.00. Muidugi kui jäi magama, läksin tema pintsakute taskuid kontrollima! Milleks või mis otsisin? Ei tea!

Kuid leidsin foto tütarlapselt, kes elas samas linnas, isegi oli kihlatud saksa poisiga. Mina ei teadnud, et oli tühistand ja oli minu mehe järel! Ja armastuskirjad tollelt. Võtsin kõik ära ja peitsin, et ta ei leiaks.

Läksin isegi tütarlapse kodusse. Ütlesin: „Jäta minu mees rahule.“

Rääkisin oma mehega. Lõpuks ei jäänud muud kui lahutus ja läksin tagasi laagri elama ja beebi oli kaheksa kuud vana.

Niisiis tuli elada mitmes eri laagris. Tihti mõned pandi kinni. Elasin laagris neli aastat, enne kui avas võimalus Ameerika tulla.

See kestis pool aastat, enne kui sain laevale.

Kui New Yorki jõudsimme, pidin sõitma edasi Chicagosse. Aga eesti seltsil ei olnud rongisõidu raha. Helistasid New Yorki, et võtku mind üles, ja panid hotelli. Ja anti 14 dollarit raha. 10 dollarit maksin hotellis, 4 dollarit oli toidu raha. Õnneks olin mustalt turult ostnud 5 dollarit Saksamaal.

Esimese tööpakkumise ütlesin ära - ei - oli majateenija koht. Laagrituttav helistas, et tule Seabrooki, saab vabrikus tööd. Nii sinna läks teisi inimesi. See oli septembri algus. Sain säääl kaks kuud töötada. Ära maksta võla 14 dollarit. Kuna enam ei olnud juurvilja tulemas, jäi vabrik seisma.

Minul ei olnud raha ega tööd. Pidin kohe otsima teise linna, kus oli klaasivabrik. Sain sinna töö, panna laboratooriumiklaasidele mõõte peale. Säääl oli tükitöö ja võttis kaua õppida. Ja edasi Seabrookis, kus oli kole elamisvõimalus. Õnneks üks Ameerika daam töötas säääl ja viis mind sinna terve talve.

Kevadel Seabrook ütles, et kolid välja või tuled tagasi tööle.

Otsustasin, et kolin välja, ja võtsin korteri Vinelandis. Laps hakkas koolis käima ja kutsusin oma juurde elama laagrisõbranna, kes töötas majateenijana New Yorgis. Ei saanud palka, sest tal oli kaks last. Arvestati kõike kuludeks.

Temal ei olnud isegi raha, et sõita minu juurde. Siis selle linna kirikuõpetaja tõi teda minu poole elama.

Sai töö samasse vabriku. Kui lapsed kasvasid vanemaks, läksime lahku elama.

Hiljem sõbranna abiellus. Mina töötasin samas vabrikus aastaid ja kasvasin oma last. Andsin võimalusi võtta klaveritunde. Tantsutunde.

Koolis oli A-õpilane. Kui tuli aeg ülikooli minna, otsustasin ise abielluda kauaaegse tutvavaga.

Tütar läks ülikooli! Läbi elanud mitu rasket haigust.

Ja abikaasal tuli stroke, kaotas käimise, tuli ratastoolis elada. Pidin siis vanade kodusse panema kaheks ja pooleks aastaks.

Sinna läksid meie pangaarved. Nüüd elan vanaduspalgaga.

Siiski olen õnnelik, et elan.

FROM TIHEMETSÄ TO CHARLOTTESVILLE, VIRGINIA, USA

INTERVJU LOO AUTORIGA

Written by: Lembit U. Lilleleht

Age: 81

Originally from: Pärnu

Living in: Charlottesville, Virginia, USA

Award: 1st place in English category stories

How did the people in your new home country welcome you as refugees?

We felt generally welcome on our arrival, especially by our employer. He needed us, Estonian Displaced Persons, in his operation as replacements for the German POWs and the Japanese Americans who were returning to their previous homes after World War II.

Was the integration into your new home country's society easy? If not, what kinds of difficulties were the hardest for you to face?

My major difficulty was with the English language, even though I had studied it for four years in high school. However, since I was able to enter college almost immediately after our arrival, I had to try just a bit harder to make the grade. Most people were quite understanding of my lack of language proficiency. As a foreign student, I was somewhat of a curiosity item - people often asked me where I had come from and why. This gave me plenty of opportunities to practice my English.

Are there any similarities between your situation as a refugee and the situation of present-day refugees?

Certainly there are similarities. We considered ourselves political refugees, not immigrants searching for a better life, although this began to be an increasingly important factor after having spent years in Displaced Persons' Camps in Germany.

What kind of help could and should the local people in a destination country provide to the refugees?

Understanding the reasons why the newcomers are refugees is of foremost importance. They should not be expected, much less forced, to assimilate quickly. Some may even wish to return to their previous homelands, should conditions there change. It may help to know the expectations of the refugee and then suggest how these might be achieved, if at all feasible. Such advice could be provided by an interested organization or an individual counsellor.



The photo was taken on August 21, 2010 in Seattle, Washington one day after the 50-th anniversary of my marriage to Karen Van Doren. Starting from the left in the back row are: our son-in-law Dr. John B. Huber; our daughter Dr. Erica Lilleleht; myself Lembit U. Lilleleht; my wife Karen V. Lilleleht; and our son Mark L. Lilleleht. Our grandchildren are in front: Erica's and John's daughter Thea L. Huber, and Marks son Owen F.S. Lilleleht.

ONWARD AND UPWARD OR IN QUEST OF A NEW HOMELAND

LEMBIT U. LILLELEHT

Toward the end of September 1944 Estonia was about to be overrun by the Red Army and many Estonians felt forced to leave their homes and become refugees. They were not in search of a new homeland, just a temporary shelter to escape the almost certain persecution under the returning Soviet occupation. Memories of the Soviets' demand for military bases along our coastline in 1939, the forceful annexation of our country to the "Brotherhood of Nations" in 1940, and the mass deportations to Siberia in June 1941 were still fresh in their memory.

In 1940 our family had moved to our farm where we were lying low during the first Soviet occupation. My father, I'll call him Papa, held the rank of major and had been in the military long enough to be eligible to retire, which he did. This spared him from being inducted into the Red Army with the rest of the Estonian military and sent to Russia for re-education and training. Many of Papa's comrades were never heard of again. Papa and Mamma took up full time farming. My eldest sister Leida, in her twenties, stayed at the university, but my other sister Koidi, eight years my senior, joined us on the farm. I was ten years old then. By the fall of 1944 we had suffered through a year of Soviet occupation and three years of Germans. Our family had survived so far, but for how much longer? Perhaps best not to chance it.

As Papa had been called to military service during the German period and was on the Eastern front fighting to stop, or at least slow down, the Red Army's advance, the rest of us had good reason to be concerned about our future and decided to leave. But to where? There weren't many options. Earlier that summer, when Papa was home on leave from the front lines, his recommendation had been for us to go to Finland or Sweden or Germany, in that order. By September Finland had already surrendered, so this option was out. That left Sweden as the next destination. My aunt Anna did not want to come along with us, and she decided to stay on our farm with her daughter to look after the animals and things while we were gone. So Mamma, Koidi and I started packing. The plan was to take only what we could wear and carry at any time. That meant three items of baggage for each of us: one suitcase, a backpack and either a bucket full of butter, a side of smoked ham or a bundle of clothing and other stuff for travel. We were to take turns toting the last three on the list depending on who had enough strength at the time. We were not going to be wearing our best clothes. The powers-that-be had assured us that we all would be able to return by Christmas, so why get our good clothes ruined while traveling. Why not bury or hide them somewhere until then! Rumors were being spread about a new German miracle weapon, the V-2 rocket, being ready for deployment by then and turning the fortunes of war around! This was not to be.

We had made arrangements for space on a boat leaving to Sweden from Pärnu harbor, which was approximately 50 kilometers from our farm. This was to take place on September 20, 1944. On that day the traffic to Pärnu was horrendous. The road was clogged in both directions with all sorts of transport, from motorized vehicles to horse-drawn carriages to bicycles to pedestrians pulling little wagons or pushing carts. Needless to say, we did not make it to the harbor in time. There had been more than enough people clamoring to get to Sweden so

the captain had loaded up his boat and set sail without us. Would we now find temporary shelter or even a new homeland in Sweden? Very unlikely!

However, later on the same day we were able to secure space on a freighter loaded with grain but leaving from Pärnu to Germany. We were taking our third option. The accommodations for the night were on the ship's deck under a makeshift tent formed by a tarp stretched over a lowered boom. Straw had been spread on the deck for us to sleep on. The night was rather chilly, but clear and I preferred to sleep outside rather than in the dusty and stuffy "tent". I found a pile of apparently used uniforms and took some of these for cover and to lie on. There I was, under the stars, struggling with mixed feelings about leaving home and questions racing in my head about what would come next. Where were we going? What would our future hold? Would I ever be able to see my home again? Perhaps the stars would help us keep in touch. After all, the stars could see both me and my home, regardless of who or what was raging there. With tiredness and the constant hum of the ship's engines overtaking these thoughts I finally did fall asleep. I did not even wake when the ship stopped for a while and then restarted on a different course. Later I learned that a delegation of passengers had gone to the German captain requesting that he take us to Sweden. The captain, of course, did not agree and had decided instead to drop us all off in Latvia before continuing on his way to Germany. When I finally did wake up in the morning, I discovered to my horror that the uniforms I had slept on during the night were from wounded or dead German soldiers - some of them still smeared with blood. Ugh! We were put up in a schoolhouse in Liepaja, Latvia for a couple of days until another ship was found to take us to Danzig, Germany, now called Gdansk, Poland. This ship, a troop transporter, had taken a direct hit from an aerial torpedo. There was a gaping hole on the starboard side of the bow just above the water line, but we still made it safely to "The Reich". After a few days in the Gotenhafen transit camp for processing and de-lousing, we were sent farther into what had been the Polish Corridor to work on a former Polish farm now operated by ethnic Germans resettled there from Ukraine. They were hard taskmasters. Mamma was assigned to housemaid and kitchen duties. I was to tend the herd and muck out the stables. We took it only for about three weeks before moving on westward - to get away from these slave drivers and farther from the advancing front.

The approaching Christmas season found us in a small village near Torgau in Saxony (Sachsen), south-west of Berlin, and not anywhere close to home. The local Bürgermeister had assigned a room for Mamma and me in the home of a forester at the outskirts of the village. My sister Koidi was placed in another private residence in the neighborhood. The weather was quite cold, but there was hardly any snow at all. As a fourteen-year old farm boy, I liked to take walks and explore the forests. The woods surrounding our new neighborhood were very different from what we had back home. They looked almost like manicured parks. No fallen trees or branches - apparently everything had been scavenged for firewood or some other purpose. On one of these walks along a small creek I found a fair size fish, probably a trout, completely frozen in the ice. I hacked it out and for supper that night we had fish filet à la Mamma.

Back home in Estonia we had developed quite a tradition of selecting and decorating the Christmas tree. It all started with me locating some candidate fir or spruce trees in our woods. Then a couple of days before Christmas Papa would select one of these for cutting and I would assist him in bringing it home. The entire family participated in trimming the tree. Real candles were used since we did not have electricity on the farm at that time. Santa came to us on Christmas Eve with his bag full of presents for those who had been good and switches for the naughty ones. Everyone, including adults, had to sing or recite a poem or tell an appropriate joke to claim their presents. Grownups often tried to recruit children to perform as their proxies. For Christmas 1944, of course, this too was not to be!

However, we did manage to find a very small tree - small enough to fit on our little table. It had just one candle and a few homemade paper ornaments for decoration. But it did have lots of tinsel, which I found courtesy of the US Army Air Corps and the Royal Air Force. Many trees in our neighborhood were covered with aluminum chaff dropped by the Allied bombers to confuse the German radar on their return flights from dropping bombs on Berlin. We could hear the drone of their engines regularly and sometimes even saw them - Americans in daylight and the Brits at night. The chaff made excellent tinsel, was available and most importantly - free.

Our forester landlord slaughtered a pig for the holidays as was his custom, just as we had been doing back on our farm in Estonia. He made all sorts of sausages, and just about every bit of the hog was used for something. But I don't recall seeing any blood sausages (the Estonians' favorite Christmas menu item) so I wonder what they did with the blood. We were kindly invited to join the forester's family for their Christmas Day feast. They even gave us some sausages afterwards to supplement our meager rations. The side of the smoked ham and most of the butter we had brought along from our farm had been consumed by then. It was a truly memorable Christmas, albeit away from home and without Papa who was never again able to share the joys of Christmas or anything else with his family.

Soon after Christmas we were on the move again. As the fighting was getting ever closer we sought for a safer location and thought we had found it in Vorarlberg, now a part of Austria, right across the Rhine River from Liechtenstein and Switzerland. Incidentally, it was to be in the Torgau area, which we had decided to leave, where the first units of the American and Russian armies met on the Elbe River on April 25, 1945.

Our new location was chosen with the hope that we might be able to sneak across the Rhine to safety in neutral Switzerland if the fighting got really close. There in Vorarlberg I came very close to being called into the German military. In these final desperate days a general mobilization was declared in Germany and all males aged between 15.5 and 55 were to be inducted into military service. I had missed being called to service in Estonia by three years; here I missed the lower age cutoff limit by only three months!

A few months later World War II was over in Europe. However, this was not the end of trials and tribulations for what was left of our family. The Soviet Union was still occupying Estonia, and there was not even the slightest of indications that the Western allies would do anything to drive them out, as some refugees had naively hoped. Furthermore, we were in the French Sector and their military government was anxious to repatriate all refugees from the East to their respective countries of origin. The French just could not be made to understand why we did not want to return to the "Paradise of Workers" that the Soviet Union claimed to be. But we did finally find a way to get around this difficulty.

My eldest sister Leida and her husband Karl had also escaped from Estonia to Germany and were now in the US Sector. The Americans were much more understanding and did not force anybody to return against their will. Leida's husband Karl came to visit us in Vorarlberg and together we went to the French authorities pleading with them to give us permission to leave their zone for the American Sector. Our reason? We claimed that we wished to return to our beloved home country and share this glorious moment all together as a family. Since part of our family, namely Leida and Karl, were in the US Sector we obviously needed to go there to pick them up so that our family could be united for the trip back to our glorious homeland, the Soviet Union. The French bought that! Once we got across the border to the US side, our family was indeed united, except for Papa of course, but all plans for returning to occupied Estonia were scrapped instantly.

At about the same time, the United Nations Relief and Rehabilitation Administration or UNRRA was organizing and setting up camps for refugees who were refusing to be repatria-

ted. We now became to be referred to as Displaced Persons or DPs. Our family was accepted to one such camp being established in Geislingen, a small city between Stuttgart and Ulm in Württemberg, West Germany. Nearly 5,000 Estonian DPs were settled there in three sections of the city cleared of all Germans. Previous residents had to leave all their furnishings and furniture, including bedding, for us to use. They were allowed to take only what they absolutely needed. It's easy to see what resentment and tension this created. However, we did not have it so easy and pleasant either. The house, where Mamma, Koidi and I were assigned to one room, also housed four other DP families amounting to a total of seventeen occupants. Before, the house had been inhabited by just one elderly German couple and their crippled son.

We Estonian DPs in Geislingen established our own little community with most of the facilities and services which a small town may require, and then some. There was our own camp administration, our own schools, a newspaper, several theaters and church congregations, various workshops, our own police, courts and even a jail. I guess the idea was to have something to do for everybody to keep them busy and out of trouble. In addition to attending school, I sang in both male and mixed choirs, participated in several other organizations and joined the Boy Scouts. During summers I hiked and camped with my scouting friends all over southern Germany and even got to attend the World Boy Scout Jamboree of 1947 near Paris, France, the first one held after World War II. Yet we all knew that such an existence in DP camps was only temporary and could not go on much longer. But could or would Germany take in all these DPs and become our new homeland? Most likely not!

In 1948 the US Congress passed the Displaced Persons Act which modified their existing immigration laws by permitting some 415,000 DPs, originally from Eastern Europe, to come to the United States outside the regular quota limits over a two year period. Other countries had begun to accept refugees also, but they were primarily interested in individual workers and not family groups. For example, Belgium was interested in single men for their coal mines, England for single women as domestics and nannies, Australia for single men again as lumberjacks in Western Australia, and so on with Canada, Brazil and others. Most of these countries required a signature on a binding contract for a number of years. Only the United States did not require a signed contract. However, one needed to have a sponsor guaranteeing that a job was available and that the immigrant would not displace a current employee. Once the newcomer was there, he was free to find and take better job opportunities anywhere else. Various advocacy groups were starting to go around the States to round up potential sponsors for jobs and charitable organizations to finance the ocean voyage for eligible DPs. Good health and a clear past without any criminal record or military service on the Axis side were the major preconditions for even being considered for eligibility. Of course, there were still more hurdles to overcome for an entry visa to the USA.

Our family had applied to participate in this new immigration program and we were lucky to learn that we had been judged to be eligible for consideration. Seabrook Farms Company, an agricultural produce growing and processing operation in southern New Jersey had agreed to sponsor 1,000 Estonians, and we were to be part of that group. The primary owner of this operation, C.F. Seabrook, had visited Estonia before the war, liked it and its people, and now we were about to reap the benefits. Well, it wasn't just out of human kindness and charity toward homeless war refugees that Mr. Seabrook was doing this. During the war his operations had expanded greatly by using the Japanese Americans interned from the West Coast and the German prisoners of war. Now that the POWs were returning to Germany and the Japanese Americans were also leaving to go back to the West or finding better opportunities elsewhere, Mr. Seabrook was in dire need of new help. We were happy to fill that need. Incidentally, Seabrook was only able to accept approximately 700 of us, not the 1,000 as originally promised, because of the serious 1949 summer drought in southern New Jersey.

Back to the spring of 1949 in Geislingen. Activities at schools had been accelerated to finish the year's program as quickly as possible to accommodate the anticipated emigration from the camps. I was in the last year of the "Geislingeni Eesti Gümnaasium", our equivalent of a high school. We had just had our graduation ceremony earlier in the day, and our last party was to be held on top of a hill overlooking the city below. I was about to leave Geislingen, the city where I had spent three and a half years - the longest I had ever lived in one place anywhere in my life up to that time. After a day of packing and saying goodbyes, we took a train to northern Germany for the final health examinations and screenings. All sorts of forms that we had ever filled out and claims we had ever made had to be checked and gone over again before we were finally given the OK to board the ship that would take us to the New World. This time the ship was the USAT General Leroy Eltinge which had been ferrying troops across the Atlantic throughout the war. The ocean crossing took seven days. All men were assigned some duties for the voyage, such as painting the ship superstructure, general housekeeping and clean-up, KP and the like. I was assigned to help in the kitchen. The food was good and there was real ice-cream which I got to eat for the first time in almost ten years - and I could eat as much of it as I wanted. The seas were generally quite calm throughout the trip. However, on the second day out, while passing through the English Channel, they were the worst. There was not a single space available on the topside railing when I came up from my chores of peeling potatoes in the ship's galley that morning. All places were taken by passengers feeding the fish in the Channel.

We arrived in Boston harbor early on the morning of May 15, 1949. There was not much of a reception waiting for us there, nowhere close to what the first DP arrivals had received. We did get a brief welcome speech, and a three-member combo played some patriotic music. Once off the ship, we went through Immigration and Customs. Everything was going pretty smoothly until it was discovered that some lady in a different line from us was trying to smuggle bullion of gold worth \$30,000 in her suitcase. This caused quite a stir, but fortunately it did not slow the processing of our line much. The American Red Cross fed us coffee and donuts. We were given our documents and train tickets along with \$5 per person for travel to Philadelphia. There we were to be met by somebody from Seabrook who would take us to our new home. Looking out the train windows I was impressed by all the greenery and the manicured lawns throughout New England, and the enormity of metropolitan New York. We switched trains at the Grand Central Station. It had gotten too dark to see much of anything of the passing scenery. And then we were in Philadelphia where there was a tractor trailer rig waiting to take us to Seabrook. For seating they had put planks on blocks in the trailer. A few window holes had been cut into the trailer side walls. I happened to be sitting next to one of these "windows" when our driver was taking us down a less posh street of Philadelphia. What I saw almost made me sick to my stomach. There were people sleeping in doorways and I saw one wino crying while trying to recover whatever there had been in the bottle he dropped and was licking the gutter. Another Ugh!

It was in the middle of a now clear moonlit night when we finally arrived in the Hoover Village at Seabrook. Row upon row of gray, wooden barracks! The barracks were divided into two living units with separate entrances. Each unit had one large square room for a kitchen and living area, and a small room for sleeping. The larger one had a potbelly stove in the middle, a table with a couple of wooden chairs, a cook-top, an icebox in the corner and a single bare electric light bulb hanging from a cord in the ceiling. The small room was half of the larger one in size and had just enough space for a double bunk bed and not much else. We saw all this as our "bus" was taking us through the village toward the unloading area. The lights had thoughtfully been turned on in those units which were ready for our occupancy. It was all rather depressing, so much so that one lady refused at first to get out of the trailer

and was sobbing, "Take me back to Germany". All this disappointment could easily have been avoided had we known that we were being housed in a former POW internment camp. Was this what our new home was to be like in this Land of Milk and Honey? Not here at Seabrook, not for me.

After talking with some "old timers", who had apparently not come from Geislingen, we cheered up a bit on the next morning. Looking around we noticed that some barracks had already been doodled up somewhat by a little paint on the trim here and there, curtains on windows, and flowerbeds planted around the building. The place didn't look quite so bad any more. A nice, warm sunny day didn't hurt either. But one nagging issue still remained - there were no indoor toilets and showers in any of the individual units. For use of these facilities one had to hike outdoors to a common, central services building. Old timers told us also that there were much better accommodations available, even single family houses with all the comforts of the period, to which one could work up to. "Cheer up," they told us - "this is a free country with a multitude of opportunities." All you need to do is to make some money. True enough, but I preferred to get some more education first. But this is another story for another time.

After the first year of our arrival in America and Seabrook, had we been asked whether or not we had found a new homeland here in America, I would have been hard put to produce a definite answer. Even now, many years later, I still have mixed feelings about some of our family members. If pressed, my answer would be at least a qualified yes for those who left Estonia with me. These do not include Papa and Aunt Anna. We learned eventually that Papa had been holding out underground in Estonia and Latvia until his arrest in 1949. He was then sentenced to twenty-five years of corrective labor plus five additional years of resettlement in Siberia where he died in 1955. He never knew that we were still alive, nor did we know that he had survived that long. We found out about his fate in 1956 when communications with folks behind the Iron Curtain became easier and safer for them. The homeland question does not really rise for my aunt Anna since she never left Estonia. She had stayed behind to look after our farm and animals when we left, but she did not get to do that for more than a month or two. How she felt about the Soviet Union as a new homeland - I have no idea. Anna had survived in Tallinn until the last days of the occupation and she died there in 1990. Her daughter died also in Tallinn but in 2011.

Now a little about the rest of my family. Mamma worked at Seabrook until her retirement, and she died there in 1974. She never became proficient in English and moved only in Seabrook's Estonian circles. My answer regarding the homeland question in her case would be no. Sister Leida with her husband Karl stayed at Seabrook for a number of years. Karl died in 1995 and Leida lives now in Doylestown, Pennsylvania. I believe she would consider America her new homeland. My sister Koidi and her husband Martin, after some years at Seabrook, moved to Lakewood, New Jersey where Martin died also in 1995. Although Koidi's life is in Lakewood, she still feels so strongly about Estonia that only a qualified yes would be an appropriate answer in her case.

According to the adage of who would wag a dog's tail if not the dog himself, here are a few more words to bring you up to date on the situation of me and my immediate family. I started college in the fall of our arrival in America in 1949. I received my BChE degree from the University of Delaware, my Master's from Princeton University and my PhD from the University of Illinois, all in chemical engineering. I was working for various chemical companies and US government agencies for a total of about six years at different times. I spent over thirty-five years in academia teaching and doing research in chemical engineering, five and a half of these years were in Edmonton, Alberta, Canada. My wife Karen Van Doren is from Elmhurst, Illinois. Our daughter Erica Lilleleht and her husband John Huber are living in Seattle, Washington with their daughter Thea. Our son Mark Lembit Lilleleht resides in Madison, Wisconsin with his son Owen. In 1995 I retired from the University of Virginia Department of Chemical Engineering as Professor Emeritus of Chemical Engineering. My wife Karen and I are still living in Charlottesville, Virginia and we are doing lots of gardening and quite a bit of traveling, including several trips back to Estonia. So, have I found a new homeland for myself? Definitely yes in America!

GRANDFATHER'S MEMORIES

INTERVJU LOO AUTORIGA

Written by: Tania Lestal

Age: 35

Originally from: Australia

Living in: Germany

Award: 2nd place in English category stories

Why did you decide to take part in the competition?

I saw the competition mentioned in an Estonian newsletter and thought it would be a good idea to share my grandfather's story. I have a deep love of my ancestral homeland and feel it's important for us to remember our history and share our unique stories.

How often do you meet other Estonians and do you feel Estonian traditions are still influencing your life?

I rarely ever meet other Estonians by chance, there are not many of us around! I grew up in Australia and there is only a very small Estonian population there but the times I did meet other Estonians were when I attended events at Estonian House. In the last few years, they have been increasing their events calendar, trying to unite the community, particularly the younger generation. I think this is a very good thing. In my family we still celebrate many Estonian traditions - Christmas and birthday traditions etc. My father wouldn't want it any other way.

Are there any similarities between your family's situation as refugees and the situation of present-day refugees?

Yes, of course. No one wants to leave their beloved homeland but circumstance gives them no other choice. It's either stay and risk persecution or even death, or flee with the hope of a brighter tomorrow. All refugees leave their homelands to preserve their lives and to protect their families.

What kind of help could and should the local people in a destination country provide to the refugees?

Apart from the basics - food, clothing and shelter, refugees need understanding and support. They need help getting back on their feet again and finding a job so they can support their families. In countries such as Australia, where the citizens have never experienced war or famine firsthand, they need to show compassion for those who have been less fortunate than themselves.

Do you think Estonia is good place for refugees to start new life?

Definitely. I am very proud of how Estonia has evolved since regaining its independence. Today Estonia is a very free and stable country and an excellent place for starting a new life.



Alexander and his family in Toowoomba in 1955

THE STORY OF ALEXANDER LESTAL WRITTEN BY HIS GRANDDAUGHTER TANIA LESTAL

TANIA LESTAL

I never had the privilege of knowing my Estonian grandfather. Whilst other people can recall special moments they shared with their grandfathers, I have no recollection of mine as I was only two years old when he died. I know that during those brief two years we had together, he would have playfully bounced me on his knee and used affectionate terms of endearment in Estonian but unfortunately I have no memory of this. I feel a tinge of sadness whenever I think about it because I can't even remember the sound of his voice. I feel I really know my grandfather through the fascinating stories my father has told me, the family history research provided by the Estonian Biographical Centre in Tallinn and the Australian Immigration office, and the vast photograph collection he left behind. Alexander Lestal was a man who fled his beloved Estonian homeland and his extensive family network to start a new life in Australia following the devastation of World War II.

Born in 1921, Alexander Lestal grew up during an exciting period in Estonia's history - its independence. Several of Alexander's uncles fought in the Estonian War of Independence and were fortunate to return home safely so there was much to celebrate in the family. Alexander grew up in a very large and loving family. His father Arthur was a photographer by profession and was one of twelve children and Alexander's mother Margarethe was one of five. Alexander had only one sibling, Rita, but she died of an infection when she was just three years old. As a result, Alexander developed close bonds to his cousins.

The Lestal family originates in Nõo County near Tartu but during the early 1900s branches of the family began to resettle in Tallinn where Alexander was raised. Alexander's childhood was a very happy one; like all Estonians he loved the rural landscape and enjoyed being out in nature and engaging in outdoor pursuits. He was fond of swimming and woodwork and was a conscientious student. Alexander inherited his passion for photography from his father who hoped his son would one day follow in his footsteps and take over the family business. Alexander's father Arthur was known to hold exhibitions of his work, sometimes in conjunction with the Red Cross. Alexander was constantly surrounded by family whilst growing up which made it impossible to ever feel lonely. There were always family gatherings, birthday celebration and reunions at Christmas time. Even though Estonians had the harsh winters to contend with, Estonia's gentle beauty made it an idyllic place for growing up.

After graduating from high school, Alexander began working in the electronics field. He was quite an intellectually minded man, an avid reader and had a talent for learning new musical instruments with ease. He decided, however, to put his studies on hold in favour of earning an income. Alexander was 18 years old when World War II broke out. Nobody could fathom how long this war would last and what the future would hold.

As it turned out, World War II was utterly catastrophic for Estonia. The twenty two year period of independence and prosperity came to an abrupt end and Estonia once again fell under the dominion of a foreign and hostile power. Soviet troops invaded in 1940 and the soldiers were brutal towards the Estonian people. When the German army arrived in 1941, they

were initially welcomed by the Estonian people as liberators, since they forced the ruthless Red Army out of the country. It soon became apparent, though, that Germany's occupation of Estonia had a definite purpose - to remove all elements they deemed unacceptable. The entire Jewish population of Estonia was deported and later murdered and anyone considered a communist met with a similar fate.

By late 1941, it became apparent that Estonia's situation was extremely precarious. Ordinary people simply vanished and were never heard from again. Alexander's family remained unaffected by the war until his own father was rounded up and accused of being a communist. Despite pleas in his defence, Arthur Lestal was sentenced to death and executed along with five others. They were forced to dig their own graves before being shot. Alexander's family was left shattered and traumatised.

The decision to leave Estonia was not an easy one, but Alexander and his mother knew that the country was no longer a safe place in which to live. Life under Soviet rule was by far the worst of the two evils and it was feared that the Red Army troops could return again at any time. The Soviet army was cruel and merciless as they destroyed everything that had the remotest German connection. Even little Rita's grave was not spared. She was buried in a Baltic German cemetery in Tallinn which the Soviet army later completely destroyed.

The decision was made to relocate to Germany. Alexander's father was of Baltic German origin and the family frequently took vacations on the island of Rügen on Germany's Baltic coast. Alexander's grandmother Helena and two of his aunts had already fled to Germany and Alexander and his mother soon followed.

Shortly after arriving in Hamburg, Alexander was drafted into the German Wehrmacht. It has been difficult locating his military records because he was not a German citizen and only fragments of his service record still exist. His step-son Kuno once said that Alexander fought in the battle of Stalingrad and was one of the few hundred men who escaped that blood bath but this has never been verified. A medical record has shown that Alexander was hospitalised in the city of Stettin (now Szczecin, Poland) towards the end of the war. He lost his left eye in battle.

Alexander returned to Hamburg after the war, much to his mother's relief. Margarethe was a chef by profession and had taken up a new post working for the French consulate. Alexander found work as a sports teacher.

It was in Hamburg where Alexander met his future wife Hertha. She was a fellow Estonian who had moved to Germany in 1940, shortly after marrying her first husband Helmut. Hertha had a six-year-old son, Kuno, from her first marriage and no one knows what became of Helmut. He was sent to the Russian front and never heard from again. Kuno was too young when he saw his father for the last time to have any recollection of him.

As Alexander and Hertha's relationship grew, they began speaking about starting a new life together. They couldn't go back to Estonia, as it had now been annexed by the Soviet Union and had ceased to exist as an independent, sovereign country. The rest of Europe was a mess, still recovering from the aftermath of war. Hertha had dreamed of living in America as she wanted to forge a career in the motion picture business. She had landed a few minor acting roles in the German film industry but she wanted to try her luck in Hollywood. Hertha made a formal application to immigrate to the United States but it was rejected, she said, based on her age. So, after much deliberating, the decision was made to immigrate to Australia; a land far, far away which no-one really knew anything about but which was well away from the devastation of war.

Alexander and Hertha arrived separately in Australia in 1948. Hertha and Kuno sailed from the Port of Hamburg whilst Alexander and his mother left Europe on board the "Protea" which departed from Genoa, Italy. Alexander arrived in Melbourne on December 23, 1948,

just in time to experience his first summer Christmas. It was a vast contrast to the bitterly cold winters of Europe but he found the change of season refreshing and really felt like a new chapter had begun in his life.

On the 10th August 1949 Alexander married Hertha in an intimate ceremony in Wagga Wagga, New South Wales. Shortly thereafter the family moved to Townsville in Queensland where Alexander and Hertha's two sons were born. Leonardo Arthur Lestal was born on July 3, 1950 and Manfred Rudolf Lestal was born a year later on August 31, 1951. Both sons were given their grandfather's name as a middle name in honour of the fathers the young couple had lost. When she was a girl, Hertha's own father was abducted by Russian soldiers and was never heard from again. All her adult life she had a deep fear of Russian soldiers and in 1984 when Manfred visited Europe for the first time, Hertha begged him not to go anywhere near Estonia, in fear he might not return.

Alexander embraced his new life in Australia. He loved the different fauna and flora of the land and the beauty of the diverse landscape. As an avid photographer, he captured all that fascinated him on film as well as documenting his sons' growth through the lens of a camera. Alexander used to submit his photographs to the local newspaper and frequently had them published.

Alexander's son Manfred often remembers his father affectionately as being "a bit alternative". He considered his father "ahead of his time" since he taught yoga during the 1950s, decades before it reached the Australian mainstream. Alexander also had a keen interest in preventative medicine, health and well-being. Like many Estonians, Alexander had a collection of home remedies for ailments and treatments based on natural substances. Alexander advised his sons of the health benefits of eating tropical fruits as they contained natural "turpentine".

In 1958, Alexander tragically lost his mother when she was hit by a car whilst walking home from work. Her sudden death came as a major blow for Alexander since his mother was often his lifeline. Margarethe was buried in Toowoomba cemetery.

Later that year, Alexander decided to relocate his family to Sydney. The city offered better work opportunities and he and his wife Hertha were ready to buy their first home. They came close to purchasing a property in the beachside suburb of Manly, but for whatever reason, the deal never went through. They stayed in Manly, however, in a rental property and they discovered that Manly was a wonderful place for raising a family. Leonardo and Manfred loved living by the sea, swimming every day in the summer and fishing everything from flat heads, jewfish and octopus to lobsters. For Alexander, living along the coast reminded him somewhat of home. In Tallinn he grew up by the Baltic Sea.

By 1960, Alexander and Hertha's marriage was over. Bitter arguments and irreconcilable differences caused them to go their separate ways. At times, Hertha made it difficult for Alexander to see his sons, making him feel helpless to participate in their upbringing.

Once again Alexander found himself beginning a new life. He created the perfect lifestyle; spending six months of the year living in the Blue Mountains and the rest of the year in tropical North Queensland. His life was just one endless summer; he practically avoided winter altogether. He supported himself working in the hospitality industry, utilising his language skills - he was fluent in English, German, Estonian and Italian. He did everything from running guest houses to performing kitchen duties and was also known to tune organs on the side. He had a vast array of skills.

Alexander lived in Australia for thirty one years and never regretted his decisions to move there. Australia enabled him to enjoy a life free from repression and the all-consuming fear which plagued many Estonians back home on a daily basis. Alexander has fourteen living descendants today: his two sons, six grandchildren and six great grandchildren, all of whom were born in Australia.

If World War II had never happened, our family would still be living in Estonia today. Australia is a vibrant, innovative, peaceful and economically stable country - not a bad place for an Estonian to end up.



*Alexander with his parents
Margarethe and Arthur*



*Alexander with his mother at
Christmas in 1923*



Alexander enjoyed growing up surrounded by his large extended family



Alexander with some of his female cousins



Nature is very dear to all Estonians



Family birthday party ca. 1928



The simple pleasures of childhood



Alexander (right) in his late teens with friends



Soviet troops destroyed the Baltic German cemetery where Rita was buried



Alexander left Europe with his mother Margarethe



Alexander in Hamburg



Alexander with his mother in Queensland, Australia



Family portrait: Alexander with his wife Hertha, Mother Margarethe and sons Leonardo and Manfred



The Sydney beachside suburb of Manly was an idyllic place for raising a family.



Alexander in his later years

FROM TALLINN TO TEXAS

INTERVJU LOO AUTORIGA

Written by: Arved Plaks

Age: 78

Originally from: Tallinn

Living in: Pearland, Texas. USA

Award: 3rd place in English category stories

How often do you meet other Estonians and do you feel Estonian traditions are still influencing your life?

In the Houston area there are only a few Estonians who are spread out across the region. I meet Estonians in the context of U.S. or world wide Estonian meetings or events. I keep in touch via email with school friends and relatives in Canada and Estonia.

Where do you feel home?

My home is in Texas. I am welcomed in Estonia by my relatives but I know I am a guest. My family does not speak Estonian. In a larger sense, my home is the United States where my children and grandchildren are (CA, CT, OK, WI, MO, MD - these are the states where they live).

How did the people in your new home country welcome you as refugees?

We were received extremely well when my parents and I arrived in 1949. In high school teachers excused my shortcomings, blaming them on my lack of language skills and praising any progress I made.

Was the integration into your new home country's society easy? If not, what kinds of difficulties were the hardest for you to face?

As a 15-year-old and a former DP (displaced person), everything seemed wonderful and full of possibilities. Though we lived initially in a very primitive summer cottage, it was free! We accepted having to walk far to school or to work until I bought a car. It was more difficult for my parents, given that my mother had multiple sclerosis and a very small English vocabulary. Both, however, found work where the owners spoke German as they were Jewish emigrant from prewar Germany.

What kind of help could and should the local people in a destination country provide to the refugees?

It is the person-to-person kind of help that cannot be institutionalized. For example, providing entry to clubs or to events for people with common interests.

Integrating photos



Me in my Toronto Estonian Men's Choir uniform, in which I have sung three times at the Song and Dance Festivals in Tallinn. I was just given an insigne which signifies that I have been a member for 10 years.



Parade to the Song Festival grounds in 1990. This was the first year that (western) foreign participation was allowed. I am carrying a placard with the name of our Seattle folk dance club "Mürakarud" (playful bears). The parade took me past the Narva Street store that once belonged to my parents. It was an exhilarating moment.

THE MYSTIQUE OF OWNING FOUR WHEELS

ARVED PLAKS

My cousin who lives in Estonia asked me how many cars I had owned during my life. I tried to remember. The answer would depend on how you counted them. Do all cars in the family count? Do I count all the cars with my name on the registration? When my kids were below the legal age, their cars were in my name too. So it depends.

My cousin's question brought on a flood of memories. Most boys have visions of driving well before they reach the driving age. They imagine the rush they will get by driving at the edge of their ability to control the beast. I recall that while living in the post-war Germany and being relocated from a DP camp in Berchtesgaden, I had the experience of being transported in an American Army truck up and down along alpine roads. I envisioned myself behind a steering wheel and shifting gears, calling for the optimum amount of power to the wheels by selecting gear ratios. In this daydream I was a veritable Walter Mitty, rhuuum, rhuuum.

An opportunity availed itself for my family to immigrate to the United States when my father found a sponsor. Our sponsor wrote that she and her husband had an old car which they were going to sell for \$100. I pleaded my parents to write to her and ask her to keep the car for me - I would pay for it as soon as I got a job.

I was 15 ¾ years old when we left the "old world" on a "Liberty Ship" named the General H. W. Muir. On the evening of March 21, 1949 we entered mouth of the Hudson River. Passengers came on deck to silently watch the landscape unfold. It was as if they knew their destiny was in the power of the ship. This scene was a parallel to the one we experienced when we left Tallinn in September 1944. A feeling prevailed that we had done everything we can and now we had to wait what the next day would bring. The city's skyline was visible in the misty air from where we were anchored for the night.

Next morning, as we were tugged into the harbor, we caught our first sight of our destination: it was a fog-shrouded New York City skyline. We passed a statue. I was told that it was named the "Statue of Liberty". But the concept of liberty or freedom did not mean much to me. What I could or what I could not do at my age was defined for me by circumstances and my parents. I did what they told me to do. That is how one survives in wartime. But I had a vague feeling that somehow unbounded possibilities awaited me on the shore and a car would be one of them.

We had to wait on the ship until the afternoon by which time all of the passengers' baggage had been offloaded onto the pier. When my father had found our suitcases, we located a customs officer. Once we were cleared by him, we met our sponsor. She made arrangements for a taxi to transport our suitcases, rucksacks and a wooden chest to her home in the Bronx, a New York suburb. To show that I had no idea of the vastness of the city, I had written our destination address on one suitcase as a precaution: "Harold Plaks, New York, USA." (This suitcase, made of Masonite and belt straps, is now in a display case in the Occupations Museum in Tallinn as an example of DP camp handwork.)

We followed our worldly possessions by subway. This trip itself was a memorable event - being in a crowded subway for an hour - people staring at my best suit, my brown "golf knickers". There were noise, motion and smells everywhere. When we arrived at the home of our

sponsor in the Bronx (a suburb of NY), there was no old jalopy in the garage, but a brand new Oldsmobile. Oh what a car it was - all shiny, black and streamlined. But my hopes were dashed; their old car had been traded in.

Our sponsor was Mrs. Margaret Cardozo (Paalberg) who had been born in Estonia and had immigrated to the USA in the 1930s to distance herself from her drunkard ex-husband. In America she remarried to Mr. Joe Cardozo, and immigrant from Brazil. Right up to the war my father had maintained contact with her to exchange postage stamps. When we reestablished contact with her after the war, she sent us food packages. When in 1948 the US Congress passed a law allowing two hundred thousand displaced persons to enter the country, she offered to be our sponsor. The sponsor was required to guarantee that the immigrant would not become a burden to the state. This meant the sponsor had to find a job for my father and a place to live for us. Our sponsor let us live in their weekend cottage in the state of Connecticut.

We stayed in their house for several days. Then, on March 28, Mrs. Cardozo took us to their weekend home 60 miles north east of New York City. The drive in their luxurious Oldsmobile was memorable. As we sailed east on the Merritt Parkway I marveled at the new, boxy Fords - shapes I had never seen before or imagined. What cars, what a country!

The weekend home was in the middle of 40 acres of land, which was bisected by a brook. On one side of it was an impenetrable swampy land covered by brush. The other side was a gently sloping dry land that had been used to grow corn during the wartime. Furrows still crossed it. The nearest town, Bethel, was two miles away.

The cottage was a prefabricated rectangular two-room building with composite stone plate walls. The door to the house led into a room with two windows. From here a door led to the back room which had one window. The building lacked all amenities; it had no running water, no electricity and no toilets. The Cardozos used kerosene lamps for light. An outhouse was 30 yards away: a hut with a seat over a hole the Cardozos had dug themselves. It was a contraption that I had been exposed to as a kid when vacationing in the Estonian countryside.

After our arrival, the Cardozos had a gas burner installed for us to cook on, which was fired by butane from bottles mounted on the outside wall. The bottles were replenished whenever we telephoned for a refill from our neighbor's house. Arrangements were made for me to get water from our nearest neighbor about a half a mile away. The neighbor was Mr. Gonzales who had plenty of gallon-size glass port wine bottles which he had emptied personally of its original content. The bottles had a little hook at their necks, just big enough for a finger, and carrying a full bottle sure ate into that finger. Mrs. Cardozo gave our neighbor \$10 a month and asked him to keep an eye on us.

The cottage had two army cots which the Cardozos used when they came here on weekends. Soon the word spread of our arrival and a family, originally from Estonia, found us. The Lutz family had immigrated to this country in the czarist times. When Estonia became independent, they returned to Estonia but found that people were hostile towards them and came back to the USA. The Lutz family soon appeared with a pickup truck loaded with an iron double bed which was installed in the back room for my parents. I had to sleep on an army cot. From Sears Roebuck and Co. we acquired the kind of wardrobe that was sold back then. It was made out of cardboard, but was nevertheless strong enough to contain our meager wardrobe. It resembled the boxes that movers use nowadays to stow clothes.

The first Monday after our arrival, I was taken by Mrs. Cardozo to Bethel and registered in the local high school. I was placed into the second grade, the same grade that I had been in the Estonian Gymnasium in Geislingen. From then on, I had to walk a half a mile (on Shelter Rock Road) to the nearest school bus stop, which, it being spring was no problem. Besides, I had gotten used to walking a longer distance to school in Geislingen.

My English was limited to what I had learned in two years in our DP camp school in Mrs. Pääsuke's class. It was very tiresome to hear an unfamiliar language spoken fast, catching a word now and then and trying to deduce the meaning from these fragments. Since I barely understood what was being said, I nodded off at times. But the teachers and students were very kind and supportive towards me. When I did know something, the teachers praised me, and when I didn't, I was excused because of my unfamiliarity with the language. So I continued studying there till the end of the sophomore year.

Given that we three lived so far from the nearest grocery store and that only I had access to transportation in the form of the school bus; and given that I was the one of us with the best command of the English language, shopping for groceries became my duty. There was an A&P grocery store near my school. During lunch hour I purchased the items we needed and brought them to the school where they sat in the hallway until the end of the school day. Then I took the bags with me on the school bus. I had to carry the groceries home just a half a mile from where the bus left me off. By the time I got there the milk cartons would be warm. We had no refrigerator, so we attempted to keep the milk cool by lowering the bottles into an abandoned well next to the house.

The industrial town nearest to us was Danbury, which was then known as the hat manufacturing capital of the world. My father found employment in a factory (Neumann Endler) where wool hats were made. He had to walk 2.2 miles to work, since no bus lines extended from Danbury in the direction where we lived. The owners spoke German, which was a great help to my father. My mother got a job in a furniture store (Henry Dick and Sons). Here too it helped that the owner spoke German. Both my parents earned the minimum wage of 75 cents per hour. On weekends, my father and I got some work with Mr. Trigel, an Estonian-born old-timer who built houses. After a while, he no longer contracted me for work because I made a game of the job.

In June, 2 ½ months after our arrival, I had my 16th birthday. It was an event that held great significance for me: I was allowed to work officially and I could get a drivers license. I obtained the required work permit and got a job in the same factory as my father, except I was assigned to the evening shift and made \$1 an hour. My job entailed the hardening of hats by placing wool cones on vibrating steam tables and pulling levers to apply pressure to the top plate. Each worker operated two of the tables which were set in a long row. It looked like something straight out of the Charlie Chaplin movie "Modern Times". I worked with men as if we were part of the machines: we were sweating, surrounded by swirling steam and being subjected to the constant mind numbing whining of belt-driven pulleys. Still - it was great exercise! Now people pay to belong to fitness centers to get such exercise.

I walked to the factory in the afternoon. There were about a dozen men working in my shop. We worked until there were no more cones to harden. After that, I had to walk 2.2 miles to our cottage. The road went over a forested hill with only a few houses along the way to throw some light on the road. But it being late at night, even these lights gave me no confidence. And just in case, I walked in the middle of the road, far from the dark woods. On the nights that the moon was out, the shadows of the trees and bushes made me imagine all kinds of lurking monsters.

What motivated me to work was the desire to earn money to buy a car. The car was my symbol for freedom. It is said that Americans feel that they can move whenever they want to start over in a place where they are not known. I felt very much the same way. I had become an American! I reasoned that should folk not like me in one town, I could just get into my car and move to the next town. In retrospect, that was easy to imagine, since I had no possessions and gas was cheap (19 cents per gallon). I had no house, nor a family to tie me down.

Work provided me with exercise and an income. I got stronger and saved money. But slowly a new question emerged as I watched the middle-aged men working next to me - did I really want to do something like this all my life or did life in America offer something more? Still, owning a car remained my first goal.

When we had saved enough money to buy a car, our sponsor put us into contact with a neighbor, Mr. Bishop, a car mechanic and truck driver. The idea was that he would drive us to a used car lot in Danbury and help us pick out a mechanically good car. We went to this neighbor. Mr. Bishop greeted me with: "Son, you came to the right place; I have just the car for you!" And so we became owners of a 1934 Ford for \$200.

I was only a year older than the car! Since none of us had a driver's license, Mr. Bishop drove it to our cottage, showed me where the starter was (a foot-depressed button on the floor) and how the floor-mounted gearshift worked, and left. It was decided that I would learn to drive first. So I practiced driving back and forth on our 200-yard-long driveway. I was not able to get the gearshift out of second gear because the gravel driveway was very bumpy and required me to maintain a low speed. For variety I drove onto the abandoned cornfield with distinct furrows. The battery was located under the driver's seat. Unbeknownst to me, the bumping over the furrows caused the battery to bounce up so that the terminals touched the metal floor. Of course I did not see the sparks and the result was a mystery of why the battery had to be recharged after short intervals and why there was occasionally an odd smell under my seat. The initial solution was to turn off the engine only when the car was on the high end of the driveway, so I could start the engine again by rolling downhill.

As required by law, I had to wait one month after my 16th birthday before I could take the driving test. I passed it. From now on, I went shopping and to work by car. When school started again, I drove to school in Bethel. After school, I drove to Danbury to work in the hat factory, worked the night shift and then drove home.

During wartime, when cars were scarce, Mr. Bishop had put a new engine into the car: a powerful V8 engine. This made it a very fast and snappy car. As all old cars, it had mechanical brakes, which went out of adjustment quickly and made stopping unreliable. The brake cables had to be tightened monthly at a garage in Bethel (Lang and Thayer).

On one occasion, the state police set up a roadblock and checked all cars on the way to Danbury for defects. By the time I grasped the reason for the police presence, it was too late to turn around. The police did not mind that the window did not roll down on the passenger side, but they saw that the window on the driver's side was not made of shatterproof glass. This was a no-no. Nor did they like my poor mechanical brakes. So I was required to have all these defects fixed. The driver's side window was removed. The absence of the window became a problem only later as the winter approached, despite the fact that the car had a gasoline-fired heater on the passenger side near the floor. This blasted hot air on the feet, so while my feet were sweating, my face froze.

As the end of the year 1949 was approaching and the weather got colder, our unheated cottage got very uncomfortable. We had saved some money and so my parents decided to get an apartment in Danbury, closer to work. Through an acquaintance that my father made in his English language class, we rented an apartment on White Street in a residential neighborhood. A bus line ran past the house. The apartment was on the second floor and had five spacious rooms. It was in an old wood-frame house. It cost only \$28 per month, plus \$4 for a garage. The low rent was the result of the rent controls that were still in force. But even this was a hefty sum for us, since my father only earned \$38 a week after taxes. Had we known that we would have to pay separate rent for the garage, we would not have allowed our car that luxury.

On December 1, 1949, I drove for the first time from our cottage to our new home with my mother and father and his stamp collection. I recall that day well, because it was the first time that it snowed that winter and the roads had a thin coating of that white stuff. As we approached the stop sign on the main highway leading to Danbury (Rt. # 6), I applied the brakes and got a surprise: the car did not slow down but continued to the middle of the highway while making a pirouette. Fortunately, there was no traffic and I recovered from this, though with my heart beating a bit faster.

The principal of the Bethel high school arranged for me to finish my junior year in Bethel high school, though I now lived in a different school district. This was another instance of how much was done to accommodate me. Of course, since I had my own car I was not dependent on school bus service. But it was explained to me that local taxes paid for the local schools and that my attendance would be an exception.

At the end of the school year there was the junior prom, of course. There used to be a myth that boys would ask girls for a ride to some out of the way place and would then feign car trouble to have an excuse to delay getting home. With my car I did not have to do so. The car had no gas gage and I measured the amount of gas in the tank by sticking a long twig into the tank. But on this occasion I forgot to check the gas.

I asked Maggie Brown to be my date for the junior prom. We were all dressed up and danced to the band of Tex Benecke in a hall in Danbury. But after the ball, instead of taking the straight route to Maggie's home, I decided to show her the route that I had to walk between the hat factory and the cottage. Not exactly a shortcut. On the way down that hill it happened - the engine sputtered, which meant I was out of gas. My only option was to roll downhill. To avoid blocking the road, I rolled the car as far as I could towards the edge, which in this case happened to be a steep embankment. There was nothing amorous about this, because it dawned on me that we were a mile from the nearest bus stop and that the buses would stop running at 11 p.m. It was 10:30. My embarrassment was compounded by the fact that the only operating door was on the passenger side, squeezed against the embankment. One by one we had to extract ourselves through the driver side window opening, which turned out to be quite a challenge since Maggie wore a gown. However, despite a light rain we made it to the bus stop with minutes to spare. She lived near her bus stop but after our quick good byes I had a very long walk home in my rented tuxedo.

That summer I learned a valuable lesson. Having been persuaded that the brakes could be improved by rebuilding the brake master cylinder, I decided to do this myself. For seven dollars I bought a brake rebuilding kit. The Lutzes had become our family friends. Realizing that I did not have the needed tools, I asked for help from their son, Bill, who was home for a vacation from RPI. He volunteered the tools and their yard. But it soon turned out I also needed his help to reassemble the cylinder. By doing the repair job myself, I had saved the cost of the mechanic's hour's salary. A few days later, I proudly took my mother and father for a ride. Only 5 miles from home the brakes locked. The car wheels screeched as I applied gas. Swallowing my pride, I called road service from a nearby gas station. A man appeared, bled some hydraulic fluid from the master cylinder and I was on my way, minus five dollars. The lesson of this episode was that I should not consider taking up car repairing as a trade. For most of my life I have avoided getting my hands greasy.

Other Estonians arrived in Danbury at about the same time. Since we were the first ones to have our own place, the growing Estonian community gathered in our apartment at times. For a little praise, I was very willing to provide a free taxi service to our guests. In subsequent years, people began to visit us less frequently as my mother's illness (multiple sclerosis) advanced and folk acquired their own homes and cars. This also diminished my feeling of importance.

In the fall I enrolled in Danbury High School which was located almost across the street from where we lived. At night I continued to work in the hat factory. After work, I often picked up a Latvian girl (Stacey) who worked in a jewelry store. We drove to an uninhabited street and talked endlessly. I don't remember what about. But in time the back of the passenger seat no longer stayed vertical and I had to partially support it with an empty fruit crate. Yes, we necked, but never went "over the line". The lesson: a car can have many purposes.

My mother continued to work for a while at a furniture store where her job was to dust the premises. Since the bus stop was almost in front of our home, she was able continue to work for a while. The high steps of the bus entrance became a problem. However, when she blacked out momentarily at the store and caused an expensive lamp to fall and break, she was asked to quit. She became increasingly more homebound. I drove her several times to New Haven Grace Hospital for checkups. This was a 32-mile drive and since my car lacked windows, she had to bundle up in blankets. The hospital charged \$7 for each visit. We were finally told that there was no point in bringing her there since they could not do anything for her. She became homebound except when my father and I brought her down the steep stairs to the sidewalk for a stroll. In 1954 she was hospitalized and died in the fall in a Newtown hospital from kidney failure.

In the summer of 1951, my father learned to drive and bought a 1941 Pontiac. Initially I tried to teach him, but it does not work when one family member teaches another. He let me drive it too. It was much more comfortable and it had windows! The gearshift was no longer on the floor but on a shaft. I recall driving it a lot. I drove often aimlessly in the city; it had therapeutic value. It may have had to do with the sad state of health my mother was in at that time.

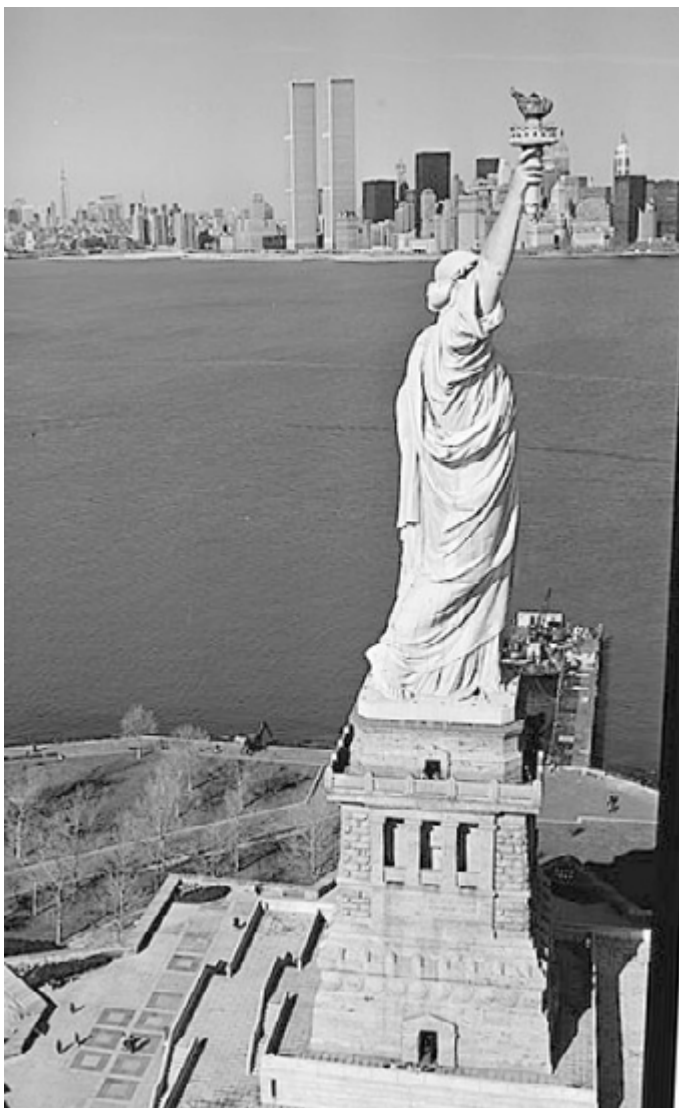
When I went to the University of Connecticut in the fall of 1951, I had to leave my beloved Ford behind. Freshmen and sophomores were not allowed to have a car on campus. I let a boy use my car while I was in school. He said he wanted to try it out. I was very surprised when, on returning from school for a weekend, I was summoned to the police station in Bethel. I was told that my car had sideswiped a couple of mailboxes leaving the hood behind. The police chief said I would be responsible for the damages and I could be arrested. How could that be possible when I had not caused any of the damage? Another lesson learned: the owner of the car and not the offending driver can be held responsible. However, no one demanded restitution and I got back my hood. Retrieving the car was a problem, since the fuse for the starter was blown. The boy then showed me how to use tinfoil to get the car started.

Subsequently I sold the Ford for a small sum. But I learned a lot from having this car. First of all, I discovered that I was not very mechanically inclined. Secondly, I saw that it is hard to get dates without a car. Thirdly, I found out that with a car you can develop friendships that last a lifetime. Fourthly, it became clear that if you don't know what you are doing with a car, you can sink a lot of money into it. And finally, my experiences confirmed what I knew even before acquiring the car - although owning a car meant freedom, it came with responsibilities.

A.P. March 26, 2007



This is how someone photographed our preparation to board a ship to the US.



The Statue of Liberty

The suitcase, made of Masonite, is now in a museum in Estonia.



Mrs. Cardozo with unknown friends at the cottage



The interior of my car was very simple





This is a similar 1934 Ford



A gathering of Danbury Estonians at our White Street car garage in 1950. To the left is my Ford; to the right is the car of Mr. Viilu, our tenant. My father is at the far left; my mother and I are in the back.



My father's 1941 Pontiac, from left: Iri Karist (a family friend), my mother, father and I some time in 1951

*My father let me drive his car
often*



FAMILY RESEARCH

INTERVJUU LOO AUTORIGA

Written by: Maie Kaarsoo Herrick

Age: 75

Originally from: Põltsamaa

Living in: USA

Why did you decide to take part in the competition?

I decided to take part in the competition for several reasons:

My generation is aging, and soon the real stories of our experiences and our lives will be gone unless we write them down. I have no doubt that as you read our submissions it became clear that the history books do not reflect the real suffering and upheaval that affected the Estonian people, the people of the other Baltic states, those in the other countries at that time, and those caught in the ongoing wars all over the world subsequently and now.

I wrote for my daughter, granddaughters and nieces and their children. I would like to leave some sort of documentation and explanation of what brought us to North America.

Above all, I wrote it for my parents who are deceased now. They faced and overcame unbelievable danger and difficulties and were incredibly brave, resourceful and hard working. I wanted to document that.

How often do you meet other Estonians and do you feel Estonian traditions are still influencing your life?

I do not meet other Estonians in this country often since my parents, uncle and their friends have died. I have participated very little in our local Estonian society. My husband and children do not speak Estonian. Even though they have always been welcome at these gatherings, going to the meetings has always involved a certain amount of travel and a great deal of effort. I keep current with Estonian life on the North American continent as well as in Estonia by reading the weekly American Estonian language newspaper “Vaba Eesti Sõna». I correspond with my relatives in Estonia and we often speak on the telephone. Estonian traditions thoroughly influence my life. I cook Estonian foods that my mother taught me to cook and also use Estonian cook books in English and Estonian. In my mind I am and always will be Estonian first. My husband taught himself to play the Estonian Anthem on the piano and last year was one of the winners of the essay contest organized by President Ilves.

Are there any similarities between your situation as a refugee and the situation of present-day refugees?

I think that today’s refugees have left for similar reasons as we did: to save their lives. The Webster’s dictionary defines refugee as “one who flees to a foreign country or power to escape danger of persecution”.

What kind of help could and should the local people in a destination country provide to the refugees?

Local people can try to help refugees by providing information and help in getting housing and employment, by facilitating the learning of the local language (Estonian is a pretty hard language to learn!), and by being kind. I do not believe that refugees should be expecting free handouts.

Do you think Estonia is good place for refugees to start new life?

I think that Estonia is a wonderful place for refugees to start a new life.



My Parents: Hilde and Alfred Kaarsoo.

ESCAPE

ALFRED KAARSOO

MAIE KAARSOO HERRICK

My father was a survivor. Thanks to his courage, decisiveness in crisis, resourcefulness and refusal ever to give up, we, his family, also survived. My mother was the glue that held us together. She made a home for us wherever we were, made edible meals even when there was almost nothing to cook, and kept us clean and clothed when there was little to wear. Both parents made us feel loved and instilled in us the belief that we were worthy human beings with a future ahead of us.

The following is a letter, dated Geislingen, November 15, 1948, written by my father asking for help when we were living in a displaced persons' camp. It serves as an introduction, and I submit it without corrections, written in English as he was able to do it at that time. All the subsequent segments in italics are a translation of an extensive memoir that he wrote later. I have added information found in a folder of documents which my father fortunately saved and some of my own memories as I recall them. As I assemble and reconstruct our story, I am astounded at the many fortunate coincidences and turns of fate that guided our lives. Were one to read this story as a work of fiction, one would surely think that the events were too far-fetched to be believable.

"My name is Alfred KAARSOO, born in Estonia on March 28th, 1907. My father was a worker and had two children. Both of them wished to acquire higher education, which, however, my father due to his social position, could not afford. However, I was able to graduate from High-School working with a saw-mill and as carpenter earning money during the summer recesses. After graduation I entered police Training-School. In 1928 I entered police service with the rank of lieutenant. My place of employment 1936 was near Tartu, our university town and therefore I took up the study of law at the university. Meanwhile I had married and become father of two children. Then Estonia was occupied by the armed forces of Soviet Union. The police personnel was fired without any exception. I got a job as an errandboy at a shop in Tartu. In May and June 1941 I was hunted by Communists. I hid together with many other people in the forest until arrival of German troops. So I could save me from falling into the hands of Soviets. The German occupation authorities conscripted me into the police service again as a former policeman. By September 1944 Estonia was reoccupied by Red Army. There was no reason for deciding whether to stay in Estonia or flee to Germany. I could see no chance of escaping persecution by the Soviets, who during their first occupation, had made three unsuccessful attempts to arrest me.

In Germany I worked at first in a farm and ulterior I was put into factory as metal worker.

After Germans capitulation I and my family are living in DP camps. All the time I have worked for UNRRA, IRO, and USA Army, as truck-driver, bus-driver, clerk in warehouse, in camp administration office etc. I am able to work as carpenter (have past examination) and worker in metal factory.

My wife Hilde Kaarsoo was born on 04.01.1908 in Estonia. She was graduated from high-school and higher ministerial domestic-school (2 years). She had worked for a long time as a dressmaker and weaver.

My son Enn Kaarsoo was born in 22.04.1932 in Estonia. He is pupil in secondary-school (3rd class).

My daughter Maie Kaarsoo was born in 24.08.1935 in Estonia – is pupil in elementary-school (6th school-year)

I hereby ask for job and housing opportunity in USA. I have nor relatives neither friends who could help me.

*Sincerely yours
(Alfred Kaarsoo)"*

My family would not have remained intact, would probably not have survived, had my father not made crucial decisions and acted quickly on numerous occasions. During the time when the Soviet reoccupation of Estonia was imminent as the German forces were retreating, father was ordered by his German police commander to report to an army unit composed of Estonians that was being assembled in Paldiski, near Tallinn, our capital. He arrived there approximately in mid-August 1944, after having moved my mother, my brother and me to stay with friends in the town of Nõmme, a suburb of Tallinn, since our home in Põltsamaa was in imminent danger of being overrun by the war front advancing from the east. As the fighting neared, after a sleepless night in the army camp worrying about us, father obtained a permit from the camp doctor, who was a friend, to visit Tallinn on the pretext of consulting a medical specialist. He arrived in Nõmme late at night and took the train to Tallinn the next morning, September 20, in an effort to take care of us, his family.

"Arriving at the railroad station I met the former Police Academy assistant commissioner, Raig, who was there already waiting for the train. When he saw me in a soldier's uniform, he asked me without long preamble what my plans were. I explained that I was going to the Police Administration to obtain documents for my family to flee from the country. After these were obtained, and once I had helped my family on its way, I was going to return to my military unit. Raig's startling answer was: 'Don't be a fool to return to the unit. You know the general situation, hang up your uniform. Begin the refugee path in order to save yourself and your family. I now give you the same good advice that you gave me when I met you on Kalevi Street (in Tartu) on the morning of the (Russian) mass deportation. In response to your questioning me where I was hurrying, I said that I was going to work as usual. I got a sensible response from you when you said: don't be a fool to go to work today. From you I received information unknown to me. I did not go to work and that saved me from possible danger that time'.

The idea proposed by Raig began to germinate in my brain and developed into the decision to go through with the escape. The thought of leaving the army was at first very troublesome for my soul, especially when I thought what my fate might be if discovered in Germany as a deserter. At the same time, remaining with my unit would mean abandoning my family. It would be senseless self destruction if I were captured by the Russians."

That day father was successful in obtaining the documents that gave us permission to leave and by the time he returned to us in Nõmme in the mid-afternoon, he had made up his mind to take care of us.

"There was no time to be wasted. There was no possibility of obtaining any sort of transportation. The only chance was to get to the harbor on foot. It was necessary to quickly reduce our possessions, which had been prepared for a horse and wagon trip to the harbor that was about 10 kilometers away, to something that could be managed on foot. On my last trip to Põltsamaa I had brought my bicycle to Nõmme. I tied a suitcase onto each pedal and the package carrier. I thought that I could roll these, all of our earthly possessions, to the harbor. The others received smaller packages according to their ability to carry them.

I heard that somewhere nearby someone was revving a car engine. It sounded as if the vehicle was mired in a snowdrift in the wintertime and was trying to get going. Looking around I saw a truck, located quite a distance away, which seemed to be stuck in the sand and was trying to free itself. The side streets in Nõmme, which was a summer resort town, were not paved like the main streets. At once, the thought arose that perhaps the vehicle stuck in sand might be going to Tallinn. I went to the truck and began

to help push it out. At the same time I asked the driver if he was on the way to Tallinn and whether he would be willing to take me and my family along to the harbor for a fee. The driver agreed immediately. After some time spent shoveling sand, pushing and shoving, we were able to free the vehicle and drive to where we were staying. I cut the ties of the parcels tied to the bicycle. In a short time we were in the truck, even with the packages we thought we would have to leave behind, and our friends Maret and Linda Nõmmik who had hosted us and their suitcases. Hilde had placed on her head a hat with a low rolled rim. On the way to the harbor, due to the speed of the car, the wind soon caught the hat from her head. At first we saw it as a sign of hope that our departure from our country would not be final and that we would soon be on our way back home.

Once at the harbor, the truck was not permitted as far as the piers which were all occupied by ships or scows. The harbor was packed with people. Suitcases and bicycles littered the vicinity of the piers, apparently abandoned by their owners. We also had more parcels than we could take to the pier at the same time. Hilde remained standing, waiting with some of our suitcases about a hundred steps from the pier until I returned to fetch the parcels left behind. The car that brought us to the harbor had already left. I had offered the driver money for having helped us. He did not take it, saying that we needed it more than he did.

Arriving at the pier, we headed to the nearest uncovered scow tied there. It was already full of people. Enn and I were still able to find space for our parcels inside. Before boarding the scow, there was a large white ship visible slightly in the distance. Enn expressed the wish to be able to go on this bigger ship. Many people were milling about there. I thought that it was more important to get onto the ship nearby than to go farther, not knowing if there would even be any space left for us. I did not waste any time and returned to Hilde and the parcels left behind with her. Soon we were all together again, sitting on and between our bundles and taking a breather.

Dusk was not far away. The scow was filled with people, bundles, boxes and suitcases. The time had been spent rushing and forging ahead. We had escaped the likely and most dangerous drowning in the waves of the red powers. Sitting in the scow, I had no idea if this was an independently running boat or if it would be pulled by another ship. Was this the conveyance with which we would arrive at some time at a foreign shore? Someone had directed us to it and no one had asked for any documents. It seemed that I had been hunting for them needlessly. We had been sitting in the scow for some time since it was filled. I did not notice when it began to move. It was dusk now. I thought that the flight from homeland had begun. It was getting darker and a little windy. The scow did not move long. We had arrived at the side of a large ship that had come into view. It had not been able to dock at the pier, probably because of its size. Now we had to get to the deck of the ship from the narrow end of the scow, along planks and a narrow ladder. The swaying of the scow and of the ship in the light waves frightened the inexperienced people and made it difficult for them to carry baggage.

We had more than one parcel each. As a result, I had to make the trip twice. Soon we were all at the wall of a structure on the deck with our luggage. The deck was loaded high with people and baggage. According to the people sitting next to us, the ship was the German Hilfskreuzer Hansa with a carrying capacity of 10,000 tons. It was already eight thirty and it was getting darker. It appeared that Tallinn was not completely blacked out.

Soon women and children began to be moved into accommodations below deck. Hilde and Maie got a place to sleep. The openings from the deck to below were rather narrow and the descent was along almost vertical metal ladders. I went to see Hilde and Maie in the room below deck. Soon life jackets were handed out to everyone on the deck. When I went again to see mother and Maie, it seemed that only one vest was given for the two of them. When Hilde had asked for a vest for the child, she had been told that there was no need to give her a vest, since the children would drown anyway. Then Hilde, who could not swim and feared deep water, had tied the vest around Maie.

It seemed terrifyingly impossible for everyone to escape from the spaces below the deck through very small openings for the passageways and ladders. We could only hope that the Russian fleet had not yet

been able to break through the nets and mine fields near Königsberg. That hope proved to be mistaken as we came to learn from our subsequent experiences.

On September 21, at 3 o'clock in the morning, Hansa heaved her anchor and began to move. I had fallen asleep on top of the baggage and the life vest was crammed around me by someone. The sailors went around making sure that the life vests were being used. The voyage next day passed without disturbance except for one shot from the ship's cannon. It was not clear whether it was directed toward a suspected enemy target or whether the cannon was being tested. Still, it evidently caused a lot of anxiety.

There was only water on the horizon, no visible shore. There were seagulls circling the ship. Before evening the wind became stronger, so that those walking on the deck who were not used to the sea had to spread their legs in order to remain balanced. On deck there were rumors circulating that the ship would not be going directly to Germany and that its first destination would be the nearby Swedish shore and it would only then sail to the nearest German harbor.

Early in the night of September 22, the anchor chains rattled. The ship had reached Gotenhafen (now Gdynia) at about two in the morning. (That day, Tallinn was invaded by the Russian army.) It stopped for a while and about six o'clock it was guided to the dock. The registration and documentation process began. No one was interested in our permits for leaving Estonia to come to Germany. This activity lasted until midday. Then we were able to carry our luggage to the dock. Now a new worry arose. Where would we go?

The news of the sinking of Moero quickly reached the place where we stayed overnight. Moero had been that white ship at the next pier, which Enn had seen and wished to board instead of the scow. Moero was a German hospital ship with appropriate international markings. It had been transporting soldiers wounded in the war who were on their way to hospitalization in Germany. In addition to the wounded, the ship also took aboard as many refugees as it had space for. Hansa and Moero had probably left at about the same time. Moero would have reached Gotenhafen sooner as it took another course and moved faster.

Thus fate had given us one more opportunity to continue our life on this earth."

We spent the first night in a shed, sleeping on hay. Later we were moved to some barracks in Altdam, where we shared large rooms with many people.

"Our leader made daily trips to Berlin. It seemed that he did not like the dispersal of our group. Apparently he was planning to transport us all to Berlin. Returning from his most recent trip, he summoned the group together in order to give us information. He explained openly that we had not come to Germany to look for an easier life. Germany needed help. Help was especially needed in Berlin. Our mission was to offer our assistance there.

Everyone knew that Berlin was the place that suffered most from bombing by the allied air forces. That was the last thing we needed. Our move had already been put in motion by the Altdam administration; in order to avoid this fate we decided to act on our own and, without asking anyone for permission or advice, to disappear quietly and proceed by train in the direction of the residence of Walter's parents. In spite of all kinds of difficulties on the way and upon arrival at our destination, the trip still proceeded fairly smoothly and without great physical hardships."

Walter Czech was a young German soldier who had been briefly billeted in our living room by our town administration. During his engagement at the Leningrad front, he made several trips to Põltsamaa and always requested to stay with us. Walter did not like Hitler, and a friendship developed between us. He was later captured by the Russians and spent over ten years as a prisoner of war before being able to return to Germany long after the war had ended. Somehow he then found our address in Canada and actually came to visit us twice. My brother Enn and I also each visited him in Germany while traveling in Europe.

"Now, on his last return trip in the spring of 1944, Walter thought that Hitler was going to lose the war and it was likely that the Russians would again occupy Estonia, which would lead to great suffering. He had written to his parents that if we should ever arrive at their home as refugees, they should receive us as friends, since we had treated him as a friend. He

had received an answer from his parents that they would fulfill his wish if the need arose. Walter gave us his parents' address. Their home was in Silesia in the small town of Noldau, about an hour east of Breslau by train. The town, where they owned a meat products shop, was located near what had been the Polish and German border before the First World War.

Until now, we had not taken this kind offer seriously. Having become people without a country and a home, we could not hope to obtain shelter from strangers in this foreign land for the four of us and for our two companions who were still with us. I could not get rid of the troublesome thought that instead of getting farther away west from the red danger, we would now again be moving closer to it in the eastward direction..."

Our family and the two sisters exited the train in Noldau in the pitch black darkness of night. While trying to find our way, father stepped off the raised train station platform and hurt himself, but fortunately he did not break any bones. We found Walter's home and were received with kindness. A few days later, Walter's older sister, Hildegard, began to look for a way for us to find shelter in the nearby county center of Namslau (now Namyslow). Registration at the employment bureau less than three weeks after arrival in Germany enabled our family and the two sisters to obtain housing in a small, flimsy two-room barrack. It had recently been erected on a field at the edge of town as part of a development for refugees. My brother Enn, twelve years old, and I, aged nine, were enrolled in school. Enn was older, more outgoing and not shy, but I was terrified every day, especially since I witnessed corporal punishment doled out by the nuns who ran the school. Corporal punishment was not practiced in Estonian schools. The inability to speak German compounded the difficulty, but the total immersion in a foreign language at an early age resulted in us rapidly gaining fluency with very little accent.

"After attending school for a few days, one morning, after having sent Maie off to school, mother and I were looking out the window as she was walking towards the town. Before Maie reached the railroad track, the automatic barrier lowered as a train approached. We saw that Maie remained standing by the barrier, but she soon turned around and began running back toward home. She ran and burst into the room, crying uncontrollably and saying that she was afraid to go to school. We were able to calm her and send her on her way once more.

Near us, on the other side of the railroad tracks, lived a girl who was one of Maie's classmates and whom she already knew a little. Mother and I thought that if Maie would form close ties with that girl, she would be less lonesome and would be relieved of her feelings of fear. After Maie returned from school, she agreed to go with me to the home of the classmate and invite her to come and play. This is how she found a somewhat closer companion, which helped to lighten her loneliness and fear in a foreign situation for a few months until we were hurled once more into the continuation of our refugee path."

At the employment bureau, father had registered himself as "jurist" which was correct since he had a law degree, although in Estonia he had been working in the police force as decreed by the German occupation forces. After some time he was notified that an appropriate job for him could not be found. That came as a surprise, since there was plenty to do in the war industry where the two sisters were already employed. Father was advised to go to the employment bureau in Strehlen (now Strzelin) to see if something was available there. That proved to be a fortuitous trip. My parents happened to have the address of a friend, Anni Valgmaa, who was a hairdresser and had relocated to Germany a little earlier. Father visited her while in Strehlen and, as a result, she became our contact when our family was unexpectedly torn apart in the near future.

After we landed in Germany, father tried to exchange our Ostmark, which was the currency in Estonia at that time, for the German Reichmark, but only small sums were accepted until he was finally able to find a bank that exchanged all the currency he had, which was not much.

While still in Namslau, father received a notice summoning him to appear at the army induction center in nearby Breslau (now Wrocław). The following is a description of this event.

“On the designated day I was at the army enlistment commission. In order to ensure that I did not disappear without a trace, I took along Enn who already had enough common sense and would be able to return to Namslau by train after he had seen and heard what happened to me.

It turned out that after passing through the entryway of the commission building we found ourselves in a large room with a soldier sitting near the door. I handed him my invitation and he registered my appearance. I was able to take Enn along into this room. There were long wooden benches in the room. On them sat some men without clothes, naked, while others were in the process of undressing. I was ordered to take off all my clothes and wait to be called to see the doctor. I left Enn sitting on the bench, next to my bundle of clothes. That lifted my spirits somewhat, since now I was assured that I could return to Enn. I did not have to wait long until my name was called.

When I went to the doctor, it was necessary to pass through a room with several tables, behind some of which sat either individuals in civilian clothes or soldiers. Near the door stood an officer in the uniform of the SD (Sicherheit Dienst). From there I was directed to the doctor’s office. To my surprise, he turned out to be a youngish German physician who had been part of the enlistment commission for the Estonian Legion in my homeland through whose sieve I had already passed once in 1942. Later on, he worked in Viljandi. He had been a frequent visitor to the Viljandi security police and seemed to have had a friendly relationship with the Estonian political police reviewer. I had met him there a few times. He was also surprised to see me, knew that I was from Viljandi and began to ask me about his friend.

I had not heard anything about his friend, but I expressed the opinion that he was definitely somewhere in Germany. He asked me about my general health while continuing to chat about Viljandi. I lamented that my order to enlist in the army had come too fast, since I had not yet had time to find proper shelter. To my delight and surprise I heard from the doctor that my immediate entry into the army was not compulsory, since this was a voluntary recruitment and my signing up was not mandatory. After a further short conversation and a friendly handshake, I left and was stopped by a soldier sitting behind a desk at the office door. He handed me a printed form to be filled out and signed. I read the form and it said that I wished to voluntarily join the army. I said that I was against this idea and would postpone enlisting until I was able to find shelter for my family. The soldier became enraged and jumped from his seat. He held the paper I had handed back to him out toward me and ordered me harshly to go to the SD official to explain myself.

I left the application there and passed the SD desk without a word. I said to Enn, who was waiting by my clothes, that we had to get out of there as fast as we could.”

Shortly after this event, the westward moving war front caught up with us. We did not have a radio. The news, usually incorrect or outdated, could sometimes be obtained by reading a newspaper nailed to the wall near the town hall. It was one of the coldest winters in German history. Suddenly we found ourselves in the midst of masses of fleeing people. There was no hope of obtaining transportation from the other refugees. At the roadside, father managed to get mother and me accepted into one car of a hospital evacuation convoy and my brother into another. As my father went to retrieve our meager baggage that was located nearby, he saw that the convoy was moving and he was left behind. My despairing mother began to cry hysterically and one of the soldiers slapped her face. I suppose he saw it as an attempt to stop her, and it worked. That night, after it was dark, the convoy stopped. Some soldiers came by, asking if we were related to a boy who was with them, and we were reunited with my brother. Mother and I were allowed to sleep on a hard wooden bed in a convent, although the nuns were not friendly. My brother shared a bed with a man somewhere else. I can not remember any of the details, but somehow mother managed to proceed with us by train to the home of our Estonian friend in Strehlen, whose address she had previously discussed with father as a possible destination if they should become separated. Here is what happened to my father:

“As I ran after the convoy, I could see a child’s hand waving out of the window of a car. I stopped the useless running and remained standing – there was nothing more I could do as the cars disappeared from view, taking my family with them. I did not know if we would ever meet again or see each other, or if we would be lost without trace in the flames of the war.

It appeared that the convoy of cars which disappeared with mother and the children was one of the last. Most of those that still came raced by toward the west without stopping. I collected my bundles and moved them closer to the highway bit by bit in order to reach the nearby brushwood, so that if I was caught under the feet of the Russians, I would at least have somewhere to disappear.

It seemed that they could not be far, since the flow of traffic had almost completely ceased. Everyone who had had the opportunity had already vanished toward the west. I was at the edge of the highway alone with my parcels, still waiting for my guardian angel. There were too many packages for one person to carry. If, under the worst circumstances, I would have to forge on to the west on foot through brushwood and forest while trying to avoid the Russians, I would only be able to take along my backpack. In it was butter, a little bit of food and a partially filled bottle with homebrew. I opened the suitcases. From one I took some underwear, from another I took some souvenirs and family photos. In my pocket I put Maie’s doll.

It was very cold. The ground was covered with snow. I still hoped that someone would come and take me along. Two or three German trucks came and the first one had a trailer. I begged the sergeant major who jumped from the truck to take me along. The initial response was denial. But bargaining helped. The trunk of the first vehicle was covered. The load was already up to its sides and in it were several soldiers. After receiving permission to climb into the truck, I began to bring my parcels from the side of the road and started to lift one into the truck. The soldier on top of the load pushed my package out of the vehicle with his foot and said that if I wanted to come along, then the rest of the parcels would be left behind. The truck’s tires were poor and they did not wish to be in even more danger. He did not let me under the truck’s cover and said that I could sit on the hitch connecting the truck and the trailer. I climbed on it and held on to the parcel that was already in my arms. There was a triangular device attached to the truck that was used to connect it to the trailer beam and while sitting there was not comfortable or without danger, it enabled me to move westward. My clothing was skimpy, but the suitcase in my lap helped to shelter my front from the wind. Two bags and a suitcase containing our goods rescued from our homeland were left behind on the highway.

The unexpected loss of my family had completely thrown me off the tracks and made me unable to think. It seemed as if I had lost everything. A human being cannot race the war machine. Gradually my thoughts began to flow again and I started to analyze the situation. My wife Hilde and the children had at least initially escaped from the grasp of the red wave, despite the fact that she had only a practically empty briefcase with her. There must be some active organizations in the home front that would assist refugees and would help them even a little to keep their heads above the water. There was only one black-top highway leading from east to west from Namslau. I knew that the river Oder was not very far and that everyone was forging ahead toward the west in order to cross it. At the crossing of highways over large rivers there is always a larger settlement or town. I began to hope that my family would be on the same road and decided that I should start looking for them there.

Our convoy moved slowly with dimmed lights in partial darkness, yet our progress was not obstructed. At about eight o’clock, we crossed the Oder and the convoy stopped in Ohlau, not far from the bridge. I thanked my helpers and lifted my packages from the truck and placed them at the side of the road.

It became clear that I had traveled with the detonation commando. That is the unit that always travels at the end of a military convoy and blows up bridges and buildings in order to obstruct and halt the traffic of the enemy. There was no doubt that large battles would take place here later, which is what did happen.

The remnants of Estonian army units, which had been gathered into a large army camp nearby, were also hurled into the defensive battles that took place here. I would have been there with the unit to which I had belonged before I hung up my uniform in Nõmme when I left to begin the war refugee trail with my

family. The battles on the fields of the west shore of the Ohlau River became the end of the journey for quite a few of our countrymen. This was where attorney Paul Pödra from Pöłtsamaa, who was mobilized at the same time as uncle Eugen, lost his life.

I was able to leave my packages with kind people in a nearby house and began to look for my family. I got directions to the railroad station and the location of the NSV from the same place where I left my things. The NSV was an assistance organization and I hoped that I would find an active center for refugee assistance. In the half-dark strange town, it took some time to find these places. The railroad station was packed with people. I went back and forth between the two sites several times. I did not find my family or any trace of them at the station or at the NSV. So I tramped around until midnight. I spent the night at the unemployment bureau building and early in the morning I returned to where I had left my baggage after visiting the station once more.

The hope that I would find my family at the first place I came to after crossing the Oder had vanished. I did not know if my family had continued west with the same convoy with which they escaped from Namslau or if they left somewhere farther from Ohlau a long time before I got there.

Earlier, in Namslau, we had discussed the possibility of having to flee again and had decided that we would head toward Sindelfingen in southern Germany where Hilde's high-school classmate, Mrs. Täht, lived. Her husband was a physician working in the hospital. Hilde had Mrs. Täht's address.

There did not seem to be any way of moving from Ohlau into the unknown, in the direction of a town with the droll name of Sindelfingen, except going on foot along with a dense stream of refugees heading in the westward direction. I decided to join this current with a sled I constructed and strive to eventually reach the only place known both to me and to my family. Pulling my possessions on the sled, I moved with the other refugees from the shore of the Ohlau to the center of town where I decided to turn to the railroad station to search for transportation or to find my family.

It was almost impossible to enter the railroad station which was packed with people waiting for an opportunity to ride a train. I did not find my family there. Neither did I hope to get on the trains that the people were waiting for.

I was able to speak to a railroad employee, who advised me to try the Wäldchen railroad which headed south from Ohlau and Breslau. It was located at some distance from Ohlau, but there might be a better opportunity to get away. The recommended station was located only a short distance from the main station and if I hurried, I could still catch the train which would be leaving soon.

I found that a train was indeed expected at the substation. There were only a few people there. The sled with my bundles tied to it was lifted into the baggage carriage and soon I arrived in Wäldchen and began to wait for a train arriving from the direction of Breslau.

This station was not far from the dome of the Riesengebirge and was empty of travelers, just like Nõo station during peacetime. In the waiting room there were a few people apparently waiting for the train. It had become clear to me that trains coming from Breslau and traveling south would pass through Strehlen. At first, I held on to that knowledge like a drowning person would hold on to a straw. That was where Mrs. Valgmaa from Pöłtsamaa lived, and both mother and I knew her address. Again I began to hope that perhaps somehow she had managed to get there. I thought that if I could not go by train, I would walk there, pulling my sled.

I sat on a bench near a solitary man, who seemed to be waiting for the train. I started to chat with him and asked if he knew about any trains going in the direction of Strehlen. It turned out that he was a Lithuanian physician, who had become separated from his family and had waited unsuccessfully for many hours for a train going to Breslau, where he hoped to find them. He knew that a train from Breslau was expected soon and that it would go through Strehlen. The trains did not travel according to schedule, but he had questioned the station officials repeatedly about possible trains and had heard that one was expected to be coming from Breslau. He said that trains coming from Breslau were crammed full of people and advised me to wait for the train that he hoped would arrive. He promised that he would help me to get my parcels onto the train. I untied my bags from the sled and aligned them at the edge of the pla-

tform, waiting for forward progress. I was sorry to leave the sled, which I leaned against the wall of the station so that someone who came to the station later could use it for their transportation needs. After several hours of waiting, a train did arrive. It consisted of commuter-carriages with doors that opened completely at each pair of seats. That was lucky for me. The carriages were packed full of people. After I had pressed myself into the carriage, my newly found friend began to push my parcels after me. The people began to yell when I tried to find a place to put down my bags, even pushing one into the lap of someone who was seated. I said that I would relieve them at the next station, which was Strehlen, where I would be searching for my family. The complaints subsided and soon we were in Strehlen. I myself was not thrown from the carriage, but my parcels were gladly hurled out after me. I had been able to salvage our possessions. Here I found my family again. It was incomprehensible luck – as if finding a needle in a haystack. We were again able to continue our difficult journey of flight.”

When father alighted from the train at the station in Strehlen, he found his baggage too heavy to carry. He gave a little money to a young boy who happened to be there and asked if he would carry a note to the address of our friend, who did not live far away. Until the end of his days, he would talk about the joy and feeling of relief when he saw me running toward him through the station door, followed by the others.

“Riding in railway carriages without windows or with broken windows was freezing cold.

I did not have a coat. When fleeing from Estonia, mother had packed the necessary supplies for the children. Fortunately, she had also brought my new suit, thinking that if I was lost in the war, something could be made of it for Enn. And now I was able to use it after all. I had joined them on the evening before our flight from Tallinn, not having any premonition of the possibility that I would go on this journey with them. The army boots, however, remained on my feet. The ‘cold remedy’ I had made of sugar beets was still in my backpack, but I had only taken a few sips to treat a cold.

When we reached Nürnberg, it seemed as if it had just recently been bombed. Everything was in ruins and even the people moved about dazed, like shadows. There was no drinking water to be found anywhere. The children were thirsty. A railroad worker directed us to a working water faucet between shattered railroad tracks, quite a distance away. Enn and I went there. I had the ‘cold remedy’ bottle, which was the only container we could use to take some water with us. I laughed and poured the cold medicine on the ground. I rinsed the bottle clean from its unpleasant smell. Enn and I quenched our thirst and filled the bottle with fresh water for mother and Maie. Who would have thought that in a few years I would live and work in this city for almost a year?

In Stuttgart, while waiting for a train on the railroad platform, we heard an air raid alarm again. Everyone disappeared from view. We did not know where we should run. Since the surroundings were already demolished, we thought that it would be unlikely that anyone would come to crush this rubble even finer, and we remained sitting there with our bundles. Soon we heard the signal that announced an end to the danger.

In spite of all the difficulties, losing our way, the cold, the heartache and despair, we arrived in Sindelfingen with our family intact, closer to the western world and fairly far from the danger posed by the barbarians. This trip had started on January 19 and had lasted until January 26, 1945.”

Until the end of the Second World War on May 8, 1945 and for a short while after, we lived in Sindelfingen near Stuttgart and in a neighboring village, Maichingen, where we were lodged by local authorities with a family that had a few extra rooms. My father was conscripted to work making gun parts on a lathe in a converted washing machine factory. He was given brief instructions and since he had some experience using a lathe in wood shop in high school, he learned quickly.

Meanwhile, we were under siege and bombings by American airplanes were a frequent occurrence. Sindelfingen was a town of medium size, formerly a site where Daimler cars were manufactured. This was where the car bodies were molded and the cars were assembled from parts that came from Stuttgart and the surrounding areas. During the war it had become a

site for manufacturing military vehicles and hence a target for frequent air raids. Initially, we used to run to the bomb shelters whether it was day or night, but after a while it became exhausting, especially getting up at night, so my parents developed an attitude of “what will be will be” and we stopped going.

There was a shortage of all goods but especially of food. Rationed food coupons were handed out, but there was little to be had in the stores and even the goods that were available could be found only sporadically. No wonder that much of the time was spent plotting how to get something to eat. During our first bleak Christmas in 1944, while we were still in Eastern Germany in the tiny refugee barrack, I had found a sugar beet in an empty field. Mother boiled it, extracted some syrup and made some tiny cookies on top of our small iron wood-burning stove, using a thimble for a cookie cutter.

Later, when we were living in Sindelfingen and, for a while, in the nearby Maichingen village, we were joined by my mother’s brother, uncle Eugen (Eini) Reial. In Estonia, uncle Eini had been drafted into the German army and had ended up in Germany, while devastatingly, his family remained in Estonia. Except for a short visit from his son, which was an unusual event in 1970, he never had the opportunity to see them again as he died in Canada before Estonia regained its independence.

When the actual war front passed over us in the spring of 1945, we sought shelter in the basement of the house in Maichingen. There was heavy artillery bombing and when we emerged we found bomb craters around the houses. The outbuilding of our neighboring farm had been hit and some cattle and the horse had been killed. At least nine people lost their lives at the other side of the village where father and uncle Eini, both former volunteer fire fighters in Estonia, had planned to go help fight a fire. We were occupied by French forces consisting of French officers and black skinned Moroccan soldiers, who were an incredible and frightening sight for our inexperienced eyes. Surprisingly, the Moroccans were generally friendly and kind, unlike their officers. Father writes:

“Our landlady in Maichingen was interested in literature and had left a bookcase with books in our living room. Leafing through them, I found a collection of short stories by a local Württemberg author, Lemmle. One was particularly interesting and told the

tale of a poor man by the name of Sebulon, who tried to keep his large family from sinking, doing honest work as well as pilfering and stealing.

Our life was also difficult. We did not actually break into a granary, but we were constantly alert and watching if something might be available. Eini and I searched for sites where soldiers had camped. We actually found a few unopened cans of food that had been left behind.

Wandering about, we discovered a large bag full of wheat, barely visible, hidden behind farming tools in a shed surrounded by bushes, hardly a kilometer from the highway. We filled the briefcases we had with wheat. Eini and I called this activity ‘sebuloning’, forming a verb from the name Sebulon. At home, we ground the wheat in a coffee grinder. There was enough for several servings of tasty wheat porridge.

We started thinking that the whole bag of wheat had been sent to us as a blessing from the Lord and would definitely have to be sebuloned. At that point, the bag of wheat certainly did not belong to anyone. It is unlikely that the rightful owner had placed it there. We were sure that it had been stolen from the farmer who owned the shed by some farm worker who had hidden it there.

Eventually we developed a sebuloning plan. Eini’s landlady (in Sindelfingen) had a local friend who was a miller. Eini had explained that he would be able to buy a bag of wheat from the countryside and that he was looking for the opportunity to grind it into flour. The miller would assist him. The landlady also had a little pull cart (Wägele). Almost every family at that time owned a pull cart as a necessary means of transportation. We agreed with Eini that he would come to Maichingen with his cart on the last evening of April. Early on the next morning, even before the nightly curfew was over, we would go with the wagon to the shed, he would take the grain and continue on to Sindelfingen.

It was an extraordinarily beautiful spring. The gardens and trees were adorned with blossoms and the ground was green. Only in the evening did the air become cooler than usual. We were awake before six in the morning. From the window it appeared that the ground was white. There was a strong hoarfrost. The thermometer read -7°C . There was no frost on the hardtop of the highway. The grassland between the highway and the shed was white, as if covered with a layer of snow. The tracks of the cart and shoes remained on the frosty surface. The door of the shed was slightly ajar, like on the previous occasion. Eini remained waiting at the door and I went in to fetch the bag of wheat. It was so heavy that I had to strain before I could pick it up from behind the tools. Both Eini and I had to smile ruefully, thinking of Sebulon. Here we were, one of us a seasoned lawyer and the other a former policeman and lawyer as well. The flour made of the sebuloned wheat was divided three ways. One third went to the miller and each of us got a third."

The frosts of the winter of 1944–45 had destroyed much of the normally abundant fruit crops. The highways were bordered by government-owned apple trees. It was permitted to pick up apples that had fallen on the ground and lay in the ditch. Most of the apples were suitable for juice only, but they could be taken to a mill in exchange for very tasty juice. Some of the apples were edible as well and were an addition to our diet.

Nature had taken the fruit from people suffering of shortage of food, but had blessed them with an unusual abundance of boxwood seeds. There were many boxwood forests and parks around. The seeds were multifaceted, rich in oil and very tasty. They fell from the trees onto the ground and it was easy to sweep them together. They could be exchanged directly for oil at a mill where they would be pressed. Since the shortage of fats was especially dire, this oil was particularly welcome. The seeds could also be toasted on top of the stove and were delicious when eaten. There were also other activities that took place.

"We were constantly attempting to make do despite the shortage of food and kept searching for food to supplement our diet on the highway and along the nearby forest paths. Perhaps we would find something to feed ourselves. We saw several horses roaming in the woods, apparently escaped from the army units during a battle. Eini, Paul Teder (a friend) and I were willing to catch one and do something with it. Horse meat is no worse than beef. In our homeland, horse meat had been sold for food. Yet not one of us three was willing to take the life of a horse.

Since our neighboring farmer had lost his horse during battle, we thought that we would catch a horse and offer it to him in exchange for food. It was not easy to catch a horse. The horse did not have a harness, it was completely uncovered and we had nothing we could use to lead it to the neighbor in case we captured it. Somehow we caught the horse. Eini helped me mount it so I could ride it without a bridle. I grabbed hold of the mane. Paul and Eini helped by walking on each side of the horse. The horse was healthy and lively, but we managed to get it to the neighbor's farmyard. The farmer, who had been in hiding for a few days, had returned home. He liked the horse. But our hopes for a trade evaporated into the unreachable blue of the sky. The landlord noticed that on the horse's plump, glistening hip there was a prominently branded "F". This was a certain sign that it belonged to the French army. The horse regained its freedom and we were left without the morsels for which we had hoped."

On another occasion, uncle Eini and father went on a fishing expedition, which turned out to be quite funny and was later recorded in writing by mother as a little story.

There were numerous other ways to take care of our various needs. Father and uncle Eini found a tire from an airplane that had been shot down during an air raid, salvaged the rubber and used it for soles of sandals that they made. Another find was a parachute that provided abundant fabric. Mother made me a white dress and later a pink one when she was able to obtain some dye. Father and my brother Enn made trips to the woods to gather firewood. Permits were needed to do that.

There had been no immediate changes after peace was declared in Europe on May 8, 1945. Now another fear arose.

“Rumors circulated that the occupying French military forces were friendly with the Russians and were forcing refugees and soldiers who had participated in the war on the side of the Germans to return to the territories now occupied by the Soviet Army. There were many Polish refugees around Stuttgart, who had already formed camps and organized centers. It was rumored that one such center supplied identification papers on which a person’s country of origin would be noted without proof, based only on the statement of the person requesting the document. We found such a Polish establishment among the ruins of Stuttgart, where a few streets had not completely been destroyed. Switzerland, which was not far away and was neutral, seemed very attractive to us, and without difficulty we obtained stamped and signed documents stating that we were Swiss citizens. Although we did not have much faith in these documents, possessing them would still serve as an encouraging starting point in an argument if we would find ourselves in a situation where returning to our homeland would be compulsory.”

The need to use these documents never arose, although both my parents received a frightening summons from “Commission de Rapatriement Armee Francaise” to report to Stuttgart for repatriation. I believe that they never responded to it. Later, our French Zone was reconfigured into the American Zone and father found a job as a warehouse worker and truck driver for UNRRA (United Nations Refugee Relief Association) in nearby Böblingen. At some point, he did have a repatriation interview with an American officer, who appeared to be Jewish. When queried why he did not want to go back to Estonia, father said “*Sir, how would you like to go back to Nazi Germany?*” That ended the conversation.

A small group of Estonian refugees had gathered in Sindelfingen. Mrs. Täht, mother’s classmate who had been living in Sindelfingen for some years before the end of the war and was our reason for going there, had just recently tragically and unexpectedly lost her still young husband, who had been a physician, and was left with two young teenagers Jüri and Karl, and baby Peeter, born after his father’s death. Her mother in law lived with her. The other Estonians included a highly respected and talented surgeon, Dr. Ulrich Karell, his very attractive and energetic young wife Maimu and two young daughters, Anni Valgmaa, who had been our contact in Strehlen and who came with us as we continued our flight to Sindelfingen, Paul Teder with his wife and son Ando, Parfeni Valgemäe with his wife and sons Mardi and Tiit, Mr. and Mrs. Rebane with their children Tiiu, my best friend, and her younger sister Mari and brother Tõnis, Mr. and Mrs. Sarapuu with their baby son, and three young Estonian soldiers who had been badly wounded and were treated by Dr. Karell. Karl Rosin had lost part of his lower face and Dr. Karell reconstructed his face through some very advanced and innovative techniques and multiple surgeries. Eerik (his family name), a handsome young man, had lost a leg and Werner Horn had a shattered knee. There were probably a few others whom I do not remember. Maimu Karell organized the official establishment and recognition of an Estonian camp in Sindelfingen, although the members of the camp lived at various sites. Eventually this group dispersed and some of us relocated to Geislingen.

The occupying forces came to the realization that most of the refugees refused to return to their home countries. They had left their homes because they feared the Russians and would face imprisonment or death if they were forced to go back. Camps for refugees of various nationalities were formed and in the late summer of 1945 our family moved to the picturesque town of Geislingen, where Estonians were lodged in three separate districts in homes confiscated from their German owners. We were housed high on the hillside of Wilhelmshöhe, Karlstrasse #72, looking straight down on the WMF (Württemberg Metall Fabrik) factory. The house was packed with people. It had eight rooms occupied by eight family units that included a total of twenty eight people. There was a kitchen for common use and people did their laundry and bathed in the basement. Our little room was completely filled by four army cots

placed around the walls, a table in the middle and a little iron stove in the corner. We lived there for the next four years. My brother and I attended the school that was organized by our fellow refugee teachers. We were busy with our friends and with various activities, especially the boy scouts and girl guides and the annual summer YMCA camp. My parents also kept active and I do not remember ever seeing them idle. Mother was occupied with meals and all the support work needed to sustain our family. Father worked in the camp administration as the second district secretary and later, in 1947, worked for almost a year at the American military Labor Service Company Baltic Unit in Nürnberg, driving a bus during the trials. This gave him a small amount of earnings that could be exchanged at the PX. Every few weeks, he would return with treasures such as chocolate bars or food items for us and cigarettes, which were a very valuable trading item for food. One time, he returned with a pair of nylon stockings for mother, who saved them and eventually gave them to me to wear when I attended a dance for the first time. On another occasion, the proceeds of his earnings were all stolen on a crowded train.

At the camp, father learned ornamental leather tooling and made various items such as wallets, hand bags, belts, book covers and even boxes. I do not know if he ever sold any of these items. He earned an IRO (International Refugee Organization) certificate stating that he had been tested and had been classified as an Ornamental Leather Worker. It appears that many men in the camp were also engaged in leather working. Unexpectedly for father, this skill later became the basis of a lifelong occupation.

With the hope of making himself eligible for a job in any country that might open its gates to us as subjects of immigration, father also qualified for a certificate at the Vocational Testing Center Geislingen and was classified as Carpenter 2nd Class. That must have been easy for him, since he had loved his woodwork shop activities in high school many years before in Tartu. He took an eighteen-week course in drafting provided by the IRO AREA 2 Technical Training School and finished with a final evaluation of "very good". From the Testing Committee of Agriculture and Forestry, again under the umbrella of IRO, he received a certificate according to which he was classified as a Lumberman 2nd class and a Farm Laborer 2nd class. I suppose he qualified for these certificates since he had supported himself through high school by working incredibly long and heavy hours in a sawmill in southern Estonia during the summer vacations. As for farm labor, probably most Estonians of his generation knew how to grow food, whether in a home garden or in the fields. Father was certainly exposed to such rural activities when he was living with an aunt as a teenager during his summer job at the sawmill. He also worked long hours at a farm and herded cattle during the summer when he was eleven. Father was also tested by the Testing Committee of special services and was classified as "Cook-master". Mother was classified by the Testing Committee of Cloth and Textile Workers as Dressmaker 2nd class and Weaver 1st class.

Numerous letters, such as the example provided at the beginning of this story, were sent out by father to Sweden, the United States of America, Australia and Canada. We were out of luck, however, and no one seemed to be willing to receive us. On one occasion, there was a rumor that Australia was looking for two families as immigrants. We got up very early in the morning, dressed in our most presentable clothes and took a train to Stuttgart, eighty kilometers away. We found ourselves lined up on a large field with about two thousand other hopeful applicants and waited for hours, until a small cluster of officials walked past where we were standing with smiling faces, hoping that we would be picked. Of course we were not selected and we returned to our Geislingen camp disappointed, though not surprised after we had seen the magnitude of competition.

Finally, in the spring of 1949, we discovered the address of mother's cousin, Hans Reil (he had dropped the "a" in Reial) and his wife Hilda, who had immigrated to Canada from Estonia

in the 1920s and lived in Winnipeg, the capital of the province of Manitoba. He responded to our letter quickly, and as a result of his sponsorship, we received a visa to enter Canada. Although by that time we had also received permission to go to Sweden, the United States and Australia, my parents picked Canada. None of us ever regretted that choice.

We embarked from Bremerhaven, a city still totally flattened and in ruins, on the troop transport ship U.S.A.T. General R. L. Howze. After the rough waters of the English Channel, which sickened almost every one, and eight days at sea, we docked in Halifax, Nova Scotia, on June 11, 1949. From there, we journeyed west for three days on a slow train with wooden benches. We had been given a little money to buy food on the way when the train occasionally stopped. I made my first acquaintance with chocolate-covered ice cream on a stick, which still brings back memories of that event. In Winnipeg, we were met by our guardian angels “Uncle Hans and Aunt Hilda”, who took us to our new home which they provided for us. It was next to their own home, in a house that they owned and rented to several people. It was furnished, extremely well kept and clean - quite heavenly to our eyes. We had the original dining room and living room, separated by a sliding door, and the pantry next to the dining room, which had been converted into a tiny kitchen. From the small kitchen window I looked at the flashing neon lights that said “SECURITY STORAGE” on the wall of a large building across one of the major thoroughfares. That first night, I thought it was the most exciting and romantic sight I would ever see.

Our trip from Germany to our destination was by no means free. Uncle Hans had provided for us by prepaying the bill sent to him by the IRO officials in Ottawa. They made a point of stating that “The IRO does not provide free rail tickets and subsistence money for the meals from port of disembarkation to destination, but will provide tickets and advance subsistence money PROVIDED REMITTANCE TO COVER IS RECEIVED FROM YOU IN ADVANCE.” The fees were as follows:

(a) Ocean fares	4 at	\$160.00	\$640.00	
(b) Inland rail fares	4 at	\$45.70	\$182.80	
(c) Subsistence	4x3 Days at	\$5.00	\$60.00	
		TOTAL		\$882.80

That was quite a large sum of money for someone with zero assets - about \$5700 in present terms, my economist husband informs me. Over the following months, my parents repaid the entire bill to uncle Hans in small sums, starting with \$12.80 in October 1949, four months after we arrived.

The beginning was difficult. Father and mother were both 41 years old, my brother Enn was 17 and I was 13. Although all of us had studied a little English in school, acquiring conversational English was a challenge. Becoming familiar with a foreign culture was not easy for any of us. Father immediately visited the city’s unemployment bureau and was assigned to a highway building project. Here he was: undernourished, middle aged, and physically not in top shape. It was exhausting work. At some point, he was told to carry a huge pile of railroad ties to another location one by one. He was alone and the thought crossed his mind that if he fell, with one of the huge pieces of lumber on top of him, he would not be able to get up. At another time, he acquired a florid, itchy rash from sitting in poison ivy, a plant unknown to us, while eating his sandwich for lunch. After some time, he visited the unemployment bureau again and told them that he needed to have a job, but that he just could not do the heavy labor required on the highway. He was told that the local Birt Saddlery was looking for help and he took his small satchel full of leather items that he had made in Geislingen to show

them. He was hired on the spot. The salary was low and while it was increased over the years, it was never generous.

Winnipeg was a prairie town, and among other things, the headquarters for the surrounding large farms. The saddler's catered to the needs of the farmers as well as selling leather garments, luggage, handbags and so on. Father remained with them for the rest of his working life, which continued well past his official retirement age. He organized and developed a handicraft department in the shop and single handedly designed and produced a catalogue using many of his own drawings and descriptions, refining it as the years passed. This was the era long before computers, digital cameras and quick printing. Much of the work was done by hand. There were no such words as "I don't know how" or "I can't do this" in my father's vocabulary. He would and could make anything with his hands. The saddlery became the referral center for the repair of luggage damaged by airlines, horse equipment or any other leather items that needed to be fixed, and a resource for any kind of product used in leather crafting. Father would go to wealthy people's homes to repair leather furniture, found venues for teaching advanced leather crafting and gave demonstrations at local fairs. Some of these activities were organized under the umbrella of the saddler's, while others took place outside of his working hours. The saddlery was commissioned to produce the leather covers of the doors of a Torah cabinet, the ark, which houses the prayer scrolls at a synagogue in Regina, a town in Saskatchewan. This was a gigantic project, which was later reported with photographs in the local newspaper. The design was made by an artist and consisted of Moses guiding the children of Israel through the sea, with the giant hand of God overhead like a cloud. It included hundreds of faces ranging from large ones in the front to small ones in the distance. Transferring this onto leather while retaining the expressions on the faces and using subtle staining was truly a work of art which father accomplished beautifully. I have never visited that synagogue to see the finished product and have often wondered if it has survived over the years.

Mother was a graduate of the "Girls Farm Work and Housekeeping School" (*Tütarlaste põllutöö ja majapidamise kool*) in Kehtna. It was a well respected school with a two-year curriculum for high school graduates. After finishing the school and before she was married, mother had been employed by the Estonian government as a teacher who visited rural areas and conducted courses for the local women in nutrition, gardening and house keeping skills. Besides being an expert homemaker and cook herself, mother was also a fine seamstress and weaver on the looms. In Winnipeg she soon found a job at a sewing factory making blouses and she stayed there for many years. It was an extremely stressful job for her, as the pay was based on piecework. The more productive she was, the more she earned. Sometimes an entire batch of blouses would be returned to be fixed without compensation. As a result of the constant pressure of speed required to earn even the lowest salary, mother suffered from great anxiety and often even dreamed of sewing while moving her hands on the edge of the blanket when sleeping at night.

My job was to keep clean the common spaces (bathroom, hallways and stairs) in the rental house in return for a markedly reduced rent. That took very little effort, since the house was extremely well maintained and the other inhabitants were neat. I also cleaned our own rooms and prepared our suppers according to the instructions given by mother. It was suggested that Enn should join a high school army cadet unit, which paid a small salary, but our parents, no doubt as a result of our past experiences, were very much averse to the idea of having any connections with the military.

By the following spring, less than a year after our arrival, we had scraped together enough money for a down payment on a run down house, and we moved in. All four of us worked hard, cleaning, painting and repairing the house. It was a wonderful, exiting feeling to have

a place of our own. We rented out some of the rooms. Over the following years, my parents bought two more houses, fixed them, rented them out and later sold them. Running a rental business can be difficult, since some renters fail to pay their rent or thrash the accommodations. However, it was also a way to increase our assets, since we had started our life in Canada with a negative balance.

Enn and I went to school, made friends and assimilated into the local social life. Enn became an engineer and I finished medical school. We always lived at home, even when attending university. There were about seventy five Estonians in Winnipeg. Some were old timers, like my uncle Hans and aunt Hilda, but others were newcomers like us. Of course, an Estonian Society was formed in Winnipeg. My parents were active members, especially father, who served in various leadership positions. The usual special occasions, such as the Independence Day on February 24, were commemorated. A blood sausage making party was a tradition before Christmas, sauerkraut and other Estonian foods were prepared, and birthday parties and other celebrations were organized by the society. My parents' life remained centered around the small Estonian community and I realize now that they had very little social interaction with the local Canadians outside of work. Of course they were also aware of, and informed about, the fate of family members in Estonia and the events that transpired there. They sent parcels to Estonia whenever that was possible. They kept current with the activities of Estonians in North America and the rest of the western countries and read the Estonian newspapers and books published in the free world.

As time passed and they had supported their children through a higher education, financial circumstances became easier. Father and mother acquired a summer cottage, fixed it, sold it and got a second, better one, always near other Estonian friends. Father followed his passion for fishing. Wherever he was, he built something, including a little guest house in our back yard in California. He and mother always had very small but incredibly productive vegetable and flower gardens, both in the city as well as by the cottage. They even grew potatoes from seed potatoes obtained from Estonia.

Enn moved to Eastern Canada and I went to the United States, first to Ohio and then to California. Spouses and children were added to the family. Now that mother was no longer working in the sewing factory, there was a continuous stream of hand made clothing that arrived by parcel post. She had a great sense of fashion and a dress form adjusted to my measurements. Her children's clothes were unique and wonderful, even if they were sometimes made of fabric remnants that one would normally not consider suitable for a child. From mother's fingers also flowed beautiful cloth that she wove on her looms. She made coats and dresses and even drapes from fabrics, as well as sofa pillows, place mats, rugs and wall hangings that she designed herself. She wrote stories for children and adults. Father and mother took at least semiannual, or even more frequent, long car or airplane trips to visit us. They arrived with bags packed with goods, and always a batch of little yeast bread buns with meat filling (*pirukad*) to be savored. They worked hard for us during the visits and they deeply loved their grandchildren and spent much time with them, even hosting them at their home in Winnipeg when they were a little older, and giving us, the weary parents, a break. Only after I became a grandparent myself do I understand the enormous amount of energy and dedication that it takes to travel across the country and to care for little active children when one is well past the prime of life.

My parents are deceased and I regret that I did not ask them all sorts of questions about the past events. In all the years that passed, I never heard them complain about the harshness that life had dealt them. One time, during father's advanced age, I asked him if

he ever felt regretful that he had spent his life in a leather shop rather than practicing law. I was surprised, when his quick answer was an unqualified "No".



SISUKORD

<i>Sissejuhatus</i>	4
<i>Introduction</i>	5
<i>Kanadas sündinud</i>	6
<i>Võõramaa libedal jääl</i>	7
<i>MARI ANN TAMMARK</i>	7
<i>Tallinnast Norwalki Connecticutis, USAs</i>	15
<i>Pagulasena Ameerika Ühendriikides</i>	17
<i>AIRE KOLBRE SALMRE</i>	17
<i>Eestist Rootsi, Rootsist Austraaliasse ja Austraaliast Californiasse</i>	33
<i>Venemaalt Eestisse</i>	34
<i>VALENTINE TREIMAN</i>	34
<i>Abhaasiast Eestisse</i>	49
<i>Elukogemus, ootus ja lootus</i>	51
<i>ARNOLD RUTTO</i>	51
<i>Austraaliasse</i>	55
<i>Elu uuel kodumaal</i>	56
<i>INNO SALASOO</i>	56
<i>Perekonna pärand, ema sõjamälestused</i>	62
<i>Kodumaalt lahkumine 20. septembril 1944. a</i>	64
<i>FRIEDA ORAV</i>	64
<i>Läänemaalt Rootsi</i>	83
<i>Minu aastad Rootsis</i>	84
<i>ILMAR SOONDRA</i>	84
<i>Eestist Austria ja Šveitsi kaudu USAsse</i>	94
<i>Kuidas seda alustada?</i>	95
<i>ALLA MÄGI</i>	95
<i>From Tihemetsa to Charlottesville, Virginia, USA</i>	99
<i>Onward and upward or in quest of a new homeland</i>	101
<i>LEMBIT U. LILLELEHT</i>	101
<i>Grandfather's memories</i>	107
<i>The story of Alexander Lestla written by his granddaughter Tania Lestla</i>	109
<i>TANIA LESTAL</i>	109
<i>From Tallinn to Texas</i>	120
<i>The mystique of owning four wheels</i>	122
<i>ARVED PLAKS</i>	122
<i>Family research</i>	132
<i>Escape</i>	134
<i>ALFRED KAARSOO</i>	
<i>MAIE KAARSOO HERRICK</i>	134